

1. Civil rights movement: Το κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα των μαύρων είχε ξεκινήσει πολύ νωρίτερα απ' τη δεκαετία του '60, ήδη πριν τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Επικεντρωμένο στην κατάργηση των φυλετικών διακρίσεων, φρόντιζε να κινείται μέσα στα πλαίσια της νομιμότητας και της μηβίας. Απ' τα μέσα της δεκαετίας του '50 το κίνημα θα ταυτιστεί σε μεγάλο βαθμό με τον γνωστό πάστορα Μάρτιν Λούθερ Κινγκ, οπαδό της μετριοπάθειας και της παθητικής αντίστασης.

2. Η κρίση αυτή ξέσπασε τον Οκτώβρη του 1962, όταν ένα αμερικάνικο κατασκοπευτικό αεροπλάνο φωτογράφισε ρωσικές πυραυλικές βάσεις στην Κούβα. Ο Κέννεντυ κήρυξε εμπάργκο στην Κούβα μέχρι την απομάκρυνση των πυραύλων. Ρωσικά πλοία έκαναν την εμφάνισή τους στην Καραϊβική και όλοι πίστεψαν ότι ο τρίτος παγκόσμιος πόλεμος θα ξεκινούσε. Μετά όμως από μια αμερικανο-ρωσική συμφωνία, τα ρωσικά πλοία έφυγαν: οι πύραυλοι άρχισαν ν' απομακρύνονται και δόθηκαν διαβεβαιώσεις μη-επέμβασης.

Γ: *Ας ξεκινήσουμε απ' την ...αρχή. Πες μας, πως άρχισες ν' ασχολείσαι με την πολιτική; Υποθέτω ήταν μέσα στο γενικό κλίμα του κινήματος του '68.*

Γ: Στην πραγματικότητα δεν άρχισα ν' ασχολούμαι με την πολιτική το '68, αλλά αρχές της δεκαετίας του '60. Κατάγομαι από μια συντηρητική ελληνο-αμερικάνικη οικογένεια, αν και πολλοί συγγενείς μου στην Ελλάδα ήταν αριστεροί. Μάλιστα, σ' αυτό μου το ταξίδι στην Ελλάδα, προσπαθούσα να θυμηθώ ποιο ήταν το σημείο καμπής που με οδήγησε στο ν' ασχοληθώ με την πολιτική. Νομίζω ότι ήταν το 1958, όταν επισκέφτηκα την Ελλάδα με τους γονείς μου. Πέρασα 4 ή 5 μήνες εδώ και νομίζω, εκ των υστέρων, ότι αυτό το ταξίδι είχε τεράστια επίδραση πάνω μου. Ήμουν τότε 13 χρονών και θυμάμαι ότι άρχισα να «πηγαίνω προς τ' αριστερά» αμέσως μόλις γύρισα στις ΗΠΑ. Έγινα beatnik και σύχναζα στο Greenwich Village. Επίσης άρχισα ν' ασχολούμαι με το κίνημα των πολιτικών δικαιωμάτων.¹ Η Ελλάδα του 1958 ήταν το σημείο καμπής. Τι έγινε εκείνη τη χρονιά στην Ελλάδα;

Γ: *Εκείνη την εποχή γίνονταν μεγάλες διαδηλώσεις υπέρ της ανεξαρτησίας της Κύπρου και της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα.*

Γ: Η πολιτική μου στροφή ίσως οφειλόταν σε κάτι που συνέβη εδώ, αλλά η κατάσταση είχε αρχίσει να βράζει στην Αμερική. Το κίνημα των πολιτικών δικαιωμάτων είχε μεγάλη απήχηση την εποχή που τελείωσα το λύκειο και πήγα στο κολέγιο Antioch το 1962. Ήταν ένα «ριζοσπαστικό» σχολείο στο νοτιοανατολικό Οχάιο, που σύμφωνα με το πρόγραμμά του οι φοιτητές, παράλληλα με τις σπουδές τους, εργάζονταν όλο το διάστημα που ήταν εκεί. Δούλευες δηλ. 3 μήνες σε μια δουλειά, μετά γύρναγες στο σχολείο, σπούδαζες 3 μήνες, και μετά ξαναπήγαινες σ' άλλη δουλειά. Αυτές οι δουλειές βρισκονταν σ' όλη τη χώρα και ήταν όλων των ειδών, π.χ. μπορεί τη μια να δούλευες σ' ένα επιστημονικό πρόγραμμα και την άλλη να ήσουν υπάλληλος γραφείου. Έτσι το κολέγιο Antioch έγινε κάτι σαν συντονιστικό κέντρο των φοιτητών που κατά περιόδους επέστρεφαν από διάφορα σημεία της χώρας φέρνοντας ο καθένας τις δικές του εμπειρίες από το κίνημα.

Μπήκα αμέσως στο κίνημα όταν έφτασα εκεί. Μπήκα μερικές φορές στη φυλακή για δραστηριότητες σχετικές με τα πολιτικά δικαιώματα. Τότε επίσης γνώρισα το Χάρυ Κλήβερ στο κολέγιο. Διάβαζα Μαρξ, συμμετείχα σ' επιτροπές υποστήριξης της Κούβας, κ.λ.π. Η κρίση των πυραύλων το 1962 είχε κι αυτή μεγάλη επίδραση πάνω μου.² Το κολέγιο Antioch ήταν μόλις λίγα μίλια μακριά από μια από τις μεγαλύτερες βάσεις βομβαρδιστικών B-52 της χώρας. Ενώ η κρίση βρισκόταν στο ζενίθ της, καμιά 50αριά-60αριά από μας κάναμε διαδήλωση στη βάση. Ακόμα βλέπω και ακούω τα βομβαρδιστικά ν'

3. Όπως είπαμε και πιο πριν, μέχρι την εξέγερση του Watts το 1965, το κίνημα των μαύρων, σαν κίνημα για τα «πολιτικά δικαιώματα», ήταν περιορισμένο στη νομιμότητα. Γι' αυτό και οι κινητοποιήσεις τους κατέληγαν σε πανωλεθρία. Η τομή που έφερε το Watts δεν ήταν μόνο στην ορατή του πλευρά, αυτή της βίας (ληλασίες, εμπρησμοί, συγκρούσεις), αλλά ακριβώς στο ότι μέσω της βίας αναδείχθηκε το «ζήτημα των μαύρων» σε ταξικό: η ιδιαίτερη καταπίεση του μαύρου πληθυσμού, με την επίθεση στην ιεραρχία του εμπορεύματος, αποκαλύφθηκε σαν η βάση του συνόλου των ταξικών διαιρέσεων. Οι εξεγέρσεις που ακολούθησαν το Watts κορυφώθηκαν μ' αφορμή τη δολοφονία του Μάρτιν Λούθερ Κινγκ το 1968 ξεπερνώντας τις 100, με τη συμμετοχή μάλιστα πολλών λευκών.

4. Το 1960 μαύροι φοιτητές ιδρύουν τη Φοιτητική Μη Βίαιη Συντονιστική Επιτροπή (Student Non Violent Coordinating Committee). Κριτικάροντας τον Μ.Λ. Κινγκ για χλιαρότητα συνδέουν ήδη από το 1962 το κίνημα των μαύρων με τις αντιαποικιακές εξεγέρσεις. Ενώ αρχικά κατέκριναν τις εξεγέρσεις στα γκέτο, στην πορεία αναγκάζονται να τις αποδεχτούν, πράγμα που θα οδηγήσει σε εσωτερικές διαιρέσεις. Η σκληροπυρηνική γραμμή του Στόκλυ Καρμάικλ, υπέρ της αποχώρησης των λευκών μελών και της αναγνώρισης της τακτικής της βίας τελικά θα επικρατήσει. Η SNCC στα μέσα της δεκαετίας του '60 προπαγανδίζει το Black Power, την αυτονομία των μαύρων εντός της κοινωνίας, και το 1968 συγχωνεύεται προσωρινά με τους Μαύρους Πάνθηρες σε μια ενιαία οργάνωση. Είναι χαρακτηριστικό της εποχής ότι μέσα σε λιγότερο από μια δεκαετία μια οργάνωση υπέρ των πολιτικών δικαιωμάτων σαν την SNCC φτάνει με τεράστια άλματα στην ένοπλη πάλη.

5. 75.000 άτομα διαδήλωσαν στο Πεντάγωνο, ενάντια στον πόλεμο στο Βιετνάμ, τον Οκτώβριο του 1967 σε μία από τις σημαντικότερες αντιπολεμικές διαδηλώσεις της δεκαετίας. Τα είχε όλα: αριστερούς διανοούμενους, χίπις, χάπενινγκς και ένταση.

6. Ο υπουργός Άμυνας στην κυβέρνηση του Τζόνσον, στη διάρκεια του πολέ-

απογειώνονται γεμάτα ατομικές βόμβες, έτοιμα ν' ανατινάξουν κάποιιο μέρος του πλανήτη. Ήταν μια συγκυρία πλούσια σε γεγονότα και κινήματα: η κρίση των πυραύλων, η υπεράσπιση της κουβανέζικης επανάστασης, το κίνημα των πολιτικών δικαιωμάτων.

Το 1965 έφυγα απ' το κολέγιο Antioch και επέστρεψα στη Ν.Υόρκη για να σπουδάσω στο κολέγιο City. Το 1965 άρχισε ο πόλεμος του Βιετνάμ και μαζί του ένα καινούργιο κίνημα αντίστασης. Παραλίγο τότε να με πάρουν φαντάρο. Παρουσιάστηκα στο κέντρο και ετοιμάζονταν να με μεταφέρουν, όταν κάποιος με σταμάτησε και με ρώτησε αν είχα συλληφθεί ποτέ. Είπα «ναι» και με ρώτησε «μπορείς να το αποδείξεις;» και απάντησα «πάρε το δικηγόρο μου», που τύχαινε να βρίσκεται στη Ν.Υόρκη. Ο δικηγόρος επιβεβαίωσε τις συλλήψεις μου και τις καταδικαστικές αποφάσεις στις οποίες είχα κάνει έφεση και ακόμα εκκρεμούσαν (τελικά οι καταδικαστικές αποφάσεις ακυρώθηκαν). Δεν με πήραν ποτέ στο στρατό, γιατί δεν ήθελαν ανθρώπους με τέτοιο μητρώο. Έτσι, συνέχισα ν' ασχολούμαι με το κίνημα.

Γ: Όταν λες «το κίνημα» εννοείς και το αντιπολεμικό και αυτό των πολιτικών δικαιωμάτων;

Γ: Συναντιόντουσαν μ' έναν περίπλοκο τρόπο. Το 1965, το κίνημα πολιτικών δικαιωμάτων είχε υποστεί μια βαθιά αλλαγή εξ αιτίας της εξέγερσης στο Watts καθώς και άλλων εξεγέρσεων.³ Είχε επίσης διασπαστεί η Φοιτητική Μη-Βίαιη Συντονιστική Επιτροπή (Student Non-Violent Coordinating Committee -SNCC), μια απ' τις σημαντικότερες και ριζοσπαστικότερες οργανώσεις πολιτικών δικαιωμάτων. Ο ηγέτης της SNCC άρχισε ν' απαιτεί την αποχώρηση των λευκών από την οργάνωση. Έτσι σε πολλούς λευκούς που ανήκαν στη SNCC στο νότο είπαν να γυρίσουν στις λευκές γειτονιές τους και να οργανωθούν εκεί.⁴ Πολλοί το έκαναν στη διάρκεια του πολέμου, πράγμα που έδωσε μια παραπέρα ώθηση στο αντιπολεμικό κίνημα. Κι εγώ συμμετείχα σε πολλές αντιπολεμικές διαδηλώσεις.

Γ: Ήσουν και στην περίφημη διαδήλωση στην Ουάσινγκτον όταν «ανυψώθηκε» το Πεντάγωνο;⁵

Γ: Ναι, ήμουν.

Γ: Έγινε στ' αλήθεια;

Γ: Ο Άλλεν Γκίνσμπουργκ ήταν υπεύθυνος για την ανύψωση. Ας το διατυπώσω ως εξής: προσπάθησε. Υπήρχαν πολλοί στρατιώτες και η ατμόσφαιρα στην πορεία ήταν πολύ τεταμένη. Ο πόλεμος ήταν στο αποκορύφωμά του τότε και η κυβέρνηση ανησυχούσε εξ αιτίας του αντιπολεμικού κινήματος στο εσωτερικό. Όλα τα μεγάλα ονόματα της κυβέρνησης Τζόνσον, συμπεριλαμβανομένου και του Μακναμάρα,⁶ μας παρακολουθούσαν απ' την ταράτσα του Πενταγώνου.

Ωστόσο οι πιο βίαιες διαδηλώσεις που είχα συμμετάσχει έγιναν στην Wall Street. Πηγαίναμε εκεί για να δείξουμε τη σχέση ανάμεσα στον καπιταλισμό και τον πόλεμο. Δεν υπήρξε μια φορά που να μη μας επιτεθούν οι μικροεπενδυτές και οι βοηθοί τους. Τότε δεν ήταν

μου στο Βιετνάμ. Αλλιώς και Ναπαλμάρα.

7. Η SDS (Students for a Democratic Society- Φοιτητές για μια Δημοκρατική Κοινωνία) ξεκίνησε σαν σοσιαλδημοκρατική γκρούπα και μετατράπηκε σύντομα στην μαζικότερη φοιτητική οργάνωση. Παράλληλα, απ' τον πασιφισμό περνάει στη λογική της αυτοάμυνας, απ' τον ηθικό ριζοσπαστισμό και την «κριτική υποστήριξη» προς τον Κέννεντυ στην ανάγκη συμμαχίας με το «εργατικό κίνημα», τους μαύρους, τις μειονότητες και αργότερα σε αντιμπεριαλιστικές, τριτοκοσμικές και συγκεκριμένα μαοϊκές απόψεις. Το 1968 θα διαλυθεί σπαρασσόμενη από εσωτερικές συγκρούσεις και διασπάσεις. Μια από τις ομάδες που προέκυψαν από τη διάλυση της SDS ήταν η γνωστή τριτοκοσμική ένοπλη ομάδα των Weathermen.

Από την πορεία στο Πεντάγωνο.

σικάτοι γιάπηδες, ήταν στ' αλήθεια ζόρικοι τύποι.

Γ: Τζογαδόροι, ε;

Γ: Ναι, τζογαδόροι. Ήταν κυριολεκτικά μικρο-γκάνγκστερς έτοιμοι να πολεμήσουν για να υπερασπίσουν το χρηματιστήριό τους. Αυτοί οι «επενδυτάκοι» μας μισούσαν πραγματικά και προσβάλλονταν προσωπικά απ' την παρουσία μας. Εν πάσει περιπτώσει, ήταν ωραία εποχή να είναι κανείς στη Ν. Υόρκη. Φυσικά ήταν η περίοδος της αντικουλτούρας και συνέβαιναν πολλά πράγματα.

Γ: Πάνω που θα σε ρώταγα. Ήσουν μέσα σ' αυτό που λεγόταν «αντικουλτούρα» ή ήσουν πιο πολιτικοποιημένος;

Γ: Ήμουν πιο πολιτικοποιημένος, αν και γεύτηκα τις περισσότερες συνήθειες αντικουλτουριάρικες εμπειρίες. Πέρασα και από πολλές πολιτικές ομάδες τότε. Ήμουν λίγο καιρό με μια τροτσκιστική ομάδα και με μια ομάδα Φοιτητών για μια Δημοκρατική Κοινωνία (Students for a Democratic Society-SDS),⁷ αλλά δεν μ' ενδιέφερε να μπλεχτώ με καμιά πολιτική ομάδα. Μ' ενδιέφερε το κίνημα.

Γ: Δεν ήσουν σε καμιά μαοϊκή ομάδα; Ήταν δημοφιλείς εκείνο τον καιρό.

Γ: Σίγουρα υπήρχαν μαοϊκές ομάδες τότε στις ΗΠΑ, αλλά δεν είχα μπλεχτεί μαζί τους. Θυμάμαι ότι είχα πάει σε μερικές συναντήσεις μιας τροτσκιστικής ομάδας, αλλά δε μου ταίριαζε. Μ' ενδιέφερε περισσότερο να πηγαίνω σε πορείες και να κάνω φασαρίες. Δεν είχα ωριμάσει πολιτικά και δεν σκεφτόμουν οργανωτικά, σίγουρα. Ήμουν νέος, σχεδόν 20 χρονών.

Γ: Και ήσουν φοιτητής...

Γ: Ήμουν φοιτητής, είχα μια σοβαρή ερωτική σχέση που κατέληξε σε γάμο... και πάντα στο βάθος υπήρχε η ελληνο-αμερικάνικη οικογένειά μου. Στον πατέρα μου, στη μάνα μου, στους θείους και τις θείες μου δεν άρεσε η συμπεριφορά μου, αλλά δεν ήταν σίγουροι για το τι έπρεπε να πουν. Αν και βρίσκονταν στις ΗΠΑ πολλά χρόνια, ακόμα ένιωθαν πολύ αβέβαιοι σχετικά με το τι σημαίνει αμερικάνικος τρόπος ζωής. Μπορούσα σχεδόν να τους κάνω να πιστέψουν ότι ίσως το να πηγαίνει κανείς στη φυλακή για να υπερασπιστεί τα δικαιώματα των μαύρων ήταν συνηθισμένο για τους αμερικάνους. Δε λέω ότι η περιγραφή αυτή είναι ακριβής, αλλά οι γονείς μου, οι θείοι κι οι θείες μου δεν μπορούσαν να πουν με σιγουριά «να ποιός είναι ο αμερικάνικος τρόπος». Τους έλεγα συχνά «αυτό κάνουν οι αμερικάνοι».

Γ: Και αυτοί το δέχονταν;

Γ: Ας πούμε ότι τα έχαναν. Ίσως ήταν λίγο σοφιστεία από την πλευρά μου, αλλά τους έλεγα «προετοιμάζομαι για να ζήσω στην Αμερι-

8. Ο αμερικάνικος στρατός εισβάλλει στην Καμπότζη το Μάιο του 1970 και αρχίζουν φοιτητικές απεργίες σε πάνω από 60 πανεπιστήμια. Στο Οχάιο, στο κρατικό πανεπιστήμιο Κεντ στις 4 Μαΐου, οι εθνοφρουροί δολοφονούν 4 φοιτητές και τραυματίζουν 9. Οι απεργίες στα πανεπιστήμια εξαπλώνονται και στο πανεπιστήμιο του Τζάκσον δολοφονούνται δύο μαύροι φοιτητές. Τον ίδιο μήνα στις αμερικάνικες μεγαλοπόλεις αφθονούν οι ένοπλες και βομβιστικές ενέργειες και αρχίζει να καλλιεργείται μια «αντιτρομοκρατική» ψύχωση.

Για το 1970 ο στόχος του κουβανέζικου καθεστώτος ήταν να μαζευτούν 10 εκατομμύρια τόννοι ζάχαρης, ώστε τα κέρδη από την εξαγωγή τους να χρησιμοποιηθούν για την εκβιομηχάνιση της χώρας. Ο ευγενής αυτός στόχος βασίστηκε για την επίτευξή του στην εθελοντική εργασία, τη στέρηση και τη θυσία των κουβανών εργατών αλλά και πολλών τριτοκοσμικών ιδεολογών του «Πρώτου κόσμου», που έσπευσαν να εργαστούν εθελοντικά και έτσι να «ολοκληρωθούν πραγματικά ως άνθρωποι όταν παράγουν χωρίς να εξαναγκάζονται απ' τη φυσική αναγκαιότητα του να πουλιούνται σαν εμπόρευμα», όπως έλεγε και ο Τσε Γκεβάρα.

κή». Εν πάσει περιπτώσει, δεν μου είπαν ποτέ «αν συλληφθείς σε καμιά αντιπολεμική πορεία ή για τα πολιτικά δικαιώματα, να μην σε ξαναδούμε». Είχε πολύ ενδιαφέρον γιατί πολλοί άλλοι «κανονικοί» αμερικάνοι φίλοι μου είχαν πολύ περισσότερα προβλήματα με την οικογένειά τους.

Γ: Άρα το να είσαι παιδί μεταναστών σε βοήθησε.

Γ: Κατά ειρωνικό τρόπο βοήθησε στο να διατηρήσω σχέσεις με την οικογένειά μου. Ήξεραν τι σήμαινε αριστερή πολιτική γιατί είχαν αριστερούς συγγενείς στη Ελλάδα και ήξεραν τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν. Όμως οι μετανάστες αντιλαμβάνονται την επαναστατική κοινωνική αλλαγή στην καινούργια τους πατρίδα με διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι στην παλιά.

Πίστευα με βεβαιότητα ότι στην Αμερική γινόταν μια επανάσταση. Το αμερικάνικο απαρτχάιντ, τουλάχιστον, τελείωνε. Δε σήμαινε το τέλος του καπιταλισμού, φυσικά, ούτε καν το τέλος της καταπίεσης των μαύρων, όμως ένας συγκεκριμένος τύπος αμερικάνικου καπιταλισμού τελείωνε κι εμείς στο κίνημα συμμετείχαμε σ' αυτή τη διαδικασία. Έτσι στο τέλος της δεκαετίας του '60 είχα μια τρομερή αίσθηση ευφορίας. Ένιωθα ότι συμμετείχα σ' ένα επαναστατικό κίνημα που άλλαζε τον κόσμο. Υπήρχε μια γενικευμένη αίσθηση ότι «μπορούμε να κάνουμε σπουδαία πράγματα». Όμως πολιτικά ήμουν ακόμα ανώριμος. Δεν είχα στην πραγματικότητα μπει σε πολιτικές ομάδες ούτε είχα ποτέ εξετάσει ζητήματα εργατικού αγώνα, αν και γνώριζα τη σχετική ορολογία.

Το 1967 πήγα στο πανεπιστήμιο του Princeton για να σπουδάσω φιλοσοφία της επιστήμης. Το Princeton ήταν ένα απ' τα τελευταία πανεπιστήμια που επηρέασε το κίνημα γιατί ήταν πολύ ελιτίστικο και αντιδραστικό. Χρειάστηκε να περάσουν 2-3 χρόνια αλλά τελικά η στρατιά των φοιτητών (μεσ' τους οποίους κι εγώ) που ήταν ενάντιοι στον πόλεμο έφερε αποτέλεσμα. Το Princeton μπήκε κανονικά στο κίνημα στη διάρκεια της μεγάλης φοιτητικής απεργίας το 1970 όταν έκλεισαν εκατοντάδες πανεπιστήμια και κολέγια μετά την απόφαση του Νίξον να επέμβει στην Καμπότζη και τους πυροβολισμούς ενάντια στους φοιτητές στο Kent State και το Jackson State.⁸ Το Princeton έγινε ένα από τα συντονιστικά κέντρα της απεργίας. Το κίνημα εκεί χρειάστηκε καιρό για να συντρίψει την παλιά αμερικάνικη ακαδημαϊκή ιδεολογία που απέρριπτε μετά βδελυγμίας κάθε είδους ταξικό κίνημα. Μπάσαμε τον επαναστατικό άνεμο σ' αυτό το πλούσιο λιμανάκι των ακαδημαϊκών του κατεστημένου.

Γ: Εκεί εκπαίδευαν τη νέα γενιά ηγετών.

Γ: Ναι, αλλά το Princeton ήταν επίσης σημαντικό κέντρο θεωρητικής έρευνας στη φυσική και την κοινωνική θεωρία και εμπλεκόταν στην πολεμική έρευνα. Το κίνημα τους δημιούργησε μεγάλο πονοκέφαλο. Την πέφταμε στα ερευνητικά κέντρα και μάλιστα τα κλείσαμε για κάποιο διάστημα.

Γ: Πως ανακατεύτηκες με το «Αντι-Σάμιουελσον»;

Watts, 1965.

G: Να τι συνέβη. Στο αποκορύφωμα της απεργίας σχετικά με την Καμπότζη και τα γεγονότα στο Kent State και το Jackson State, κάμποσοι φοιτητές είπαν, «Μπουχτίσαμε! Ας την πέσουμε σ' αυτό το αντιδραστικό πρόγραμμα σπουδών και ας διδάξουμε ένα αντι-πρόγραμμα». Η ιδέα των «αντι-μαθημάτων» ήταν πολύ διαδεδομένη. Όταν γίνονταν καταλήψεις ή φοιτητικές απεργίες κάναμε αντι-μαθήματα: αντί για τα κανονικά μαθήματα κοινωνιολογίας κάναμε μαθήματα αντι-κοινωνιολογίας, αντί για μάθημα ιστορίας κάναμε μάθημα αντι-ιστορίας και αντί για την κανονική αστική οικονομική επιστήμη είχαμε μάθημα αντι-οικονομικών. Τα αντι-μαθήματα απαιτούσαν το δικό τους εκπαιδευτικό υλικό και κείμενα. Κάποιοι ριζοσπάστες φοιτητές από διάφορες σχολές μαζευτήκαμε για να φτιάξουμε ένα σχέδιο που θ' αποτελούσε πρότυπο συγγραφής τέτοιου είδους υλικού, και αποφασίσαμε ν' αρχίσουμε με την καπιταλιστική επιστήμη που είχε το μεγαλύτερο γόητρο ιδεολογικά, τα οικονομικά. Το επίσημο εγχειρίδιο οικονομικών εκείνης της εποχής ήταν γραμμένο από τον Πωλ Σάμιουελσον, που είχε πάρει το πρώτο βραβείο Νόμπελ στα οικονομικά. Το βιβλίο του διδασκόταν παντού και είχε γίνει εκατομμυριούχος εκμεταλλεόμενος τα συγγραφικά δικαιώματα. Ισχυριζόταν ότι είχε συνδυάσει τον κεύνσιανισμό με τους κλασσικούς οικονομολόγους σε μια «νεο-κλασσική σύνθεση». Ήταν λοιπόν το βιβλίο για να την πέσεις αν ήθελες να κάνεις αντι-μάθημα οικονομικών.

Βρεθήκαμε και είπαμε «θα φτιάξουμε κάτι για το φθινόπωρο του 1970». Η μεγάλη απεργία είχε γίνει την άνοιξη και θέλαμε να έχουμε ένα αντι-βιβλίο έτοιμο όταν θα επέστρεφαν οι φοιτητές. Αλλά στο Princeton το φθινόπωρο του 1970, η ενεργητικότητα του κινήματος είχε εξαντληθεί σε μεγάλο βαθμό, εν μέρει γιατί κάποια απ' τα αιτήματά μας είχαν ικανοποιηθεί (συμπεριλαμβανομένων κάποιων αλλαγών στο πρόγραμμα μαθημάτων και στα απαιτούμενα προσόντα). Ανακαλύψαμε ότι δεν μπορούσαμε να βρούμε αρκετούς βοηθούς καθηγητές στα οικονομικά για να πάρουν το αντι-μάθημά μας.

Έτσι βρεθήκαμε χωρίς σχέδιο δράσης. Τι θα κάναμε με τη δουλειά που είχαμε ξεκινήσει τους προηγούμενους μήνες; Να την εγκαταλείπαμε; Πολλοί απ' όσους δούλεψαν στο σχέδιο αποφάσισαν να τα παρατήσουν, αλλά ένας πυρήνας από μας αποφάσισε «να κάνει πράγματι τη δουλειά» και να ξετινάξει το βιβλίο του Σάμιουελσον. Έτσι σιγά-σιγά αρχίσαμε να δουλεύουμε ένα κείμενο που θα δίδασκε τους φοιτητές ότι η αστική οικονομική επιστήμη ήταν μια ιδεολογική αυταπάτη.

Γ: *Ακούγεσαι απολογητικός.*

G: Ναι, γιατί ξεκινήσαμε το έργο της συγγραφής του βιβλίου σαν ένα ξεκομμένο πολιτικο-διανοουμενίστικο εγχείρημα, αντί να το αντιμετωπίσουμε ως μέσο προς ένα σκοπό. Αρχίσαμε να γράφουμε αντι-κεφάλαια για κάθε κεφάλαιο του Σάμιουελσον. Διαβάσαμε τα πάντα απ' τον Μαρξ, όλους τους τόμους του *Κεφαλαίου* και τις *Θεωρίες για την Υπεραξία*. Και παλιότερα είχα διαβάσει Μαρξ αλλά το είχα κάνει σποραδικά, ενώ ανάμεσα στο 1970 και το 1973 κάναμε συστηματική συλλογική μελέτη και τότε εντράφησα στο μαρξισμό.

Γ: *Ήταν ασυνήθιστο τότε στα αμερικάνικα πανεπιστήμια να υπάρχουν φοιτητικές ομάδες μελέτης του Κεφαλαίου ή άλλων επαναστατικών κειμένων;*

Γ: Όχι, διάφορες ομάδες μελετούσαν τα πιο σημαντικά μαρξικά κείμενα εκείνη την εποχή.

Κ: *Μ' έναν αυτόνομο τρόπο.*

Γ: Ναι, κι όχι σαν μέρος μιας σειράς μαθημάτων στο πανεπιστήμιο, όπως συνηθίζεται σήμερα. Γιατί πολλά απ' τα μέλη αυτών των πρώτων αυτόνομων ομάδων μελέτης έγιναν καθηγητές και χρησιμοποίησαν τον Μαρξ αργότερα στα μαθήματά τους. Τολμώ να πω ότι μέσα στη δεκαετία του '70 τα κείμενα του Μαρξ μελετούνταν περισσότερο στις ΗΠΑ από οπουδήποτε αλλού στον κόσμο.

Γ: *Και ήταν δυνατόν τότε κάποιος καθηγητής να παραδίδει μαθήματα πάνω στο Κεφάλαιο του Μαρξ, όπως π.χ. κάνει ο Χάρυ Κλήβερ σήμερα;*

Γ: Μόλις που ξεκινούσε κάτι τέτοιο, μέσα στη δεκαετία του '70. Έχετε υπόψη σας ότι όταν η γενιά μου μπήκε στα πανεπιστήμια μέσα στη δεκαετία του '60 είχαν προηγηθεί 15 χρόνια ιδεολογικής εκκαθάρισης στους αμερικάνικους ακαδημαϊκούς κύκλους, ο γνωστός μακαρθισμός. Πολλοί αριστεροί καθηγητές εκδιώχθηκαν, τρομοκρατήθηκαν ή και εξορίστηκαν ακόμα μέσα στη δεκαετία του '50. Συνεπώς τα πανεπιστήμια ήταν έρημη χώρα, πολιτικά και πνευματικά, όταν μπήκαμε εμείς. Όμως απ' την άλλη φέραμε μαζί μας μια ισχυρή επαναστατική εμπειρία που κερδήθηκε μέσα από την πολιτική δουλειά που κάναμε στο αντιπολεμικό κίνημα και στο κίνημα των πολιτικών δικαιωμάτων. Ως εκ τούτου, ήμασταν αναγκασμένοι ν' αυτοεκπαιδευτούμε και να εκπαιδεύσουμε ο ένας τον άλλον μέσα στην ταξική πάλη, δεν υπήρχε άλλος τρόπος.⁹

Γ: *Τελικά, ποιο ήταν το αποτέλεσμα του εγχειρηματός σας;*

Γ: Ντρέπομαι λίγο που το λέω, αλλά ό,τι ξεκίνησε σαν ένα μικρό πολιτικό σχέδιο —η συγγραφή ενός αντι-μαθήματος στα οικονομικά για το φθινοπωρινό εξάμηνο του 1970— κατέληξε ένα τετράτομο βιβλίο το 1973. Ένας από τους συντρόφους μου, ο Μαρκ Λίντερ, είχε γράψει το μεγαλύτερο μέρος του έργου. Είχε σπουδάσει στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, πριν έρθει στο Princeton, και ήταν πολύ βαθύς μελετητής του Μαρξ. Εγώ ήμουν μάλλον πρωτάρης, όμως είχα σπουδάσει μαθηματικά και φιλοσοφία της επιστήμης και μπόρεσα να συμβάλλω και εγώ με τις γνώσεις μου στο βιβλίο. Ο Μαρκ, ο Τζούλιους Σένσατ (ένας άλλος φοιτητής φιλοσοφίας) και εγώ γράψαμε αυτό το τετράτομο έργο (που ήταν πολύ μεγαλύτερο απ' το ήδη ογκώδες βιβλίο του Σάμιουελσον!) αλλά δεν ενδιαφερόταν κανείς να το εκδόσει στις ΗΠΑ. Ο Μαρκ έφυγε το 1973 και πήγε στη Γερμανία όπου μετέφρασε το βιβλίο στα γερμανικά και κανόνισε να εκδοθεί εκεί. Ονομάστηκε «Αντι-Σάμιουελσον».

9. Ο Χάρυ Κλήβερ, ένα πρόσωπο που αναφέρεται αρκετές φορές σ' αυτή τη συνέντευξη, είχε κοινή πορεία με τον Caffentzis ως ένα σημείο: συμφοιτητές στο ίδιο κολέγιο και ακτιβιστές στο civil rights movement, όπως είδαμε. Αργότερα, στη διάρκεια του πολέμου στο Βιετνάμ, ως μεταπτυχιακός στο Stanford, ο Κλήβερ ανέλυσε την Green Revolution, δηλ. την αμερικανική στρατηγική «βοήθειας» σε «τρίτοκοσμικές» χώρες, «βοήθεια» που στόχευε στην κατάπιξη των εκεί επαναστάσεων μέσω της αύξησης της παραγωγής τροφής και της οργάνωσης της καπιταλιστικής αγροτικής παραγωγής. Απ' το 1976 μέχρι σήμερα διδάσκει Μαρξισμό(!) στο πανεπιστήμιο Austin του Τέξας. Ανήκει λοιπόν, όπως και ο Caffentzis, σ' αυτή τη γενιά ακτιβιστών που μπήκαν στα πανεπιστήμια και έμειναν ως καθηγητές ανοίγοντας νέους δρόμους μέσα σ' αυτά, παλεύοντας (και πετυχαίνοντας) την αλλαγή του προγράμματος σπουδών. Κατά τον Κλήβερ, το να διδάσκει το έργο του Μαρξ σ' ένα πανεπιστήμιο είναι ένα είδος πολιτικής δραστηριότητας, αφού θεωρεί ότι έτσι καλύπτει τις ανάγκες των φοιτητών και όχι του κράτους και του κεφαλαίου. Απ' την πλευρά μας, μας φαίνεται τουλάχιστον αντιφατικό το να ταυτίζεται η πνευματική μισθωτή εργασία με την επαναστατική δραστηριότητα και έτσι να εξαιρείται απ' την κριτική της μισθωτής εργασίας εν γένει.

10. Η έννοια του «κοινωνικού εργοστασίου» αναδύθηκε στην Ιταλία μέσα απ' τους ταξικούς αγώνες των φοιτητών, των γυναικών και των κατοίκων στις γειτονιές. Τότε η αντικαπιταλιστική κριτική ξεπέρασε τα στενά όρια της σφαίρας της παραγωγής για ν' αγκαλιάσει το σύνολο της καπιταλιστικής κοινωνίας. Ήδη το 1962 στο κείμενο «*Το εργοστάσιο και η κοινωνία*», του θεωρητικού της αυτονομίας, Μάριο Τρόντι, υπήρχε η σχετική ανάλυση: «*Όσο περισσότερο προχωρά η καπιταλιστική ανάπτυξη, όσο δηλαδή η παραγωγή ή η σχετική υπεραξία διαπερνά τα πάντα, τόσο περισσότερο ο κύκλος παραγωγή-διανομή-ανταλλαγή-κατανάλωση αναπόφευκτα αναπτύσσεται: δηλαδή η σχέση ανάμεσα στην καπιταλιστική παραγωγή και την αστική κοινωνία, ανάμεσα στο εργοστάσιο και την κοινωνία, ανάμεσα στην κοινωνία και το κράτος, γίνεται όλο και πιο οργανική. Στο υψηλότερο επίπεδο της καπιταλιστικής ανάπτυξης οι κοινωνικές σχέσεις γίνονται στιγμές των σχέσεων παραγωγής, και όλη η κοινωνία γίνεται συνάρθρωση της παραγωγής. Εν ολίγοις, το σύνολο της κοινωνίας ζει ως μια λειτουργία του εργοστασίου και το εργοστάσιο επεκτείνει την αποκλειστική κυριαρχία του πάνω στο σύνολο της κοινωνίας*».

11. Απ' τα εκ των υστέρων μας ψαξιμάτα ανακαλύψαμε ότι η ιταλική οργάνωση Lotta Femminista (1971-72) ήταν η πρώτη που έθεσε το αίτημα «Μισθός για την Οικιακή Εργασία» (για άντρες και γυναίκες). Ουσιαστικά ήταν η πρώτη που με θεωρητικά εργαλεία το *Κεφάλαιο* και τα *Grundrisse* έδειξε το ρόλο της γυναίκας (ως νοικοκυρά και μητέρα) στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης και υποστήριξε ότι το κεφάλαιο αποσπά μια τεράστια ποσότητα υπεραξίας απ' το θηλυκό προλεταριάτο. Ήταν η πρώτη επίσης οργάνωση που ασχολήθηκε με τις πόρνες σαν υποκείμενα αγώνα και όχι θύματα. Η επικέντρωσή τους στην «υλική» εκμετάλλευση της γυναίκας στο σπίτι μπορεί μιν να τους κόστισε τη συνήθη κατηγορία του «οικονομισμού», αλλά απ' την πλευρά μας δε γνωρίζουμε κάποια βαθύτερη ανάλυση της φύσης της γυναικείας υποτέλειας στον καπιταλισμό. Η ανάλυση της Lotta Femminista έγινε γνωστή στον αγγλόφωνο κόσμο με τη δημοσίευσή του, κλασσικού πια, κειμένου της Μαριαρόζα Ντάλλα Κόστα, *The*

Εκ των υστέρων θα έλεγα ότι αν και η συγγραφή του βιβλίου ήταν μεγάλη εμπειρία, αυτό καθαυτό το έργο ήταν χοντροκομμένο όσον αφορά τη μέθοδο, σχολαστικό όσον αφορά το ύψος και πολύ προβληματικό από πολιτική άποψη. Κράτησα γρήγορα απόσταση απ' αυτό πολιτικά και έτσι όταν εκδόθηκε στ' αγγλικά το 1977 δεν συμπεριλήφθηκα στους συγγραφείς με τη σιωπηρή μου συγκατάθεση.

Το 1973 όμως αποτέλεσε σημείο καμπής για πολλά πράγματα. Πρώτα απ' όλα για μένα, από προσωπική και πολιτική άποψη. Χώρισα με τη γυναίκα μου και έβλεπα το παιδί μου τα σαββατοκύριακα, μετακόμισα στη Ν.Υόρκη και μπλέχτηκα, στην αρχή προφανώς τυχαία, σε νέες πολιτικές εμπειρίες και προοπτικές και έκανα καινούργιες πολιτικές γνωριμίες. Οι πιο σημαντικές επιρροές τότε ήταν η οργάνωση «Μισθός για την οικιακή εργασία» και η ιταλική εξωκοινοβουλευτική αριστερά.

Γ: *Τότε ήρθες σε επαφή με τη θεωρία του «κοινωνικού εργοστασίου»,¹⁰ και την ανάλυση της «ταξικής σύνθεσης»;*

Γ: Ναι. Υπήρχαν πολλές ομοιότητες ανάμεσα σ' αυτές τις ιδέες, πολλές κοινές απόψεις σε σχέση ιδιαίτερα με τη σημασία των εργατικών αγώνων για την κατανόηση του πως αλλάζουν τα πράγματα, αλλά όμως υπήρχαν και πολλές διαφορές που δεν τις είχα δει απ' την αρχή. Στην αρχή νόμιζα ότι θεωρητικά κόλλαγαν. Όμως υπήρχαν έκδηλες αντιθέσεις, που νόμιζα ότι οφείλονταν στο γεγονός ότι ο «Μισθός για την οικιακή εργασία» ήταν μια φεμινιστική οργάνωση που επέμενε στη φεμινιστική αυτονομία.

Γ: *Ποια ήταν η πρώτη ομάδα του «Μισθού για την οικιακή εργασία»; Ξεκίνησε απ' την Ιταλία;*

Γ: Δε γνωρίζω την ακριβή ιστορία από οργανωτική πλευρά, και δεν μπορώ να σου απαντήσω στο ποια ήταν «η πρώτη». Η Σέλμα Τζέιμς και η Μαριαρόζα Ντάλλα Κόστα σίγουρα την ξεκίνησαν όταν έγραψαν το 1971/72 το *The Power of Women*.¹¹ Λίγο αργότερα εμφανίστηκαν οργανώσεις «Μισθού για την οικιακή εργασία» και σ' άλλες χώρες. Η Σίλβια Φεντερικί, που τη γνώρισα το 1973, ήταν κυρίως υπεύθυνη για το δίκτυο «Μισθός για την οικιακή εργασία» στις ΗΠΑ εκείνη την περίοδο.

Κ: *Σ' αυτές τις ομάδες στις ΗΠΑ συμμετείχαν νοικοκυρές ή τα μέλη τους ήταν κυρίως πολιτικοποιημένες γυναίκες;*

Γ: Στην αρχή τα μέλη τους αυτοπροσδιορίζονταν ως πολιτικές φεμινίστριες, νομίζω. Φυσικά πολλές απ' αυτές ήταν νοικοκυρές· είχαν παιδιά και δούλευαν. Αλλά σύντομα όλο και περισσότερες «συνηθισμένες» γυναίκες άρχισαν να συμμετέχουν. Στα μέσα της δεκαετίας του '70 οι ομάδες αυτές είχαν αποκτήσει αρκετή δύναμη ώστε να πηγαίνουν σε εργατικές γειτονιές, να μιλάνε με γυναίκες και να στήνουν «στέκια» (“store fronts”). Να εξηγήσω τι εννοώ μ' αυτό για τους έλληνες συντρόφους. Στην Αμερική οι πολιτικές ομάδες της δεκαετίας του '60 και του '70 συνήθιζαν να νοικιάζουν ένα χώρο σε

Power of Women, στο *Radical America*, τον Ιανουάριο του 1972.

12. Σύμφωνα με τους Ιταλούς θεωρητικούς της εργατικής αυτονομίας, υπάρχει η *τεχνική* ταξική σύνθεση που περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο το κεφάλαιο συναρθρώνει την εργατική δύναμη: εδώ αναλύονται τόσο οι όροι της άμεσης παραγωγικής διαδικασίας (χρήση των μηχανών, καταμερισμός της εργασίας) όσο κι αυτοί της αναπαραγωγής (δομή της οικογένειας, κοινότητα κ.λ.π.). Στον αντίποδα βρίσκεται η *πολιτική* ταξική σύνθεση, που περιγράφει το πώς οι εργάτες στρέφουν την τεχνική σύνθεση, στην οποία υπόκεινται, ενάντια στο κεφάλαιο: πώς συλλογικά αυτοοργανώνονται για να χρησιμοποιήσουν τα μέσα παραγωγής ως μέσα αγώνα.

Στα μέσα της δεκαετίας του '60 και αρχές του '70 για τους αυτόνομους κεντρικούς στην ανάλυση της ταξικής σύνθεσης ήταν ο ρόλος ενός κομματιού της εργατικής τάξης, του εργάτη-μάζα, που αποτελούσε την «πρωτοπορία» της, ως «επαναστατικό υποκείμενο». Σαν τέτοιος, ο εργάτης-μάζα αντιστεκόμενος στο κεφάλαιο από μια στρατηγική θέση στη παραγωγή ενοποιούσε τα κομμάτια της τάξης γύρω του. Ο Romano Alquati ήταν ο θεωρητικός της ιταλικής εργατικής αυτονομίας που επεξεργάστηκε πληρέστερα την ανάλυση της ταξικής σύνθεσης, και παρότι υποστήριζε ότι η πολιτική σύνθεση της τάξης δεν προκύπτει αυτόματα από την τεχνική της σύνθεση, εν τούτοις πίστευε ότι η εργατική τάξη στους καπιταλιστικά λιγότερο αναπτυγμένους τομείς έχει μικρότερη δύναμη και οι αγώνες της οδηγούν στην καπιταλιστική ανάπτυξη.

Για μας, ο κοντόθωρος εργατισμός αυτής της θεωρίας που οδήγησε στην αγνόηση άλλων κομματιών της τάξης και των αγώνων τους, δεν ήταν το μόνο της ελάττωμα. Πολύ περισσότερο κληρονόμησε ένα μοντέλο μηχανιστικής ανάλυσης στους μετα-αυτόνομους οπαδούς του Νέγκρι που κάθε δεκαετία ένωσαν την ανάγκη επινόησης ενός νέου «επαναστατικού υποκειμένου»: απ' τον εργάτη-μάζα στον κοινωνικό εργάτη, μέχρι τον cyborg, σε αναζήτηση πάντα *μίας* φιογούρας κεντρικής στην ταξική πάλη.

έναν εμπορικό δρόμο και να τον μετατρέπουν σε πολιτικό χώρο. Οι περαστικοί σταματούσαν, έμπαιναν μέσα κι έπιαναν κουβέντα. Φυσικά τα στέκια οργανώνονταν για να τραβήξουν το ενδιαφέρον των ντόπιων κατοίκων και έτσι σιγά-σιγά φτιάχνονταν γέφυρες επικοινωνίας με τη γειτονιά. Έμοιαζαν με τα «κοινωνικά κέντρα» στην Ευρώπη από μια άποψη, αλλά διέφεραν από άλλες, γιατί συνήθως νοικιάζονταν και ως επί το πλείστον ήταν μικρά.

Οι ομάδες που προωθούσαν το αίτημα «Μισθός για την οικιακή εργασία» ήταν καλά οργανωμένες σε εθνικό δίκτυο τότε, με παρουσία σε πολλές πόλεις απ' τη Ν.Υόρκη μέχρι το Λος Άντζελες.

Γ: *Αυτήν την περίοδο ξεκίνησε το Zerowork;*

Γ: Ναι, ξεκίνησε την άνοιξη του 1974 και η συντακτική ομάδα αποτελούνταν από τους Paolo Carignano, Bill Cleaver, Peter Linebaugh, Mario Montano, Bruno Ramirez, Leoncio Schaedel, Peter Taylor και μένα. Ο Bill Cleaver ήταν ο αδερφός του Χάρυ, ο οποίος μπήκε στην κολεκτίβα μετά την έκδοση του πρώτου τεύχους.

Μας πήρε λίγο καιρό μέχρι ν' αρχίσουμε να δουλεύουμε μαζί σαν εκδοτική κολεκτίβα (απ' την αρχή βρισκόμασταν διασκορπισμένοι σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές). Αλλά καθώς προετοιμάζαμε το πρώτο τεύχος άρχισα ν' αντιλαμβάνομαι ότι η προοπτική της «άρνησης της εργασίας» και του «τέλους της εργασίας», όπως εκφραζόταν ρητά ή υπόρητα σε μεγάλο μέρος της θεωρίας που ερχόταν απ' την Ιταλία, δεν ταίριαζε τελικά με το «Μισθό για την οικιακή εργασία». Αυτή η φεμινιστική οργάνωση καταδείκνυε μια τρομακτική ποσότητα απλήρωτης εργασίας που υπήρχε και την οποία ιδιοποιούνταν το κεφάλαιο μετατρέποντάς την σε υπεραξία. Οι Ιταλοί θεωρητικοί της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς φαινόταν να μην αντιλαμβάνονται την ύπαρξη αυτής της εργασίας.

Γ: *Ας μιλήσουμε για την εισαγωγή στο πρώτο τεύχος του Zerowork. Ήταν πράγματι πολύ επηρεασμένη απ' την ιδέα των Ιταλών αυτόνομων για την «άρνηση της εργασίας» καθώς και από τη θεωρία της ταξικής σύνθεσης.¹²*

Γ: Ήμασταν επηρεασμένοι απ' την Ιταλική μαρξιστική θεωρία των δεκαετιών του '60 και του '70 καθώς και από τη φεμινιστική θεωρία που δεν ήταν ακριβώς «αυτόνομη». Όμως ήταν δύσκολο να μιλήσεις για συγκεκριμένες Ιταλικές οργανώσεις τότε, καθώς ήταν μια περίοδος διάλυσης πολλών εξωκοινοβουλευτικών ομάδων. Από θεωρητική σκοπιά, η περίοδος των αρχών του '70 δεν ήταν μόνο πλούσια για μένα αλλά και μπερδεμένη, γιατί για μεγάλο διάστημα μέχρι τότε διάβαζα τα συνήθη μαρξιστικά κείμενα. Από τη μια προσπαθούσα ν' αντιληφθώ την κρίση του εργάτη-μάζα, την άποψη ότι το κεφάλαιο ήταν «πέρα» από την εργασία, τη νέα ανάγνωση του «Αποσπάσματος για τις μηχανές» από τα *Grundrisse* του Μαρξ — έργο που είχε μόλις μεταφραστεί στ' αγγλικά — και, απ' την άλλη, τη φεμινιστική έννοια της «άμισθης εργασίας» που ήταν πράγματι μια σπουδαία θεωρητική και πολιτική καινοτομία. Και οι δύο αυτές απόψεις έγιναν αντικείμενο βίαιης επίθεσης απ' την αμερικάνικη αριστερά εκείνη

ΜΙΣΘΟΣ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗΝ ΟΙΚΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Το αίτημα για «Μισθό για την οικιακή εργασία» βγήκε μέσα απ' την εμπειρία και τους αγώνες του ιταλικού κινήματος του '60 και του '70 και θεωρητικά το επεξεργάστηκαν φεμινίστριες που καταχρηστικά θα τις λέγαμε «μαρξίστριες», με την έννοια ότι βρήκαν μέσα στο έργο του Μαρξ τα θεωρητικά τους εργαλεία. Το μόνο μεταφρασμένο στα ελληνικά βιβλίο σχετικό με το θέμα είναι το (εξαντλημένο εδώ και χρόνια) «*Η Πολιτική Οικονομία της Γυναικείας Απελευθέρωσης*», εκδ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ, που πέρασε (τυχαία άραγε;) εντελώς απαρατήρητο, ή εν πάση περιπτώσει ασχολίαστο. Μέσα από αυτή τη συλλογή κειμένων πρόβαλε το τόσο αιρετικό και απειλητικό τότε όπως και τώρα, και για την αριστερά και για το κεφάλαιο, βασικό επιχείρημα: η οικιακή εργασία, είναι άμισθη εργασία υπέρ του κεφαλαίου, είναι κρυμμένη, αόρατη εργασία. «...μόλις σηκώσουμε τα κεφάλια μας απ' τις κάλτσες που μαντάρουμε και τα φαγητά που μαγειρεύουμε και κοιτάζουμε το σύνολο των ωρών που εργαζόμαστε κάθε μέρα, βλέπουμε καθαρά ότι ενώ αυτό δε συνεπάγεται ένα μισθό για μας, εμείς παράγουμε το πιο πολύτιμο προϊόν που έχει εμφανιστεί στην καπιταλιστική αγορά: την εργατική δύναμη. Στην πραγματικότητα, η οικιακή εργασία είναι κάτι που ξεπερνάει κατά πολύ το καθάρισμα του σπιτιού. Είναι η παροχή φυσικών, συναισθηματικών, σεξουαλικών υπηρεσιών στο μισθωτό, που τον κάνει ικανό να συνεχίζει να δουλεύει καθημερινά για την απόκτηση ενός μισθού. Είναι η φροντίδα των παιδιών μας —των μελλοντικών εργατών— που τα βοηθάει απ' τη γέννα ως την περάτωση της σχολικής τους εκπαίδευσης κι εξασφαλίζει το ότι θ' ανταποκριθούν στο ρόλο που έχει επιφυλαχθεί γι' αυτά στον καπιταλισμό. Αυτό σημαίνει ότι πίσω από κάθε εργοστάσιο, πίσω από κάθε σχολείο, πίσω από κάθε γραφείο ή ορυχείο, βρίσκεται η κρυμμένη εργασία εκατομμυρίων γυναικών, που έχουν καταναλώσει τη ζωή τους, την εργατική τους δύναμη, για να παράγουν την εργατική δύναμη που εργάζεται σ' εκείνο το εργοστάσιο, σχολείο, γραφείο ή ορυχείο».

Ο «Μισθός για την οικιακή εργασία» δεν είναι λίγα φράγκα παραπάνω για να βγει η άμισθη οικιακή εργασία στο φως σαν έμισθη, αλλά ένα πολιτικό όπλο για την υπονόμηση του ρόλου των γυναικών στην καπιταλιστική κοινωνία. «*Η άμισθη ιδιότητα της οικιακής εργασίας, με τη σειρά της, υπήρξε το πιο ισχυρό όπλο για την ενίσχυση της κοινής αντίληψης ότι η οικιακή εργασία δεν είναι εργασία, εμποδίζοντας έτσι τις γυναίκες ν' αγωνιστούν ενάντια σ' αυτή, μ' εξαίρεση τον κατ' ιδίαν καυγά, απ' την κουζίνα στην κρεβατοκάμαρα, που όλη η κοινωνία συμφωνεί να γελοιοποιήσει, υποβιβάζοντας έτσι, παραπέρα τον πρωταγωνιστή ενός αγώνα. Μας βλέπουν σαν κακεντρεχείς γλωσσοκοπάνες, όχι σαν αγωνιζόμενους εργάτες*». Ούτε ήταν ένας αγώνας καθαρά φεμινιστικός, γιατί δεν επιδίωξε την «ισότητα» μέσα απ' τον καριερισμό όπως τελικά έκανε το επίσημο φεμινιστικό κίνημα της τότε εποχής, που ήταν κατά βάση —τι άλλο— αριστερό. «...ο μισθός για την οικιακή εργασία όχι μόνο αποτελεί μια επαναστατική προοπτική αλλά **είναι κι η μόνη επαναστατική προοπτική από φεμινιστική σκοπιά και σε τελευταία ανάλυση, για ολόκληρη την εργατική τάξη**». Πως το κεφάλαιο στερώντας την οικιακή εργασία από ένα μισθό υποδουλώνει γυναίκες και άντρες μαζί; «*Πρέπει να παραδεχτούμε ότι το κεφάλαιο είχε μεγάλη επιτυχία στο ν' αποκρύψει την εργασία μας...Συνάμα, έχει επίσης πειθαρχήσει τον αρσενικό εργάτη, κάνοντας τη γυναίκα του εξαρτημένη απ' την εργασία του και το μισθό του και τον έχει παγιδέψει σ' αυτή την πειθαρχία δίνοντάς του έναν υπηρέτη για να τον υπηρετεί, όταν θά 'χει τελειώσει την εργασία του στο εργοστάσιο ή το γραφείο*». Και πως λοιπόν οι αρσενικοί προλετάριοι θ' απελευθερωθούν κι αυτοί, θα ρώταγε κάποια; Μήπως δε βολεύονται με τη δική μας υπερεργασία; «*Όταν εκατοντάδες, χιλιάδες γυναίκες ξεχυθούν στους δρόμους λέγοντας ότι το ατέλειωτο πλύσιμο που είναι πάντα συναισθηματικά διαθέσιμο, το γαμήσι κατά διαταγή, που υπαγορεύεται απ' το φόβο μη χάσουμε τις δουλειές μας, είναι σκληρή, μισητή εργασία που μας τρώει τη ζωή μας, τότε αυτοί θα φοβηθούν και θα νιώσουν μειωμένοι σαν άντρες. Αλλά αυτό είναι το καλύτερο πράγμα που μπορεί να συμβεί απ' τη δική τους σκοπιά, γιατί αποκαλύπτοντας τον τρόπο που το κεφάλαιο μας έχει κρατήσει διαιρεμένους (το κεφάλαιο τους έχει πειθαρχήσει με τη βοήθειά μας κι εμάς με τη βοήθειά τους —στρέφοντας τον έναν ενάντια στον άλλο), εμείς —οι υπηρέτριές τους, οι σκλάβες τους, οι αλυσίδες τους— εγκαινιάζουμε τη διαδικασία της απελευθέρωσής τους*». Ότι η οπτική του «Μισθού για την οικιακή εργασία» ήταν ξεκάθαρα ταξική, φαίνεται απ' την κριτική που έκανε στην ορθόδοξη αριστερή ανάλυση και πολιτική. «... υπάρχει μια άμεση συσχέτιση ανάμεσα στη στρατηγική της αριστεράς για τις γυναίκες και στη στρατηγική της για τον Τρίτο Κόσμο. Με τον ίδιο τρόπο που θέλουν να φέρουν τις γυναίκες στα εργοστάσια, θέλουν να φέρουν τα ερ-

γροστάσια στον Τρίτο Κόσμο. Και στις δύο περιπτώσεις, υποθέτουν ότι οι «υπανάπτυκτοι» — εκείνοι από εμάς που είναι άμισθοι κι εργάζονται σ' ένα χαμηλότερο τεχνολογικό επίπεδο— είναι οπισθοδρομικοί σε σχέση με την “πραγματική εργατική τάξη” και μπορούν να τη φθάσουν μόνον αν υποστούν μια μεγαλύτερη καπιταλιστική εκμετάλλευση, αν μοιραστούν περισσότερο την εργοστασιακή δουλειά. Συνακόλουθα, και στις δύο περιπτώσεις, η πάλη που προσφέρει η αριστερά στους άμισθους, στους “υπανάπτυκτους”, δεν είναι μια επαναστατική πάλη, μια πάλη ενάντια στο κεφάλαιο, αλλά μια πάλη **υπέρ** του κεφαλαίου, με μια πιο ορθολογισμένη, αναπτυγμένη και παραγωγική μορφή. Στην περίπτωση μας μας προσφέρει όχι μόνο το “δικαίωμα στην εργασία” (αυτό το προσφέρει σ' οποιοδήποτε εργάτη), αλλά το δικαίωμα να εργαζόμαστε περισσότερο, το δικαίωμα να μας εκμεταλλεύονται ακόμα περισσότερο... Αλλά τελικά η κοινωνική αδυναμία του άμισθου ήταν και είναι η αδυναμία ολόκληρης της εργατικής τάξης σε σχέση με το κεφάλαιο. Όπως μαρτυράει συνεχώς η ιστορία της εργοστασιακής εξάπλωσης, ένα απόθεμα απλήρωτης εργασίας τόσο στις “υπανάπτυκτες χώρες” όσο και στη μητρόπολη, έχει επιτρέψει στο κεφάλαιο να μετακινηθεί από εκείνες τις περιοχές όπου η εργασία έχει γίνει πολύ ακριβή, υπονομεύοντας έτσι τη δύναμη που οι εργάτες είχαν αποκτήσει εκεί. Όπου το κεφάλαιο δεν μπορούσε να σπεύσει στον Τρίτο Κόσμο, άνοιξε τις πύλες των εργοστασίων του στις γυναίκες, στους μαύρους και στη νεολαία στη μητρόπολη ή στους μετανάστες απ' τον Τρίτο Κόσμο. Έτσι, δεν είναι τυχαίο το ότι ενώ το κεφάλαιο βασιζέται στη μισθωτή εργασία, περισσότερο απ' το μισό του παγκόσμιου πληθυσμού εξακολουθεί να είναι άμισθο. Η αμισθία κι η υπανάπτυξη είναι, στην πραγματικότητα, βασικά στοιχεία του καπιταλιστικού σχεδιασμού, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Γιατί είναι ισχυρά μέσα για να κάνουν τους εργάτες ν' ανταγωνίζονται μεταξύ τους στην εθνική και διεθνή αγορά εργασίας και τελικά να μας κάνουν να πιστέψουμε ότι τα συμφέροντά μας είναι διαφορετικά κι ανταγωνιστικά.

(Τα παραπάνω αποσπάσματα είναι από δύο κείμενα του προαναφερθέντος βιβλίου, τα *Μισθός ενάντια στην οικιακή εργασία* και *Αντεπίθεση απ' την κουζίνα*).

Απ' την πλευρά μας η μόνη σοβαρή διαφωνία δεν είναι τόσο πάνω στο περιεχόμενο αυτού του αιτήματος, όσο στο κατά πόσο μπορεί μια επαναστατική στρατηγική ν' αρχίζει και να τελειώνει γύρω από ένα αίτημα. Μ' άλλα λόγια, μπορεί ο αγώνας γύρω από ένα συγκεκριμένο αίτημα, όσο σημαντικό κι αν είναι —και το αίτημα του «Μισθού για την οικιακή εργασία» είναι πολύ σημαντικό— να υποκαθιστά το σύνολο της επαναστατικής πρακτικής, να αποδίδεται σ' αυτό μια τέτοια βαρύτητα και να θεωρείται ως η μόνη επαναστατική προοπτική για όλη την τάξη;

Απ' την αριστερά ως τον καθεστωτικό τύπο, η πρώτη μορφή αντίδρασης στο λόγο του «Μισθού για την οικιακή εργασία» ήταν η ειρωνεία: έπρεπε ν' απαξιωθεί η νοικοκυρά (που μπορεί να είναι και μισθωτή ταυτόχρονα), να γελοιοποιηθεί, ακόμα και όταν αγωνίζεται, για να μην της αναγνωριστεί ότι είναι άμισθη εργάτρια.

13. Σ' αυτό το πολύ ενδιαφέρον και πρωτότυπο για την εποχή του κείμενο, ο Caffentzis εξετάζει αρχικά την καπιταλιστική στρατηγική της επένδυσης στο «ανθρώπινο κεφάλαιο» στις αρχές της δεκαετίας του '60 στην Αμερική. Πρόκειται για την ολοκλήρωση της κεϋνσιανικής πολιτικής όπου πια λαμβάνεται υπόψη ο συνολικός κύκλος της καπιταλιστικής συσσώρευσης, δηλ. η παραγωγή, αξιολόγηση και αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης με στρατηγικό πεδίο τα πανεπιστήμια. Το φοιτητικό κίνημα έθεσε σε κρίση αυτή τη στρατηγική και το κεφάλαιο ανταπάντησε συνδέοντας πιο άμεσα το πανεπιστήμιο με τη δουλειά, καθιστώντας το τη βάση μιας «σκάλας κατάρτισης» και χώρο απόκτησης πιστωτικών μονάδων. Αυτό που τελικά έδωσε τη δυνατότητα στο κεφάλαιο να επιβάλλει την εργασία στα πανεπιστήμια είναι ότι η εργασία αυτή είναι άμισθη. Ακριβώς αυτό καθιστά τους φοιτητές ανίκανους ν' αντιληφθούν ότι είναι άμισθοι εργάτες, γι' αυτό και ο αγώνας τους κατέληγε να είναι «υποστήριξη» των «πραγματικών» εργατών ή του «Τρίτου Κόσμου». Αντίθετα, ο Caffentzis ισχυρίζεται ότι το πεδίο της ταξικής πάλης για τους φοιτητές είναι το πανεπιστήμιο και αντιπροτείνει το αίτημα του μισθού για τη φοιτητική εργασία, για ν' αναγκαστεί το κεφάλαιο να σταματήσει να χρησιμοποιεί την άμισθή τους εργασία σαν όπλο διαχωρισμού τόσο αυτών από τους άλλους εργάτες όσο και εντός της φοιτητικής «κοινότητας».

14. Στο Λόρντστάουν του Οχάιο, στο πιο αυτοματοποιημένο εργοστάσιο της εποχής, ο μέσος όρος ηλικίας των εργατών ήταν περίπου 25. Το χειμώνα του 1971 οι εργάτες άρχισαν ν' αντιστέκονται στους νέους εξοντωτικούς ρυθμούς παραγωγής κάνοντας σαμποτάζ: τ' αυτοκίνητα πέρναγαν απ' την αλυσίδα μισοτελειωμένα, και συχνά παράταγαν 1 στα 10 αυτοκίνητα. Όχι και μικρή ζημιά για τη General Motors, που μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα την υπολόγισε σε 45 εκατ. δολάρια. Η απάντηση των αφεντικών ήταν ιδιαίτερα αυστηρά πειθαρχικά μέτρα: π.χ. κάποιος απολύθηκε επειδή άργησε 1 λεπτό, ένα άλλος τέθηκε σε διαθεσιμότητα επειδή έκλασε μέσα σ' ένα αυτοκίνητο. Η ένταση κι από τις δύο πλευρές είχε ανέβει τόσο πολύ που το συνδικάτο έκρινε επιβεβλημένη την παρέμ-

την εποχή. Καταλάβαινα ότι και οι δύο διέθεταν οξυδερκείς πολιτικές αναλύσεις της τότε συγκυρίας από ταξική σκοπιά. Ήμουν μάλιστα τόσο ενθουσιασμένος με τις δυνατότητες που ανοίγονταν που χρειάστηκα λίγο καιρό για να σκεφτώ και να πω ότι «υπάρχει πρόβλημα εδώ, γιατί αυτές οι ιδέες δεν ταιριάζουν».

Γ: Υπήρχαν άρθρα σχετικά με την άμισθη εργασία στο πρώτο τεύχος του Zerowork;

Γ: Ναι, υπήρχε κάτι που είχα γράψει εγώ, το "Throwing away the ladder: the universities in the crisis" (Πετώντας τη σκάλα: το πανεπιστήμιο σε κρίση). Αναφερόταν στους φοιτητές πανεπιστημίου και επιχειρούσε να δείξει πώς η ταξική ανάλυση θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει την εργασία τους ως παράδειγμα του πώς το κεφάλαιο απορροφά την άμισθη εργασία μέσα στη διαδικασία συσσώρευσης.¹³ Στο ίδιο τεύχος, το άρθρο του Paolo Carriano για την ταξική σύνθεση στην Αμερική τη δεκαετία του '60 ανέλυε τους αγώνες αυτών που έπαιρναν επιδόματα απ' το κοινωνικό κράτος από μια κλασική πλέον προοπτική κοινωνικού μισθού/άρνησης της εργασίας, πράγμα που βρισκόταν σε πλήρη αντίθεση με το αίτημα «Μισθός για την οικιακή εργασία». Όμως τότε τα σημεία ρήξης δεν ήταν ακόμα σαφή και υπήρχε μια αίσθηση ενθουσιασμού και θαρραλέας αντιμετώπισης της καπιταλιστικής κρίσης στην κολεκτίβα του Zerowork. Αυτή η αίσθηση αντανάκλούσε τη γενικότερη ατμόσφαιρα στις ΗΠΑ, γιατί γίνονταν πολλές εξεγέρσεις ενάντια στην εργασία από τη βάση των συνδικάτων. Το διάστημα 1973-74 ήταν από τις κορυφαίες στιγμές των απεργιακών κινητοποιήσεων της μεταπολεμικής περιόδου.

Γ: Η πιο γνωστή απεργία εκείνης της περιόδου ήταν αυτή στο εργοστάσιο της General Motors στο Lordstown.¹⁴

Γ: Ναι, ήταν μια σημαντική απεργία «άρνησης της εργασίας», αλλά υπήρξαν και πολλά άλλα παραδείγματα. Στο κείμενο των Peter Linebaugh και Bruno Ramirez για τους εργάτες της αυτοκινητοβιομηχανίας, στο πρώτο τεύχος του Zerowork, υπάρχει ένα χρονολόγιο των άγριων απεργιών στις αρχές της δεκαετίας του '70.

Αλλά πρέπει να καταλάβετε πως έφτασα στο Zerowork και στο «Μισθό για την οικιακή εργασία» τότε. Είχα περάσει 4 χρόνια σχεδόν μελετώντας τα κλασικά κείμενα του Μαρξ, ειδικά όλους τους τόμους του Κεφαλαίου και τις Θεωρίες για την Υπεραξία, καθώς και το έργο αστών οικονομολόγων, όπως ο Σάμιουελσον, και μου φαινόταν όλα πολύ στεγνά και ιστορικά νεκρά. Ξαφνικά ένιωσα το 1973 ότι συμμετείχα στο σχηματισμό μιας καινούργιας θεωρίας που καταπιανόταν με πραγματικά κοινωνικά, εργατικά κινήματα, εδώ και τώρα. Εκείνη την εποχή ένιωσα ότι άγγιξα την ταξική ιστορία με το μυαλό και το σώμα.

Γ: Ποια ήταν λοιπόν η διαφωνία ανάμεσα στη θεωρία της «άρνησης της εργασίας» και το «Μισθό για την οικιακή εργασία»;

Γ: Η Σίλβια Φεντερικί επεσήμανε την αντίφαση με τον πιο αποφασισ-

βασή του. Το Μάρτιο του '72 κηρύχθηκε απεργία που λειτούργησε πυροσβεστικά και κράτησε 22 μέρες. Η έκβαση ήταν μάλλον ευνοϊκή όσον αφορά τις απολύσεις αλλά τα ουσιαστικά ζητήματα της εντατικοποίησης των ρυθμών παραγωγής, της πειθαρχίας, της ανίας δεν θίχτηκαν καθόλου.

15. «Επομένως ο μισθός για την οικιακή εργασία είναι ένα επαναστατικό αίτημα, όχι επειδή καταστρέφει το κεφάλαιο από μόνο του, αλλά επειδή επιτίθεται στο κεφάλαιο και το υποχρεώνει ν' αναδιαρθρώσει τις κοινωνικές σχέσεις με όρους πιο ευνοϊκούς για μας και συνακόλουθα πιο **ευνοϊκούς για την ενότητα της τάξης**. Στην πραγματικότητα, το να ζητάμε μισθό για την οικιακή εργασία, δε σημαίνει ότι λέμε πως αν δεν πληρωθούμε θα συνεχίσουμε να την κάνουμε. Σημαίνει ακριβώς το αντίθετο. Το να πούμε ότι θέλουμε χρήματα για την οικιακή εργασία είναι το πρώτο βήμα που οδηγεί στην άρνηση της εκτέλεσής της, γιατί το αίτημα για ένα μισθό κάνει την εργασία μας ορατή, πράγμα που αποτελεί την πιο απαραίτητη προϋπόθεση για ν' αρχίσουμε ν' αγωνιζόμαστε ενάντια σ' αυτή, τόσο ενάντια στην άμεση πλευρά της, την οικιακή εργασία, όσο και στον πιο ύπουλο χαρακτήρα της σαν θηλυκότητα».

(Σίλβια Φεντερίκι, *Μισθός ενάντια στην οικιακή εργασία*).

16. Το γεγονός ότι στον καπιταλιστικό καταμερισμό της εργασίας ο μισθός, η ειδίκευση, κ.λ.π. παίζουν ένα ρόλο διαίρεσης είναι γνωστό. Το γεγονός επίσης ότι αρκετοί αγώνες μπορεί να έχουν σαν αποτέλεσμα (κι όχι απαραίτητα σαν πρόθεση) την περαιτέρω διαίρεση είναι επίσης διαπιστωμένο. Όμως το πως η «άρνηση της εργασίας» σαν συγκεκριμένη ιστορικά προοπτική και πρακτική συντέλεσε σε μεγαλύτερο διαχωρισμό των κομματιών της τάξης δεν μπορούμε να το κατανοήσουμε. Παρεμπιπτόντως και κατά ειρωνικό τρόπο, η επίσημη αριστερά τη δεκαετία του '70 καταφερόταν εναντίον των αιρετικών του «Μισθού για την οικιακή εργασία» χρησιμοποιώντας ένα παρόμοιο, αλλά αντεστραμμένο, επιχειρήμα: σ' αυτό η Σίλβια Φεντερίκι και η Νικόλ Κοξ είχαν απαντήσει τότε με τον εξής τρόπο: «Παρόμοια, απορρίπτουμε ολό-

στικό τρόπο γιατί γνώριζε πολύ καλά την προοπτική της «άρνησης της εργασίας». Έγραψε ένα ωραίο κείμενο το 1974 που λεγόταν «Μισθός ενάντια στην οικιακή εργασία», και το επιχειρήμα της ήταν ότι οι γυναίκες δε θέλουν μισθό για την οικιακή εργασία για να κάνουν περισσότερη οικιακή εργασία. Αντίθετα, η όλη ουσία του αιτήματος του μισθού για την οικιακή εργασία ήταν να βρεθείς σε καλύτερη θέση για ν' αρνηθείς αυτή την εργασία!¹⁵

Επίσης επεσήμανε ότι η προοπτική της «άρνησης της εργασίας» βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην ύπαρξη μιας ιεραρχίας εντός της εργατικής τάξης, γιατί μόνο τα πιο δυνατά κομμάτια της εργατικής τάξης την υιοθέτησαν σαν σύνθημά τους. Αλλά στο βαθμό που μόνο αυτοί είναι σε θέση ν' αρνηθούν την εργασία, μπορεί να δημιουργηθούν νέες διαιρέσεις εντός της εργατικής τάξης μ' αυτήν την πολιτική. Για παράδειγμα, οι λευκοί εργάτες του απαρτχάιντ της Νότιας Αφρικής ή της Αμερικής των φυλετικών διακρίσεων μπορούσαν μια χαρά να υιοθετήσουν την πολιτική της «άρνησης της εργασίας», αν όμως αυτό οδηγούσε στην εντατικοποίηση της εκμετάλλευσης των μαύρων εργατών, δύσκολα θα μπορούσε ν' αποτελέσει τη βάση της ανασύνθεσης και ομογενοποίησης της εργατικής τάξης! Γιατί κανείς πρέπει να λάβει υπόψη του τις ιεραρχίες και τις διαιρέσεις εντός της εργατικής τάξης πριν υιοθετήσει ένα πολιτικό σύνθημα, γιατί ένα σύνθημα ή ένα αίτημα που ίσως φαίνεται τέλειο για ένα κομμάτι της τάξης μπορεί ν' αποβεί καταστροφικό για κάποιο άλλο.¹⁶

Γ: *Τι εννοείς όταν λες «τα πιο δυνατά κομμάτια της εργατικής τάξης»;*

Γ: Γενικά σ' αυτές τις συζητήσεις το πιο δυνατό κομμάτι θεωρείται αυτό που δουλεύει στις επιχειρήσεις με την υψηλότερη οργανική σύνθεση κεφαλαίου, γιατί αυτοί οι εργάτες βρίσκονται στο υψηλότερο τεχνολογικό επίπεδο και η άμεση δράση τους απειλεί μια τεράστια ποσότητα σταθερού κεφαλαίου.

Γ: *Είναι οι ειδικευμένοι;*

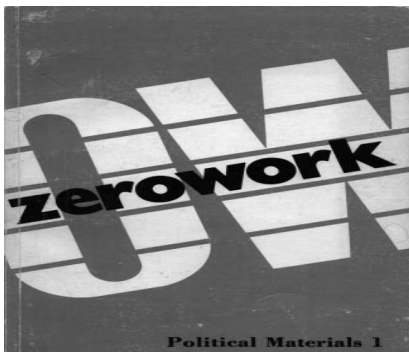
Γ: Συχνά ταυτίζεται η ειδίκευση με τη δύναμη, αν και, όπως έχει πολλές φορές τονιστεί, η έννοια της ειδίκευσης μπορεί να συσκοτίσει τα πράγματα. Σίγουρα η εκπαίδευση, η γνώση και η ευαισθησία που απαιτούνται για να γίνεις γονιός είναι ίσες ή και ανώτερες απ' την εκπαίδευση, τη γνώση και την ευαισθησία που απαιτούνται για να γίνεις προγραμματιστής κομπιούτερ, όμως μόνο ο τελευταίος θεωρείται ειδικευμένος εργάτης.

Στις διαμάχες της δεκαετίας του '70 θεωρούνταν δεδομένο ότι μόνο οι ειδικευμένοι βιομηχανικοί εργάτες ήταν ο φορέας της «άρνησης της εργασίας». Όμως τι σήμαινε αυτό για άλλους εργάτες; Οι εργάτες του υψηλότερου τεχνολογικού επιπέδου θα υποστήριζαν αυτούς στο χαμηλότερο;

Αυτό ήταν το πολιτικό πρόβλημα της «άρνησης της εργασίας», όμως υπήρχε και ένα άλλο θεωρητικό πρόβλημα που αφορούσε τη «μηδενική εργασία» (zerowork). Είχα αναφερθεί τότε σ' αυτό και το είχα χαρακτηρίσει ως αντίφαση ανάμεσα στην 24ωρη και τη μηδενική

τελα το επιχείρημα ότι κάποιοι άλλοι τομείς της εργατικής τάξης θα πλήρωναν για τα ενδεχόμενα κέρδη μας. Σύμφωνα με αυτή τη λογική, θα λέγαμε αντίστροφα ότι οι μισθωτοί εργάτες πληρώνονται τώρα με χρήματα που δε μας δίνει το κεφάλαιο. Αλλά αυτός ακριβώς είναι ο τρόπος που μιλάει το Κράτος —το Νιξονικό ή το Μετανιξονικό. Στην πραγματικότητα, το να πούμε ότι τα αιτήματα των μαύρων για προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας στη δεκαετία του '60, είχαν "ένα καταστροφικό αποτέλεσμα πάνω σε οποιαδήποτε μακροπρόθεσμη στρατηγική...στις σχέσεις λευκών-μαύρων", αφού οι "εργάτες ήξεραν ότι αυτοί, όχι οι εταιρείες, πληρώνουν τελικά γι' αυτά τα προγράμματα", είναι καθαρός ρατσισμός. Αν δεχτούμε ότι κάθε πάλη καταλήγει μάλλον αναπόφευκτα σε μια αναδιανομή της φτώχειας, παρά σε μια επίθεση ενάντια στο κέρδος του κεφαλαίου, δεχόμαστε εκ των προτέρων την ήττα της εργατικής τάξης... όταν το κεφάλαιο προσπαθήσει να περικόψει τους μισθούς των άλλων εργατών, προκειμένου να μας δώσει ένα μισθό, εκείνοι οι εργάτες θα μπορέσουν να παλέψουν για να υπερασπίσουν τόσο τα δικά μας συμφέροντα όσο και τα δικά τους» (Αντεπίθεση απ' την κουζίνα).

Απ' την άλλη, την «άρνηση της εργασίας», σαν πρακτική και όχι σαν ΤΟ σύνθημα για όλη την εργατική τάξη, ασ μην ξεχνάμε ότι την ακολούθησαν κυρίως αντικουλτουριάρηδες και πολλές φορές πολιτικοποιημένοι, ανειδίκευτοι νεαροί εργάτες και εργάτριες. Το αποτέλεσμα ήταν η εγκατάλειψη του εργοστασίου, η εκμετάλλευση των παροχών του κοινωνικού κράτους και η περιστασιακή απασχόληση που, μεταξύ άλλων, οδήγησε με τον καιρό στην αυτο-υποτίμηση. Σίγουρα πάντως η —ούτως ή άλλως προσωρινή— ενίσχυση της θέσης των εργατών/εργατριών αυτών μέσα στο εργοστάσιο δεν έγινε εις βάρος άλλων κομματιών της τάξης.

κή εργάσιμη μέρα. Γιατί απ' τη μια, η ανακάλυψη της άμισθης εργασίας ξεκάθαρα έδειξε ότι υπάρχει επιπλέον εργασία πέρα απ' την καθιερωμένη 8ωρη εργάσιμη μέρα. Οι γυναίκες που είναι σύζυγοι και μητέρες, π.χ., είναι διαθέσιμες 24 ώρες την ημέρα. Όμως, απ' την άλλη, πολλοί που συνεργάζονταν στο Zerowork υποστήριζαν ότι το κεφάλαιο είχε ουσιαστικά μειώσει τον αναγκαίο εργάσιμο χρόνο σχεδόν σε μηδενικό βαθμό, δηλ. ότι το κεφάλαιο είχε πάει πέρα από την εργασία.

Από τα πρώτα χρόνια του Zerowork, λοιπόν, αντιλαμβανόμουν ότι οι θεωρητικές καινοτομίες που φέρναμε μας οδηγούσαν σε δύο εντελώς διαφορετικές κατευθύνσεις.

Κ: Νομίζω ότι η τάση της «άρνησης της εργασίας» στην Ευρώπη είχε σα συνέπεια μερικές σημαντικές πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές. Δεν είμαι σίγουρη για τις ΗΠΑ, αλλά σίγουρα θα υπήρξαν και εκεί κάποιες. Πολλοί απ' αυτούς που είχαν συμμετάσχει σε άγριες απεργίες τελικά εγκατέλειψαν το εργοστάσιο μετά την ήττα ή το άσχημο τέλος αυτών των αγώνων. Δημιουργήθηκε μια μάζα ανθρώπων που επέλεξαν την προσωρινή ή τη μόνιμη ανεργία ή ακόμη και την αυταπασχόληση και μάλιστα ήταν οι πιο πολιτικοποιημένοι και δραστήριοι που το έκαναν, και φυσικά, όσοι τους έπαιρνε να το κάνουν. Υπήρξαν λοιπόν κάποιες πρακτικές συνέπειες.

Γ: Ναι, αυτό είναι αλήθεια και για τις ΗΠΑ. Η δεκαετία του '70 ήταν μια περίοδος υψηλής ανεργίας σαν απάντηση σ' ένα κύμα απεργιών (άγριων ή επίσημων) και στην κρίση κερδοφορίας την περίοδο μεταξύ 1972-1975. Ήταν η απαρχή της καπιταλιστικής αντεπίθεσης, με υφέσεις και πετρελαιοκρίσεις. Τότε (αντίθετα με σήμερα) τα επιδόματα ανεργίας δίνονταν, σε μερικές περιπτώσεις, για δύο χρόνια, και αν πριν είχες μια σχετικά καλοπληρωμένη δουλειά τα επιδόματα αρκούσαν για να ζήσεις. Πολλοί φίλοι μου όπως και εγώ κάναμε πολιτική δουλειά χρησιμοποιώντας αυτά τα χρήματα.

Η επίθεση στα επιδόματα ανεργίας άρχισε να σοβαρεύει τη δεκαετία του '80, όμως τα επιδόματα του κοινωνικού κράτους δέχονταν πιέσεις ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '70. Στη Ν.Υόρκη οι φρουροί των γραφείων κοινωνικής πρόνοιας χτυπούσαν τις γυναίκες που πήγαιναν εκεί για να διαδηλώσουν.

Τελικά, τη δεκαετία του '90 στην Αμερική τα επιδόματα ανεργίας περικόπηκαν στους 6 μήνες (και δεν τα δικαιούνται οι περισσότεροι απεργοί), ενώ στις περισσότερες περιοχές τα επιδόματα του κοινωνικού κράτους απαιτούν κάποια μορφή εργασίας (workfare).

Όμως στα μέσα της δεκαετίας του '70 είχαμε ακόμα την αίσθηση ότι το κεφάλαιο δε θα μπορούσε να ξεπεράσει την κρίση που, όπως ανέφερα, την προσεγγίζαμε μέσα από δύο αλληλοσυγκρουόμενες οπτικές. Η μία ήταν αυτή της άμισθης εργασίας και η άλλη της μηδενικής εργασίας. Δηλ. απ' τη μια η συνειδητοποίηση της τεράστιας ποσότητας απλήρωτης εργασίας που είναι απαραίτητη για την καπιταλιστική συσσώρευση, και απ' την άλλη ένα μοντέλο που έλεγε: «Κατά κάποιο τρόπο το κεφάλαιο τώρα παράγει με τόσο λίγη αναγκαία εργασία που μπορεί να συσσωρεύει στη βάση σχεδόν οποιουδήποτε καθεστώτος. Το πραγματικό ζήτημα για το κεφάλαιο είναι

17. «Στο μέτρο που αναπτύσσεται η μεγάλη βιομηχανία, η δημιουργία του πραγματικού πλούτου ολοένα λιγότερο εξαρτιέται από το χρόνο εργασίας και την ποσότητα καταβλημένης εργασίας· ολοένα περισσότερο από τη δύναμη των υλικών παραγόντων που κινητοποιούνται στη διάρκεια του εργασιμού χρόνου· και η δύναμη αυτή —η ισχυρή τους αποτελεσματικότητα— δε βρίσκεται σε καμιά σχέση προς τον άμεσο χρόνο εργασίας που κοστίζει η παραγωγή τους, αλλά αντίθετα εξαρτιέται από τη γενική κατάσταση της επιστήμης και την πρόοδο της τεχνολογίας, δηλαδή από την εφαρμογή αυτής της επιστήμης στην παραγωγή... Από τη στιγμή που η εργασία στην άμεση μορφή παύει ν' αποτελεί τη μεγάλη πηγή του πλούτου, παύει —αναγκαστικά— ο χρόνος εργασίας να είναι μέτρο του πλούτου, και άρα η ανταλλακτική αξία μέτρο της αξίας χρήσης. Η *υπερεργασία των πολλών* έπαψε να είναι όρος για την ανάπτυξη του γενικού πλούτου, όπως και η *μη-εργασία των λίγων* έπαψε να είναι όρος για την ανάπτυξη των γενικών δυνάμεων του ανθρώπινου μυαλού... Το ίδιο το κεφάλαιο είναι η κινούμενη αντίφαση: προσπαθεί να περιορίσει το χρόνο εργασίας στο ελάχιστο, ενώ από την άλλη μεριά τοποθετεί το χρόνο εργασίας σαν μοναδικό μέτρο και πηγή του πλούτου... Από τη μια μεριά λοιπόν ξυπνά όλες τις δυνάμεις της επιστήμης και της φύσης, όπως και του κοινωνικού συνδυασμού και της κοινωνικής συναλλαγής, για να κάνει τη δημιουργία του πλούτου ανεξάρτητη (σχετικά) από το χρόνο εργασίας που καταβλήθηκε γι' αυτόν. Από την άλλη μεριά, αυτές τις γιγάντιες κοινωνικές δυνάμεις που δημιουργήθηκαν μ' αυτόν τον τρόπο θέλει να τις μετρήσει με το χρόνο εργασίας, και να τις περιχαρακώσει μέσα στα όρια που απαιτούνται για τη διατήρηση της ήδη δημιουργημένης αξίας σαν αξίας». Απόσπασμα για τις Μηχανές, *Grundrisse*, Τόμος Β', Εκδόσεις Στοχαστής, σελ. 538-539.

18. «*Παραγωγική εργασία είναι η εργασία που παράγει εμπορεύματα ή άμεσα παράγει, εκπαιδεύει, αναπτύσσει, συντηρεί ή αναπαράγει την ίδια την εργατική δύναμη. Ο Άνταμ Σμιθ αποκλείει την τελευταία απ' την κατηγορία της παραγωγικής εργασίας· αυθαίρετα, αλλά με κάποιο σωστό ένστικτο —γιατί*

πως να ελέγξει την εργατική τάξη και η εργασία γίνεται ζήτημα ελέγχου (και όχι συσσώρευσης). Γιατί όλο και περισσότερο το κεφάλαιο δε χρειάζεται ν' αξιοποιεί την ίδια την εργασία. Η διαδικασία της παραγωγής είναι σχεδόν αυτοαξιοποιητική. Το πραγματικό του πρόβλημα τώρα είναι πως να εμποδίσει την εργατική τάξη να καταλάβει τη σχεδόν αυτοματική διαδικασία συσσώρευσης».

Γ: *Υπήρχε λοιπόν διαφωνία μέσα στην ομάδα σας ανάμεσα σ' αυτούς που ήταν επηρεασμένοι από το «Απόσπασμα για τις μηχανές» και θεωρούσαν ότι η καπιταλιστική παραγωγή δεν εξαρτιόταν πια από την εργασία...¹⁷*

Γ: Ναι, ισχυρίζονταν ότι το κεφάλαιο είναι ένα σύστημα παραγωγής όπου η αναγκαία εργασία είναι σχεδόν μηδενική και ότι ο νόμος της αξίας δεν είναι πια καθοριστικός.

Κ: *Και ο Νέγκρι το είχε πει αυτό στις αρχές της δεκαετίας του '70.*

Γ: Ναι, είχε και ο Νέγκρι αυτήν την ιδέα.

Κ: *Και την έχει ακόμα.*

Γ: Ναι, απ' όσο μπορώ να καταλάβω, αν και έχει αλλάξει τις λεπτομέρειες μέσα στα χρόνια. Αλλά αυτή είναι μια άλλη ιστορία.

Γ: *Τέλος πάντων, και από την άλλη μεριά υπήρχε η άλλη φράξια που έδινε σημασία στην απλήρωτη εργασία και στο πως η υπεραξία δημιουργείται όχι μόνο από την εργασία των παραγωγικών βιομηχανικών εργατών. Γινόταν συζήτηση για το τι είναι παραγωγική και μη παραγωγική εργασία; Εγκαταλείψατε εντελώς αυτή τη γνωστή μαρξική διάκριση;*

Γ: Η ορολογία της παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας χρησιμοποιούνταν στις συνήθεις μαρξιστικές συζητήσεις αυτού του ζητήματος. Όμως θεωρούσα τα κείμενα του Μαρξ πάνω στην παραγωγική εργασία, τις *Θεωρίες για την Υπεραξία*, ως τα πιο αδύναμά του. Δεν ασχολήθηκε καθόλου με την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, την πιο παραγωγική εργασία που υπάρχει στην καπιταλιστική κοινωνία και είναι απόλυτα αναγκαία για την παραγωγή υπεραξίας.¹⁸

Γ: *Εκτός απ' την οικιακή εργασία εννοείς ακόμα τους φοιτητές, την εκπαίδευση...*

Γ: Ναι, συμπεριλάμβανε μια πολύ μεγάλη γκάμα εργασίας απ' την οικιακή εργασία, τη φοιτητική εργασία, μέχρι την εργασία των αυτοσυντηρούμενων αγροτών του «Τρίτου Κόσμου». Εννοούσαμε ένα μεγάλο χώρο παραγωγής που φαίνεται να είναι «εκτός» κεφαλαίου, αλλά στην ουσία είναι απαραίτητος για τη διαδικασία της συσσώρευσης.

Γ: *Ο Χάρυ Κλήβερ ήταν ο πρώτος απ' τον κύκλο σας που άρχισε να*

αν την συμπεριλάμβανε, θα δημιουργούνταν ένα πλήθος λανθασμένων αξιώσεων σχετικά με το τι είναι παραγωγική εργασία.

Στο βαθμό λοιπόν που αφήνουμε την ίδια την εργατική δύναμη έξω απ' το λογαριασμό, παραγωγική εργασία είναι η εργασία που παράγει εμπορεύματα, υλικά προϊόντα, που η παραγωγή τους έχει κοστίσει μια συγκεκριμένη ποσότητα εργασίας ή εργάσιμου χρόνου.» (Μαρξ, Θεωρίες για την Υπεραξία). Ή, στο ίδιο έργο, «Παραγωγική εργασία, με την έννοια της καπιταλιστικής παραγωγής, είναι η μισθωτή εργασία που, καθώς ανταλλάσσεται με το μεταβλητό μέρος του κεφαλαίου (το μέρος του κεφαλαίου που ξοδεύεται στο μισθό), αναπαράγει όχι μόνο αυτό το μέρος του κεφαλαίου (ή την αξία της δικής της εργατικής δύναμης), αλλά επιπλέον παράγει υπεραξία για τον καπιταλιστή. Μόνο έτσι το εμπόρευμα ή το χρήμα μετασχηματίζονται σε κεφάλαιο, παράγονται ως κεφάλαιο. Μόνο αυτή η μισθωτή εργασία που παράγει κεφάλαιο είναι παραγωγική». Το ερώτημα που έβαλε το θεωρητικό ρεύμα των μαρξιστριών γύρω απ' το αίτημα «Μισθός για την οικιακή εργασία», το οποίο επηρέασε τον Caffentzis, ήταν: η οικιακή εργασία θεωρείται παραγωγική με την έννοια που έδινε ο Μαρξ; Η απάντησή τους; Ναι, «διορθώνοντας» τον Μαρξ, γιατί παράγει υπεραξία, είναι έμμεσα μισθωτή και παράγει ένα εμπόρευμα, την εργατική δύναμη, παρόλο που είναι ένα «ειδικό» εμπόρευμα.

Απ' την άλλη, δεν είναι αλήθεια ότι ο Μαρξ «δεν ασχολήθηκε καθόλου» με το ζήτημα της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης. Μάλιστα αναγνωρίζει ότι «η διαρκής συντήρηση και αναπαραγωγή της εργατικής τάξης παραμένει αναγκαίος όρος για την αναπαραγωγή του κεφαλαίου» (Κεφάλαιο, Α' τόμος, Απλή Αναπαραγωγή). Για τον Μαρξ λοιπόν η αναπαραγωγή είναι παραγωγική κατανάλωση, παραγωγική για το κεφάλαιο γιατί αναπαράγει τις καπιταλιστικές σχέσεις, ενώ για το «αιρετικό» ρεύμα του «Μισθού για την οικιακή εργασία» η αναπαραγωγική εργασία αναπαράγει το κεφάλαιο ως αξία.

μελετά την Πράσινη Επανάσταση και τις αγροτικές μεταρρυθμίσεις;

G: Ο Χάρου συνέβαλε πολύ γιατί είχε τελειώσει το διδακτορικό του πάνω στην Πράσινη Επανάσταση μέσα από μια πιο συμβατική μαρξιστική προοπτική το 1973/74. Ήταν μια πολύτιμη δουλειά. Είχε αρχίσει να χρησιμοποιεί τις ιδέες και της «μηδενικής εργασίας» και του «Μισθού για την Οικιακή Εργασία». Ο Κλήβερ επίσης συνέβαλε σημαντικά γιατί ήδη είχε κάνει πολύ δουλειά σχετικά με την γεωργία, είχε πάει στην Ινδία και είχε μελετήσει τα αναπτυξιακά προγράμματα του ιδρύματος Ροκφέλλερ στο Μεξικό. Κατά την εκτίμησή μου ο ρόλος του ήταν αποφασιστικός. Πάντως η Σέλμα Τζέιμς και η Σίλβια Φεντερίκι είχαν ήδη αρχίσει να γράφουν σχετικά με τη σημασία των «άμισθων του κόσμου», ιδιαίτερα των αυτοσυντηρούμενων χωρικών στον «Τρίτο Κόσμο», με έναν τρόπο που ήταν αντίθετος προς τις συνήθειες κατηγορίες ανάπτυξης/υπανάπτυξης που ήταν ευρείας χρήσης ακόμα και απ' την αριστερά εκείνη την εποχή.

Γ: Δίνετε περισσότερη έμφαση σ' εκείνα τα κομμάτια της εργατικής τάξης που είχαν υποτιμηθεί παλιότερα; Δίνετε περισσότερη έμφαση στις νοικοκυρές ή στους αγρότες απ' ό,τι στους βιομηχανικούς εργάτες; Ή απλά η «εργατική τάξη» γινόταν μια πιο ευρεία κατηγορία απ' αυτήν που χρησιμοποιούσε ο παραδοσιακός μαρξισμός;

G: Ο τρόπος που αντιλαμβανόμασταν την εργατική τάξη εξελίχθηκε και διευρύνθηκε την στιγμή που αρχίσαμε να κατανοούμε πως το κεφάλαιο χρησιμοποιούσε το μισθό για να διαιρέσει την τάξη. Αρχίσαμε να αντιλαμβανόμαστε ότι ο μισθός δεν ήταν απλά η αξία των εμπορευμάτων που χρειάζονταν για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Ήταν επίσης και ένα εργαλείο διαίρεσης των εργατών. Έτσι το δίπολο μισθωτοί/άμισθοι έγινε για μας τόσο σημαντικό όσο και η διαίρεση σε υψηλόμισθους/χαμηλόμισθους. Ο «Μισθός για την Οικιακή Εργασία» έβαζε ζητήματα φύλου, φυλής και τάξης από μια μισθολογική οπτική και προσπάθησε να καταλάβει πως ο μισθός χρησιμοποιείται για να δημιουργήσει αυτές τις κατηγορίες. Πολύ πριν το Φουκώ και τους μεταμοντέρνους αντιλήφθηκε τον κατασκευασμένο χαρακτήρα του φύλου και της φυλής. Το επιχείρημα είναι ότι ο καπιταλισμός χρησιμοποιεί το μισθό για να κατασκευάσει τη «γυναίκα» και τον «άνδρα». Καταλαβαίνω τι εννοείς: το ζήτημα ήταν να «διευρυνθεί» η έννοια ή να δοθεί νέα έμφαση σε φιγούρες που στο παρελθόν ήταν περιθωριακές; Θα έλεγα ότι και τα δύο περιγράφουν καλά αυτό που κάναμε.

Κ: Όμως πολιτικά τι σήμαινε; Ως πολιτική δραστηριότητα, σε ποιόν απευθυνόσασταν;

G: Πρώτα απ' όλα, αυτή η προοπτική άλλαξε τη φύση της αντικαπιταλιστικής οργάνωσης. Οι προηγούμενες ερμηνείες του καπιταλισμού θεωρούσαν πρωταρχική την εκμετάλλευση των μισθωτών εργατών, άρα οποιαδήποτε επίθεση ενάντια στον καπιταλισμό έπρεπε να ξεκινά απ' τους μισθωτούς. Απ' τη στιγμή όμως που αντιλαμβανόσασα ότι ο άμισθος τομέας της εργατικής τάξης είναι στην πραγματι-

19. Αν και στις αρχές της δεκαετίας του '70 ο Νέγκρι εξακολουθούσε να υποστηρίζει ότι η καρδιά της διαδικασίας αξιοποίησης παρέμενε το εργοστάσιο, θεωρούσε ότι το ίδιο το κεφάλαιο πίεζε προς μια μεγαλύτερη κοινωνικοποίηση της εργασίας, στο βαθμό που «...η έννοια του μισθωτού εργάτη και η έννοια του παραγωγικού εργάτη τείνουν να ομογενοποιηθούν, καταλήγοντας στη διαμόρφωση μιας νέας κοινωνικής φιγούρας, του ενοποιημένου προλεταριάτου» (Partito Operaio contro il lavoro). Για τον Νέγκρι, ο «κοινωνικός εργάτης» (operaio sociale) ήταν λοιπόν το σύνολο του προλεταριάτου, ως ενσωμάτωση αφηρημένης εργασίας και άρα πια συμπεριλάμβανε τα «νέα υποκείμενα»: τους νέους, τις γυναίκες, τους περιθωριακούς, κ.λ.π. Όμως αντίθετα με την υπεραισιοδοξία του, στα μέσα της δεκαετίας του '70 όχι μόνο το εργοστάσιο και η κοινωνία δεν είχαν ενοποιηθεί πολιτικά, αλλά και εντός του «εργάτη-μάζα» οι διαιρέσεις άρχισαν να γίνονται πολύ έντονες. Την πικρή αυτή ταξική αλλά και πολιτική ήττα των αυτόνομων μέσα στο εργοστάσιο, παλιοί σύντροφοι του Νέγκρι θεώρησαν ότι αυτός την αποσιωπούσε, απαλλάσσοντας τον εαυτό του απ' τις ευθύνες της αυτοκριτικής και της ανάλυσης με το να στραφεί προς μια, υποτίθεται, μεγαλειώδη νέα σύνθεση, με την εφεύρεση μιας νέας κοινωνικής φιγούρας, «εγκαταλείποντας» το εργοστάσιο, το χώρο της άμεσης παραγωγής. Οι περιπέτειες της σκέψης του Νέγκρι δεν τέλειωσαν εκεί, ως γνωστόν. Για το θέμα που θίγουμε εδώ και την ιστορία της ιταλικής αυτονομίας τη δεκαετία του '70 πολύ διαφωτιστικό είναι το κείμενο του Steve Wright, Negri's Class Analysis: Italian Autonomist Theory in the 70's (Reconstruction 8).

κότητα το θεμέλιο της διαδικασίας της συσσώρευσης, τότε αναπόφευκτα μπαίνει μια νέα προτεραιότητα. Αυτή η προσέγγιση δεν ταυτίζεται με μια θεωρία που μιλάει για «κοινωνικά κινήματα αντίστασης στον καπιταλισμό», θεωρία που έγινε τόσο δημοφιλής μέσα στη δεκαετία του '90. Πάντα θεωρούσα το φεμινιστικό κίνημα, το κίνημα γύρω από τα επιδόματα του κοινωνικού κράτους, το φοιτητικό κίνημα, πολλούς αντιαποικιακούς αγώνες ως γνήσιους εργατικούς αγώνες απελευθέρωσης απ' τον καπιταλισμό.

Κ: Πιστεύεις λοιπόν ότι οι άμισθοι αποτελούν τον πυρήνα;

Γ: Ναι, η ανακάλυψη της σημασίας της άμισθης εργασίας μετατόπισε για μένα το κέντρο της αντικαπιταλιστικής στρατηγικής.

Κ: Οι νοικοκυρές λοιπόν, οι φοιτητές οι αγρότες...

Γ: Οι αγρότες, ιδιαίτερα οι αυτοσυντηρούμενοι αγρότες, αποτελούν ένα κεντρικό αλλά συχνά παραμελημένο κομμάτι της διαδικασίας αναπαραγωγής του διεθνούς προλεταριάτου.

Κ: Άρα η αναπαραγωγή γίνεται πιο σημαντική απ' την παραγωγή.

Γ: Η προβολή των άμισθων εργατών δεν είναι ζήτημα ανταγωνισμού πάνω για το ποιος είναι «περισσότερο ή λιγότερο σημαντικός» ή ποιος είναι περισσότερο ή λιγότερο εκμεταλλεύμενος, αλλά έχει να κάνει με μια καλύτερη κατανόηση του τι κρατάει τον καπιταλισμό ζωντανό. Απ' τη στιγμή που εστίασες πάνω στο κατά μεγάλο βαθμό άμισθο κομμάτι του κύκλου αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, τότε η πολιτική σου αλλάζει εντυπωσιακά. Αμέσως έρχεσαι αντιμέτωπος με διαιρέσεις και ιεραρχίες που έχουν συχνά παραμεληθεί από τα εργατικά κινήματα και οι οποίες μάλιστα υφαίνονται μέσα στις εργατικές οργανώσεις. Αρκεί κανείς να ρίξει μια ματιά στη σκανδαλώδη ιστορία του ρατσισμού και του σεξισμού της εργατικής τάξης για να καταλάβει τι εννοώ.

Κ: Παρόμοια πορεία είχε και ο Νέγκρι. Δηλ. εννοώ ότι ξεκίνησε απ' αυτήν την ιδέα του γενικευμένου εργοστασίου, του «κοινωνικού εργοστασίου», και σταδιακά μετατοπίστηκε απ' τους εργοστασιακούς εργάτες, αυτό το άμεσα παραγωγικό κομμάτι της εργατικής τάξης, στον «κοινωνικό εργάτη».¹⁹

Γ: Όμως τη δεκαετία του '70 οι «κοινωνικοί εργάτες» του Νέγκρι δεν ήταν αγρότες ή νοικοκυρές.

Κ: Εννοώ ότι η ομοιότητα έγκειται στο ότι κι αυτός επίσης εγκατέλειψε το εργοστάσιο, το βιομηχανικό προλεταριάτο.

Γ: «Εγκατέλειψε» το εργοστάσιο, αφού υποστήριζε ότι τελικά το εργοστάσιο δεν παρήγαγε έτσι κι αλλιώς υπεραξία.

Γ: Νομίζω ακόμα ότι στα τέλη του '70, λόγω της άποψής του περί του «χώρου της αυτονομίας» και της εγκατάλειψης από μεριάς του

20. Ο Becker έχει ως ιδεατό αντικείμενο της ανάλυσής του τη «συμπεριφορά» ενός συνόλου «δρώντων προσώπων» που για κάθε απόφαση που παίρνουν σκέφτονται ως ορθολογικοί καταναλωτές. Η «ορθολογική επιλογή» λοιπόν συνίσταται στο να παίρνει κανείς σαν μοντέλο την αγορά για κάθε επιλογή στην προσωπική του ζωή, π.χ. «πόσο χρόνο και χρήμα θα μου φάει ένα παιδί, μια βόλτα, ένα γαμησάκι;» Η δεκαετία του '80 χρησιμοποίησε ευρέως τέτοια θεωρητικά διαμάντια για να νομιμοποιήσει διάφορες δραστηριότητες, εμπορευματοποιώντας τις πλήρως: εμπόριο οργάνων, βιομηχανία υιοθεσιών κ.λ.π. (Για περισσότερα, βλ. G.S. Becker, *The Economic Approach to Human Behavior* και το κείμενο του Caffentzis, "On the Notion of a Crisis of Social Reproduction").

21. «...Σαν έκφραση της ταξικής σχέσης, ο μισθός έχει πάντα δυό πλευρές: την πλευρά του κεφαλαίου, που τον χρησιμοποιεί για να ελέγχει την εργατική τάξη, προσπαθώντας να εξασφαλίσει το συνδυασμό κάθε μισθολογικής αύξησης με μια αντίστοιχη αύξηση της παραγωγικότητας και την πλευρά της εργατικής τάξης, που αγωνίζεται όλο και περισσότερο για περισσότερα χρήματα, περισσότερη δύναμη και λιγότερη εργασία. Όπως δείχνει η ιστορία της τωρινής καπιταλιστικής κρίσης, όλο και λιγότεροι εργάτες είναι πρόθυμοι να θυσιάσουν τη ζωή τους στην υπηρεσία της καπιταλιστικής παραγωγής: έτσι, όλο και λιγότερο δίνουν σημασία στις εκκλήσεις για αύξηση της παραγωγικότητας. Αλλά όταν διαταραχθεί η "ομαλή ισορροπία" ανάμεσα στους μισθούς και την παραγωγικότητα, η μισθολογική πάλη γίνεται μια άμεση επίθεση ενάντια στο κέρδος του κεφαλαίου και στην ικανότητά του ν' αφαιρεί υπερεργασία από μας. Έτσι η πάλη για μισθολογικά αιτήματα είναι ταυτόχρονα και μια πάλη ενάντια στο μισθό, υπέρ της δύναμης που εκφράζει κι ενάντια στην καπιταλιστική σχέση που εμπεριέχει. Στην περίπτωση των άμισθων, στην περίπτωση ακόμα, ο αγώνας για ένα μισθό αποτελεί ακόμα πιο ξεκάθαρα μια επίθεση ενάντια στο κεφάλαιο. Ο μισθός για την οικιακή εργασία σημαίνει πρώτα απ' όλα ότι το κεφάλαιο θα πρέπει να πληρώσει για την τεράστια ποσότητα των κοινωνικών υπηρεσιών που γλυτώνει τώρα σε βάρος μας. Αλλά το πιο

μιας πολιτικής επικεντρωμένης στο εργοστάσιο, άρχισε να προβάλλει τους «μαύρους» εργάτες, τους μετανάστες, κ.λ.π.

G: Δεν ήταν ο μόνος που απομακρύνθηκε από μια οπτική στην οποία το βιομηχανικό προλεταριάτο είχε την πρωτοκαθεδρία. Τότε γίνονταν μια πολύ μεγάλη συζήτηση στην οποία συμμετείχαν πολλοί περισσότεροι άνθρωποι και τάσεις και όχι μόνο όσοι κινητοποιούνταν γύρω από το αίτημα «Μισθός για την Οικιακή εργασία», ο Νέγκρι ή όσοι ενδιαφέρονταν για το «περιθώριο». Πρώτα απ' όλα, υπήρχε μια καπιταλιστική οπτική πάνω σ' αυτό το ζήτημα, με θεωρητικό της τον Gary Becker, που είχε πάρει βραβείο Νόμπελ στα οικονομικά για τη δουλειά του πάνω στην οικογένεια, το έγκλημα και τον «ελεύθερο χρόνο». ²⁰ Από μια αντικαπιταλιστική οπτική, ο Ε.Π. Τόμσον άρχιζε να γράφει σχετικά με την έννοια της «ηθικής οικονομίας» στην Αγγλία του 18ου αιώνα που χαρακτήριζε μια περίοδο της καπιταλιστικής ιστορίας όπου δεν υπήρχε πλήρως αναπτυγμένη αγορά εργασίας και υπήρχαν προλεταριακοί περιορισμοί στο κεφάλαιο έξω απ' το εργοστάσιο και πριν την ύπαρξή του. Οι κοινωνιολόγοι επίσης ενδιαφέρονταν για τον αναπαραγωγικό τομέα της οικονομίας.

Αν και είναι θαμμένο τώρα κάτω από μια χιονοστιβάδα γραφτών, έρευνας και οργανωτικών προσπαθειών, το κίνημα του «Μισθού για την Οικιακή εργασία» συνέβαλε τα μέγιστα στο να επιβληθεί μια αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο γινόταν κατανοητή η άμισθη, αναπαραγωγική εργασία. Άνθρωποι όπως η Σέλμα Τζέιμς, η Μαριαρόζα Νταλλακόστα και η Σίλβια Φεντερίκι δεν μπορούσαν ν' αγνοηθούν, ιδιαίτερα όταν υποστήριζαν ότι μια πραγματικά αποφασιστική αντικαπιταλιστική πολιτική έπρεπε ν' απευθυνθεί στην άμισθη εργασία, αν και τις έκαναν πολύ σκληρή επίθεση. Αν μπορούσε να μειωθεί η ικανότητα του κεφαλαίου να εκμεταλλεύεται τον ωκεανό της άμισθης εργασίας, τότε θ' απειλούνταν στα σοβαρά.

K: Και ακόμα υποστηρίζεις αυτές τις απόψεις;

G: Για μένα η οπτική του «Μισθού για την Οικιακή εργασία» ήταν κάτι σαν μια κοινωνική Κοπερνίκεια επανάσταση, και από τη στιγμή που την υιοθέτησα δεν την άλλαξα ποτέ.

Γ: Άρα η έμφαση δεν είναι πάνω στον τρόπο παραγωγής, αλλά στον τρόπο αναπαραγωγής, σ' αυτούς που είναι υπεύθυνοι για την αναπαραγωγή των όρων της παραγωγής.

G: Ναι, όμως το πρόβλημά μου ήταν να βρω μια πολιτική που πρακτικά ν' ανταποκρίνεται στις θεωρητικές αλλαγές που προκάλεσε το αίτημα του «Μισθού για την Οικιακή εργασία». Μέσα στη δεκαετία του '70 οι ακτιβίστριες του αιτήματος «Μισθός για την Οικιακή εργασία» ξεκίνησαν μια καμπάνια στη Δυτική Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική για ν' αναγκάσουν το κράτος να πληρώσει μισθό άμεσα στις νοικοκυρές. Η καμπάνια είχε τις ρίζες της στον ύστερο κεύνσιανισμό αυτής της περιόδου που ακόμα συνέδεε το μισθό με την παραγωγικότητα. ²¹ Η καμπάνια του «Μισθού για την Οικιακή εργασία» προσπάθησε ν' αντιστρέψει αυτή τη στρατηγική, υπονομεύοντάς την από τα

σημαντικό είναι ότι το αίτημα πληρωμής Μισθού για την Οικιακή Εργασία αποτελεί **καθεαυτό** την άρνηση αποδοχής της εργασίας μας σαν βιολογική μοίρα, πράγμα που αποτελεί αναπόσπαστη προϋπόθεση για την πάλη μας ενάντια σ' αυτή. Στην πραγματικότητα, τίποτα δε συνετέλεσε τόσο πολύ στη θεσμοποίηση της εργασίας μας, της οικογένειάς μας και της εξάρτησής μας από τους άντρες, όσο το γεγονός ότι αυτή η εργασία πληρώνεται πάντα όχι με μισθό αλλά με "αγάπη". Τόσο για μας όσο και για το μισθωτό εργάτη, ο μισθός αποτελεί τίμημα μιας συμφωνίας αναφορικά με την παραγωγικότητά. Σ' αντάλλαγμα του μισθού, δε θα εργαζόμαστε όπως πριν κι ακόμα περισσότερο από πριν, θα εργαζόμαστε λιγότερο. Θέλουμε ένα μισθό για να μπορέσουμε ν' αφιερώσουμε το χρόνο και την ενεργητικότητά μας στον αγώνα κι όχι για να περιοριστούμε από μια δεύτερη δουλειά, εξαιτίας της ανάγκης μας για οικονομική ανεξαρτησία. Επιπλέον, η πάλη μας για ένα μισθό βάζει, τόσο για τους μισθωτούς όσο και για τους άμισθους, το ζήτημα της πραγματικής διάρκειας της εργάσιμης μέρας. Ως τώρα, η εργάσιμη μέρα των εργατών, αρσενικών και θηλυκών, καθοριζόταν απ' το κεφάλαιο —από το χτύπημα της κάρτας στην προσέλευση κι απ' το χτύπημα της κάρτας στην αποχώρηση. Αυτό καθόριζε το χρόνο που ανήκαμε στο κεφάλαιο και το χρόνο που ανήκαμε στον εαυτό μας. Αλλά δεν ανήκαμε ποτέ στον εαυτό μας, ανήκαμε πάντα στο κεφάλαιο σε κάθε στιγμή της ζωής μας. Κι ήρθε η ώρα να κάνουμε το κεφάλαιο να πληρώσει για κάθε στιγμή που μας έκλεψε. Με ταξικούς όρους, αυτό σημαίνει ότι απαιτούμε ένα μισθό για κάθε στιγμή που περνάμε στην υπηρεσία του κεφαλαίου».

(Σιλβία Φεντερίκι-Νικόλ Κοξ, *Αντεπίθεση απ' την κουζίνα*).

22. Σχετικά μ' αυτήν τη διαδικασία αυξανόμενης κοινωνικοποίησης της οικιακής εργασίας, ας κάνουμε μερικά σχόλια. Το ότι όλο και περισσότερες γυναίκες άρχισαν να μετατρέπονται από *αποκλειστικά* άμισθες νοικοκυρές σε μισθωτές εργάτριες ήταν «καρπός» συνάντησης του επίσημου φεμινιστικού κινήματος και των αναγκών του κεφαλαίου. Η εισαγωγή γυναικών στην παραγωγή δε βοήθησε απλά στην επέκταση των καπιταλιστικών παραγωγικών

μέσα, αποκαλύπτοντας την τεράστια ποσότητα εργασίας που καταβάλλουν οι γυναίκες και απαιτώντας την πληρωμή της.

Το κεφάλαιο απάντησε στην καμπάνια του «Μισθού για την Οικιακή εργασία» με το νεοφιλελευθερισμό της αναπαραγωγής τις δεκαετίες του '80 και του '90: με τον εκχρηματισμό όλων των μορφών αναπαραγωγής. Ένα μεγάλο μέρος της απλήρωτης αναπαραγωγικής εργασίας, από το μαγείρεμα, το καθάρισμα του σπιτιού μέχρι τη φροντίδα των παιδιών, «ιδιωτικοποιήθηκε».

Γ: Καταλαβαίνω επίσης γιατί στη θεωρία σας οι αγώνες στην εκπαίδευση ήταν τόσο σημαντικοί.

Γ: Πρέπει κανείς να έχει μια αρκετά ευρεία άποψη για τη εκπαίδευση και τη σημασία της στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης στον καπιταλισμό. Σίγουρα δεν ταυτίζεται μ' ό,τι συμβαίνει στα σχολεία. Θά' θελα να προσθέσω ένα σημαντικό στοιχείο σχετικά με την καμπάνια του «Μισθού για την Οικιακή εργασία» στις ΗΠΑ στα μέσα της δεκαετίας του '70 που δεν το τόνισα όσο έπρεπε. Η καμπάνια ξεκίνησε την ίδια ακριβώς στιγμή που εμφανίστηκε μια μεγάλη διαίρεση εντός του αμερικάνικου γυναικείου κινήματος κι ενώ το κεφάλαιο αναδιάρθρωσε την εργασία, επέβαλε λιτότητα και αύξανε την ανεργία. Οι επικεφαλής του επίσημου αμερικάνικου γυναικείου κινήματος αποφάσισαν ότι δε θα στήριζαν το κίνημα γύρω από τα επιδόματα του κοινωνικού κράτους, που στην πλειοψηφία του αποτελούνταν από μαύρες γυναίκες, αλλά αντί γι' αυτό θα προσπαθούσαν να βάλουν τις γυναίκες μέσα στη μισθωτή εργασία. Πράγμα που σήμαινε υποστήριξη μιας πολιτικής ενάντια στις διακρίσεις μέσα από ψήφιση νόμων (affirmative action laws), εισήγηση για μια Τροπολογία Ίσων Δικαιωμάτων (Equal Rights Amendment) και εγκατάλειψη της υποστήριξης των γυναικών που απαιτούσαν απ' το κράτος να τις πληρώνει ένα μισθό για να μεγαλώνουν τα παιδιά τους.

Η στρατηγική του γυναικείου κινήματος εκείνη την εποχή ήταν να βάλει τις γυναίκες στη μισθωτή εργασία και να κάνει τους άντρες ν' αποδεχτούν ιδεολογικά το να βοηθάνε στο σπίτι.

Αυτό έδωσε μεγαλύτερη δύναμη στο πρωτο-νεοφιλελευθερισμό του κράτους που είπε, «θα περικόψω τα επιδόματα κοινωνικής πρόνοιας αν αυτές οι γυναίκες δε δουλέψουν *πραγματικά*» δηλαδή αν δε δουλέψουν ως μισθωτές για ιδιωτικές επιχειρήσεις».

Υπήρξε λοιπόν εντός του γυναικείου κινήματος μια μεγάλη διαμάχη γύρω από το μισθό που πρόσφερε στο κράτος (την περίοδο του Ρήγκαν) την τέλεια ευκαιρία ν' αποτινάξει την ευθύνη του για την αναπαραγωγική εργασία. Σαν αποτέλεσμα, η «βιομηχανία των υπηρεσιών» έγινε ο μεγαλύτερος «αναπτυξιακός τομέας» της οικονομίας. Γιατί, σε τελευταία ανάλυση, τι άλλο είναι η βιομηχανία υπηρεσιών παρά εκχρηματισμός της αναπαραγωγικής εργασίας; Έτσι στις ΗΠΑ πιο πολύ τρώει κανείς έξω παρά μαγειρεύει στο σπίτι και όλο και περισσότερες υπηρέτριες απασχολούνται ακόμα και από «μεσοαστικές» οικογένειες απ' τις Φιλιππίνες ή την Καραϊβική.²²

Γ: Και τι απέγινε η άλλη τάση, η «άρνηση της εργασίας»; Υποθέτω ότι την επηρέασε κι αυτήν η καπιταλιστική αναδιάρθρωση και η μαζι-

σχέσεων, αλλά λειτούργησε ταυτόχρονα με πολύ συμφέροντα για το κεφάλαιο τρόπο: η άμισθη νοικοκυρά έγινε η **φθηνή εργάτρια**. Ακόμα και σήμερα οι θηλυκοί προλετάριοι σαν σύνολο εξακολουθούν να είναι φθηνότεροι και ρίχνουν τους μισθούς όπου μπαίνουν, φέρνοντας μαζί τους μια πανάρχαια υποτίμηση, δηλαδή μια συνθήκη πλήρους αμισθίας, αφού η οικιακή εργασία είναι «καθήκον» και «προσφορά αγάπης». Απ' την άλλη, οι γυναίκες σαν μισθωτές απορροφήθηκαν σε μεγάλο βαθμό ακριβώς σ' αυτούς τους τομείς υπηρεσιών που αναπτύχθηκαν ως κοινωνικοποίηση της οικιακής εργασίας: νοσοκόμες, δασκάλες, νηπιαγωγοί, baby-sitters, καθαρίστριες, πόρνες. Διπλό το όφελος για το κεφάλαιο: και η άμισθη εργασία της αναπαραγωγής συνεχίζει να παραμένει άμισθη (γιατί είναι ελάχιστο το ποσοστό των γυναικών που ως καριερίστριες μισθώνουν αποκλειστικά άλλες για το σύνολο της οικιακής εργασίας) και οι τομείς που αναγκαστικά δημιουργήθηκαν για να υποκαταστήσουν τη γυναικεία οικιακή εργασία είναι ως επί το πλείστον χαμηλόμισθοι και υποτιμημένοι. Δηλαδή, σε γενικές γραμμές, η νοικοκυρά «απελευθερώνεται» καθημερινά απ' την άμισθότη της σκλαβιά 8 ώρες το 24ωρο δουλεύοντας ως νοικοκυρά πάλι, με τη διαφορά ότι τώρα είναι μια πολύ φθηνή μισθωτή.

23. Εδώ ο Caffentzis αναφέρεται στις συζητήσεις εντός της αστικής τάξης, τη δεκαετία του '60 και τις αρχές της επόμενης στην Αμερική, για ένα «εισόδημα του πολίτη», ένα «εγγυημένο εθνικό μισθό». Η ιδέα αυτή μάλιστα είχε γίνει τόσο δημοφιλής στην Αμερική που το 1968 1300 οικονομολόγοι (όλου του φάσματος) έκαναν αίτηση στο Κονγκρέσο να υιοθετήσει ένα «εθνικό σύστημα εγγυημένου εισοδήματος». Ήταν η πίεση των κινημάτων της εποχής (κυρίως αυτού των γυναικών και του μαύρου πληθυσμού γύρω απ' τα επιδόματα του κοινωνικού κράτους) που ανάγκασε τους αστούς να προχωρήσουν σε κάτι τέτοιο. Προβληματίζονταν ωστόσο σοβαρά για το αν το ρίσκο της ψήφισής του θα μπορούσε στην πραγματικότητα να οδηγήσει σε μείωση του κόστους για το κεφάλαιο στον τομέα της αναπαραγωγής. Έτσι,

κή ανεργία.

G: Σίγουρα. Στην πραγματικότητα δέχτηκε πολύ ισχυρό πλήγμα. Οι πραγματικοί μισθοί άρχισαν να πέφτουν δραματικά απ' το 1973 και για 25 περίπου χρόνια ενώ η εργάσιμη εβδομάδα στην ουσία μεγάλωσε και οι απεργίες σχεδόν σταμάτησαν. Έτσι που σήμερα η έννοια μιας γενικευμένης «άρνησης της εργασίας» έχει πια γίνει σχεδόν ουτοπική στις ΗΠΑ.

Γ: *Παρεμπιπτόντως, πόσο καιρό μπορούσες να παίρνεις επίδομα ανεργίας αν απολυόσουν τη δεκαετία του '70;*

G: Όπως είπα και πριν, σε μερικές πολιτείες σχεδόν για δύο χρόνια. Πέρα απ' τα επιδόματα ανεργίας υπήρχε μια γκάμα προγραμμάτων «θέσεων εργασίας» όπου άντρες εργαζόμενοι μπορούσαν να παίρνουν λεφτά απ' το κράτος μην κάνοντας στην ουσία τίποτα. Όμως γύρω στο 1979-80 τέλειωσαν αυτά τα κόλπα. Τα επιτόκια εκτοξεύτηκαν, οι τιμές του πετρελαίου ξανανέβηκαν, οι πραγματικοί μισθοί έπεσαν δραματικά και η μια ύφεση ακολουθούσε την άλλη. Στα μέσα της δεκαετίας του '70 κάποιιοι από μας φτιάξαμε μια οργάνωση για την καμπάνια του «Εισοδήματος χωρίς εργασία» (Income Without Work —IWW), απαιτώντας κοινωνικό μισθό για όλους. Ήταν ένα «σοβαρό αστειό» που προσπάθησε ν' αναβιώσει το αίτημα για ένα καθολικό εγγυημένο εισόδημα. Αλλά μπροστά στην κρίση, δεν προχώρησε καθόλου.

Γ: *Είχες αναφέρει στην μπροσουρά σου «Από την καπιταλιστική κρίση στην προλεταριακή σκλαβιά» ότι κάποιιοι απ' την άρχουσα τάξη είχαν αρχίσει να σκέφτονται την παροχή ενός εγγυημένου εισοδήματος για όλους. Όμως κάτι τέτοιο δεν έγινε ποτέ, έτσι δεν είναι;*

G: Κατά ειρωνικό τρόπο, ήταν οι σύμβουλοι του Νίξον αυτοί που πρώτοι πρότειναν την αντικατάσταση όλων των προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας και κοινωνικής ασφάλισης μ' ένα εγγυημένο ετήσιο εισόδημα. Μάλιστα έγινε και νομοσχέδιο το 1969 και παραλίγο να ψηφιστεί, αλλά τελικά απορρίφθηκε.²³ Ο Νίξον τελικά επέβαλε πάγωμα μισθών το 1971. Αυτός ήταν μάλλον ο πιο πεπεισμένος κενύσιανός απ' όλους τους αμερικάνους προέδρους. Εξάλλου αυτός πραγματώσε το όνειρο του Κέυνς για ένα παγκόσμιο νόμισμα εντελώς αποσυνδεδεμένο απ' τα πολύτιμα μέταλλα το 1971.

Γ: *Η στρατηγική που εφάρμοσαν δεν συνίστατο στην ενσωμάτωση της εργατικής τάξης αλλά στην έναρξη μιας καινούργιας εποχής διαίρεσης και καταστολής. Άρα το εγγυημένο εισόδημα δεν είχε καμιά θέση σ' αυτή τη στρατηγική.*

G: Αυτό ισχύει από το τέλος της δεκαετίας του '70 και μετά. Όμως για ένα σύντομο χρονικό διάστημα το 1969 ο Νίξον μπήκε στον πειρασμό μιας επιχείρησης καθησυχασμού του οξυμένου ταξικού ανταγωνισμού της τότε εποχής. Ωστόσο επί προεδρίας Ρήγκαν κηρύχτηκε επίσημα ταξικός πόλεμος και αυτό βιώνουμε από τότε. Το εγγυη-

οικονομολόγοι όπως ο Φρίντμαν πρότειναν ένα κατώτατο εισόδημα μόνο για όσους το είχαν «πραγματικά» ανάγκη, με την ελπίδα πως έτσι τα κοινωνικά έξοδα του κράτους θα μειώνονταν. Εναντία στο Family Assistance Plan του Νίξον καταφέρθηκαν τελικά κι αυτοί που αγωνίζονταν για τις παροχές του κοινωνικού κράτους επειδή κατάλαβαν ότι μ' αυτήν την πρόταση το κράτος προσπαθούσε να μειώσει τα έξοδά του και όχι να τ' αυξήσει, χρησιμοποιώντας το εγγυημένο εισόδημα σαν κίνητρο για εργασία μάλλον παρά ως εναλλακτική λύση προς αυτήν, όπως γινόταν μέχρι τότε από τα κάτω. Τελικά, και προς ικανοποίηση των ρεπουμπλικάνων, η ιδέα του δικαιώματος σε ένα εισόδημα εγκαταλείφθηκε, για να ξεκινήσει η καπιταλιστική αντεπίθεση με όπλα την επανεπιβολή της εργασίας και τη λιτότητα.

24. Τόσο στο Zerowork, στο κείμενο του Carpi gnano, όσο και στην μπροσούρα *We Want Everything* της Επιτροπής «Εισόδημα Χωρίς Εργασία», που αναφέρονται παραπάνω, γίνεται αναφορά στην άρνηση της εργασίας και τους αγώνες για το εισόδημα κυρίως σε σχέση με το κίνημα των μαύρων. Μετά τις εξεγέρσεις στα γκέτο το κράτος προσανατολίστηκε στην αύξηση του αριθμού των οικογενειών που έπαιρναν κοινωνικό επίδομα (μέσα σε μια δεκαετία απ' το 1960 ως το 1970 η αύξηση έφτασε στο 225%). Ο στόχος του κράτους ήταν να ελέγξει πολιτικά το γκέτο, οργανώνοντας το περίπου σαν συνδικάτο για να καναλιζάρει τις εξεγέρσεις προς την κατεύθυνση αιτημάτων που μπορούσαν να ικανοποιηθούν με συλλογικές διαπραγματεύσεις. Στον αντίποδα όμως της καπιταλιστικής αυτής λογικής, οι μαύροι έγιναν υποκείμενο του αγώνα για το εισόδημα ενάντια στην εργασία. Απ' την άλλη, οι αγώνες μέσα στο εργοστάσιο για ψηλότερους μισθούς ήταν η άλλη όψη του αγώνα επανοικειοποίησης του πλούτου με τις εξεγέρσεις στα γκέτο και το κίνημα για μεγαλύτερα κοινωνικά επιδόματα: έθεταν όλοι στο επίκεντρό τους το ζήτημα του εισοδήματος χωρίς εργασία. Μέσα στο εργοστάσιο οι αγώνες για ψηλότερους μισθούς πήγαιναν κόντρα στη λογική της παραγωγικότητας και η ίδια η αρχή της παραγωγικό-

μένο εισόδημα δεν ήταν μια απλή ουτοπία, το σκέφτονταν σοβαρά στα τέλη της δεκαετίας του '60 ενώ ακόμα και ο Μίλτον Φρίντμαν είχε προτείνει ένα σχέδιο «αρνητικού φόρου εισοδήματος» που ίσως χρησιμοποιούνταν για την εφαρμογή του.

Γ: *Η όλη ιστορία με το «εγγυημένο εισόδημα» επανέρχεται σε διάφορες χώρες, π.χ. στην Ιταλία και τη Γαλλία. Στην Ιταλία προτάθηκε από τους μετα-αυτόνομους γύρω από τα κοινωνικά κέντρα. Αυτοί όμως, μιλάνε για «εισόδημα του πολίτη», πράγμα που είναι πολύ διαφορετικό απ' ό,τι εννοούσατε με το «μισθός χωρίς δουλειά» που συνδεόταν με την «άρνηση της εργασίας» και εννοούνταν ως ένα εργατικό αίτημα. Αυτό τώρα το «εισόδημα του πολίτη» συνδέεται περισσότερο με μια νέα οργάνωση της «κοινωνίας των πολιτών», με το σχηματισμό μιας πιο δημοκρατικής κοινωνίας εντός του καπιταλισμού. Πιστεύω ότι αυτή η καινούργια συζήτηση στην Ιταλία και τη Γαλλία διαφέρει πολύ απ' αυτήν της δεκαετίας του '70.²⁴*

G: Έχεις δίκιο.

Γ: *Γιατί εγκαταλείφθηκε το εγχείρημα γύρω από το Zerowork;*

G: Κυρίως είχε να κάνει με τις θεωρητικές και πολιτικές διαφωνίες που ανέφερα, αλλά αφορμή για την επίσημη διάσπαση στάθηκε ένα άρθρο του Christian Marazzi, που ανέπτυξε ένα παράπλευρο θέμα με το «τέλος της εργασίας»: το χρήμα δεν είναι πια μέρος της διαδικασίας μέτρησης της εργασίας. Μερικοί στην κολεκτίβα που υποστήριζαν τη γραμμή του «τέλους της εργασίας» ήθελαν να μπει το άρθρο στο δεύτερο τεύχος του Zerowork, άλλοι όπως εγώ όχι. Έγινε μια προσπάθεια να διευθετηθεί η σύγκρουση αλλά δεν πέτυχε και η κολεκτίβα διαλύθηκε το Μάρτη του 1977.

Ο ίδιος ο Marazzi δεν ήξερε ότι το άρθρο του θα επίσπευδε τη διάσπαση. Μάλιστα όταν ήρθε στις ΗΠΑ απ' την Ελβετία μετά από ένα χρόνο είχαμε πολύ φιλικές σχέσεις.

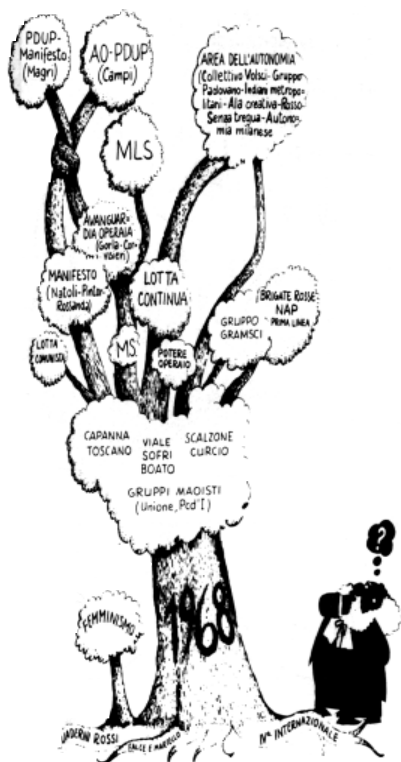
Υπήρξαν και άλλα ζητήματα που προκάλεσαν τη διάσπαση, όπως οι πολιτικές διαιρέσεις στο ιταλικό κίνημα. Εκ των υστέρων βλέπω πολλούς λόγους για τη διάσπαση μέσα στη διεθνή συγκυρία την άνοιξη του 1977: όμως να μη γίνομαι μεγαλομανής, το Zerowork ήταν ένα μικρό πολιτικό περιοδικό που το έβγαζαν λίγοι άνθρωποι που δεν μπορούσαν πια να συνεχίσουν να συμφωνούν ότι θα διαφωνούν. Οι αντιθέσεις είχαν οξυνθεί πάρα πολύ.

Εκ των υστέρων, φυσικά, δε νομίζω ότι θα συμμετείχα στο Zerowork αν ήξερα από πριν αυτά τα προβλήματα. Θά' λεγα στους συντρόφους μου στην κολεκτίβα, «Έχουμε να κάνουμε με δύο πολύ διαφορετικές προοπτικές. Ας τα βρούμε αν μπορούμε και αν όχι, ας μη δημοσιεύσουμε αυτό το υλικό».

Γ: *Αρα, αργότερα, το Midnight Notes ήταν δική σου πρωτοβουλία;*

G: Ναι, βασικά ήταν δική μου. Άρχισα να μαζεύω τον κόσμο το φθινόπωρο του 1977. Η κολεκτίβα Midnight Notes έκανε την πρώτη της συνάντηση το 1978, περίπου ένα χρόνο μετά τη διάσπαση του

τητας δεχόταν επίσης επίθεση από τους αγώνες γύρω απ' το κοινωνικό κράτος για την κάλυψη των αναγκών. Ακριβώς εδώ εντοπίζουμε την ταξική σκοπιά του αιτήματος για εισόδημα χωρίς εργασία, όπως το κάνουν και τα δύο προαναφερόμενα κείμενα: το αίτημα αυτό βγήκε μέσα από τους αγώνες του κοινωνικού εργοστασίου ομογενοποιώντας τα υποκείμενά τους. Τέθηκε σαν εργατικό αίτημα μέσα στους αγώνες, κι όχι σαν «εισόδημα του πολίτη» από πολιτικές οργανώσεις εν απουσία αγώνων.

Το γενεαλογικό δέντρο της ιταλικής εξω-κοινοβουλευτικής αριστεράς.

25. Το 1969 ένα κίνημα κυρίως βιομηχανικών εργατών θα οδηγηθεί από την απεργία στην εξέγερση. Το ότι έχει καταγραφεί στην ιστορία ως το τρίτο μεγαλύτερο απεργιακό κίνημα όσον αφο-

Zerowork.

Γ: Το πρώτο τεύχος του *Midnight Notes* αναφερόταν στο αντιπυρηνικό κίνημα και εκδόθηκε το 1979, σωστά;

Γ: Ναι, εκδόθηκε αμέσως μετά το πυρηνικό ατύχημα στο Three Mile Island στην Πενσυλβάνια. Μπορέσαμε να το βγάλουμε αμέσως μετά το ατύχημα γιατί δουλεύαμε το τεύχος μήνες πριν. Ο στόχος εν μέρει του περιοδικού ήταν ν' αρχίσουμε να έχουμε μια πιο συνεκτική άποψη πάνω στην εργασία και την καπιταλιστική συσσώρευση και θεωρητικά και πρακτικά. Η δουλειά μας αυτή ξεκίνησε με το αντιπυρηνικό κίνημα τότε, και ήταν φυσικό γιατί συμμετείχαμε σ' αυτό και μάλιστα κάποιοι από μας είχαν βοηθήσει στο σχηματισμό μιας αντιπυρηνικής ομάδας στο Μπρούκλιν. Αρχίσαμε ν' αναπτύσσουμε μια στρατηγική για το αντιπυρηνικό κίνημα που συνδεόταν άμεσα με την κρίση στην τιμή της ενέργειας. Νομίζω ότι η προσπάθεια πέτυχε και πράγματι επηρέασε το τοπικό αντιπυρηνικό κίνημα στη Ν.Υόρκη που κυρίως στόχευε στο να κλείσει ένα πυρηνικό εργοστάσιο που κατασκευαζόταν τότε περίπου 50 μίλια ανατολικά της πόλης. Η ηλεκτρική εταιρεία είχε χώσει πολλά λεφτά σ' ένα εργοστάσιο που αν τελικά γινόταν, θα ήταν ένα από τα μεγαλύτερα πυρηνικά εργοστάσια του κόσμου. Όμως εξαιτίας της πίεσης που άσκησε το κίνημα το εγκατέλειψαν. Ήταν πιστεύω μια αποφασιστική κίνηση. Πρώτα απ' όλα, έκανε ζημιά δισεκατομμυρίων δολαρίων στην ηλεκτρική εταιρεία.

Γ: Τότε κριτικάρατε το αντιπυρηνικό κίνημα γιατί δεν μπορούσε να ξεπεράσει την περιορισμένη του ταξική σύνθεση.

Γ: Το αντιπυρηνικό κίνημα τότε είχε ως κέντρο του τις περιοχές γύρω από τα πυρηνικά εργοστάσια όπου ζούσαν κυρίως παραδοσιακοί μικροί αγρότες και ένα νέο είδος διανοητικού εργάτη (που αργότερα θα συνδεόταν με τη βιομηχανία των ηλεκτρονικών υπολογιστών). Υποστηρίξαμε ότι το αντιπυρηνικό κίνημα έπρεπε να ξεπεράσει αυτή την περιορισμένη ταξική σύνθεση για να γίνει αποτελεσματικό. Έπρεπε να εξαπλωθεί στις πόλεις. Γι' αυτό είχαμε επικεντρωθεί στην πόλη της Ν.Υόρκης και όχι στην ύπαιθρο όπου κατασκευαζόταν τα πυρηνικά εργοστάσια. Επίσης πιστεύαμε ότι ήταν σημαντικό να συνδέσουμε το ζήτημα της κρίσης των τιμών της ενέργειας με την ανάπτυξη της πυρηνικής ενέργειας, κάτι που δε γινόταν στις ΗΠΑ.

Γ: Ο Σέρτζιο Μπολόνια και ο Φερούτσιο Γκαμπίνο στην Ιταλία δεν ήταν από τους πρώτους που επιχειρήσαν να συνδέσουν την κρίση του πετρελαίου με την κρίση της εργασίας;

Γ: Ναι. Ήδη πριν την πετρελαϊκή κρίση του 1973 συζητιόταν στην Ιταλία το ενδεχόμενο μιας μεγάλης κρίσης του κεφαλαίου που θα ξεκίναγε απ' τους εργατικούς αγώνες, ιδιαίτερα μετά το «θερμό Φθινόπωρο» στην Ιταλία.²⁵ Ο Σέρτζιο, ο Φερούτσιο και άλλοι είχαν αρχίσει να εξετάζουν τους πιθανούς τρόπους με τους οποίους θ' απα-

ρά τις χαμένες εργατοώρες (μετά το Μάη του '68 και τη γενική απεργία του 1926 στη Βρετανία) είναι το λιγότερο που μπορούμε να πούμε. Αφορμή στάθηκε η ανανέωση των συλλογικών συμβάσεων το φθινόπωρο εκείνης της χρονιάς. Τα πνεύματα ήταν ιδιαίτερα οξυμένα και τον όρο «θερμό φθινόπωρο» τον χρωστάμε στην εφημερίδα 24 Ore, των μιλιανέζων βιομηχάνων, που προειδοποιούσε για πιθανές ανεπιθύμητες ομοιότητες με το «μακρύ θερμό καλοκαίρι» των ΗΠΑ εξαιτίας των εξεγέρσεων στα γκέτο. Το κίνημα της FIAT στο Τορίνο χαρακτηρίστηκε κυρίως από την πολιτική κουλτούρα των μεταναστών εργατών απ' το νότο της Ιταλίας: στο ρεπερτόριό τους, εκτός από σαμποτάζ, υπήρχαν επιθέσεις σε κτίρια, βίαιη μεταχείριση των απεργοσπαστών και των εποπτών, περιφρόνηση των συνδικάτων και των κομμάτων. Στο Μιλάνο, στην Pirelli, έναυσμα στάθηκε η διεκδίκηση συνδικαλιστικών δικαιωμάτων. Σ' ό,τι επακολούθησε η αυτομείωση της παραγωγής (autoriduzione) έτυχε ευρείας εφαρμογής. Στην αυτοκινητοβιομηχανία αλλά και αλλού κυριάρχησαν εξισωτικά συνθήματα, οι γυναίκες εργάτριες βγήκαν στο προσκήνιο, οι απεργίες γίνονταν όλο και πιο ευφάνταστες και αυτό που λέμε εργατική τάξη άρχισε να συζητά στο δρόμο ως τάξη για τον εαυτό της, για μια ριζική αλλαγή των πάντων. Τότε εγκαινιάζεται απ' το κράτος η στρατηγική της έντασης, με φασιστικές επιθέσεις σε αριστερές οργανώσεις, που κορυφώνεται στις 12 Δεκέμβρη όταν στην Piazza Fontana σκοτώνονται 12 άνθρωποι από έκρηξη βόμβας. Ως βολικοί «ένοχοι» επιλέγονται οι αναρχικοί Πινέλι και Βαλπρέντα και το θέαμα της τρομοκρατίας μπαίνει μπροστά για τα καλά.

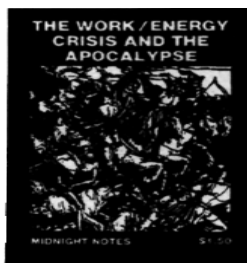
26. Αναφέρεται στον αραβο-ισραηλινό πόλεμο του Γιομ Κιπούρ.

ντούσε το κεφάλαιο. Όταν λοιπόν βγήκε το πρώτο τεύχος του Zerowork το Δεκέμβρη του 1975 είχε περάσει ενάμιση χρόνος από τον πόλεμο του Οκτώβρη του 1973²⁶ και τις πρώτες μεγάλες αυξήσεις της τιμής του πετρελαίου που ακολούθησαν. Καθώς γράφαμε τα άρθρα του περιοδικού συζητιόταν έντονα διεθνώς ο τρόπος με τον οποίο το κεφάλαιο χρησιμοποιούσε τις τιμές του πετρελαίου και άλλων μορφών ενέργειας για ν' αντικρούσει την εργατική επίθεση. Όμως στο Midnight Notes προσεγγίσαμε το ζήτημα της σύνδεσης ανάμεσα στις τιμές της ενέργειας και την ταξική πάλη με διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι στο Zerowork. Στα πρώτα τρία κείμενα (τεύχη) των Midnight Notes —Strange Victories, No Future Notes και The Work/Energy Crisis and the Apocalypse— αναπτύξαμε μια διαφορετική άποψη για την τιμή του πετρελαίου και των άλλων ενεργειακών εμπορευμάτων. Θεωρήσαμε τις τιμές αυτές σαν τεχνάσματα μέσω των οποίων η υπεραξία από πολλούς τομείς του κοινωνικού εργοστασίου εκτός του ενεργειακού τομέα μετασχηματιζόταν σε συσσώρευση κερδών στους ενεργειακούς κλάδους. Οι αυξήσεις στις τιμές δεν ήταν προϊόν κάποιου μακιαβελικού σχεδιασμού του κεφαλαίου. Η κρίση των τιμών της ενέργειας ήταν απλά η εφαρμογή μιας παμπάλιας και διαρκούς διαδικασίας του κεφαλαίου —του μετασχηματισμού των αξιών σε τιμές. Αυτό που κάναμε ήταν να μετατρέψουμε το ερώτημα —γιατί οι τιμές της ενέργειας ήταν η βάση της συσσώρευσης αυτήν την περίοδο;— σε απάντηση —οι αυξήσεις των τιμών της ενέργειας ήταν η βάση ενός νέου κύκλου συσσώρευσης που πάντα μετατοπίζει τους συναφείς κλάδους της βιομηχανίας στους τόπους των νέων επενδύσεων.

Γ: *Ενώ οι Ιταλοί πως ανέλυαν την πετρελαιοκή κρίση;*

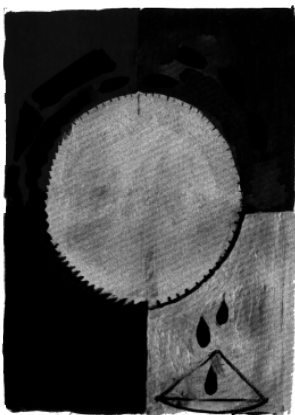
Γ: Ας δούμε το κείμενο του Μάριο Μοντάνο, «Notes on the International Crisis», στο πρώτο τεύχος του Zerowork, το οποίο αντανακλούσε τις απόψεις των Ιταλών συντρόφων εκείνη την περίοδο. Ο Μάριο βασικά υποστήριζε ότι το πετρέλαιο παραγόταν με σχετικά καθόλου αναγκαία εργασία, πράγμα που είναι λάθος. Στην πραγματικότητα, η παραγωγή πετρελαίου απαιτεί μεγάλη ποσότητα εργασίας, όμως συχνά με έμμεσο τρόπο. Το επιχείρημά του ήταν το εξής: «Η παραγωγή πετρελαίου είναι ένα κλασσικό παράδειγμα παραγωγής χωρίς εργασία. Η χρήση του μηχανισμού των τιμών (που έκανε το πετρέλαιο ν' αποκτήσει μια σχετικά υψηλή τιμή) είναι απλώς ένας μηχανισμός για την επιβολή της εργασίας. Θα επιβαλλόταν στους εξεγερμένους εργάτες στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ να δουλέψουν περισσότερο γιατί θα βρίσκονταν αντιμέτωποι με πολύ υψηλότερες τιμές ενέργειας». Οι αυξήσεις στις τιμές της ενέργειας ήταν άρα εργαλεία ελέγχου της εργατικής τάξης που βρίσκονταν έξω απ' το εργοστάσιο, κι έτσι οι εργάτες δεν μπορούσαν ν' απαντήσουν με απεργία. Γιατί δεν μπορείς ν' απεργήσεις σ' ένα εργοστάσιο χάλυβα σαν διαμαρτυρία για την αύξηση της τιμής του πετρελαίου. Η δική μας ανάλυση στο Midnight Notes έλεγε, «Το πετρέλαιο είναι ένα βασικό εμπόρευμα, όμως είναι ένα εμπόρευμα του οποίου η τιμή καθορίζεται απ' το ποσό που επενδύεται σ' αυτό· καθορίζεται απ' το κοινωνικό εργοστάσιο μέσα στα πετρελαιοπαραγωγικά έθνη-κράτη.

27. Κεφάλαιο, Τρίτος τόμος, Τμήμα Δεύτερο, Η μετατροπή του κέρδους σε μέσο κέρδος.

MIDNIGHT OIL

WORK, ENERGY, WAR, 1973 - 1992

MIDNIGHT NOTES

Δεν μπορείς να κρίνεις την ποσότητα εργασίας που είναι απαραίτητη για την παραγωγή του πετρελαίου μετρώντας απλώς τους σωλήνες στις πετρελαιοπηγές. Η παραγωγή πετρελαίου είναι μια τεράστια, συνεχής διαδικασία που περιλαμβάνει πόρνες, μηχανικούς, οδηγούς φορτηγών και μάγειρες στους εργατικούς καταυλισμούς. Υπάρχει επίσης ένα ολόκληρο σύστημα ασφάλειας. Είναι ένα περίπλοκο ζήτημα και οι επενδύσεις στην παραγωγή πετρελαίου είναι τεράστιες. Υπάρχει μια τεράστια ποσότητα κεφαλαίου στις επιχειρήσεις πετρελαίου που πρέπει ν' αξιοποιηθεί». Το επιχειρήματά μας απλά ήταν ότι ο Μάριο και άλλοι που σκέφτονταν όπως οι Ιταλοί σύντροφοι της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς είχαν αγνοήσει κάτι πολύ βασικό. Υπολόγιζαν την τιμή του πετρελαίου απλά βάσει του κόστους παραγωγής ενός βαρελιού πετρελαίου και αφού όλα τα άλλα είχαν ήδη προετοιμαστεί, δηλ. είχε βρεθεί πετρέλαιο, είχαν τοποθετηθεί οι σωλήνες, είχαν προσληφθεί οι εργάτες και το σύστημα αναπαραγωγής τους είχε μπει σε λειτουργία, κ.λ.π. Αν το εξετάσει κανείς έτσι, χωρίς όλες αυτές τις προϋποθέσεις, τότε, ναι, ισχύει ότι ένα βαρέλι πετρελαίου κοστίζει κάτι λιγότερο από δέκα σεντς. Αλλά έτσι μετράς μόνο το κόστος της μεταφοράς του πετρελαίου από τα βάθη της γης ως την επιφάνεια. Άρα είναι λάθος νούμερο.

Γ: Επομένως το *Work/Energy Crisis and the Apocalypse* μπορεί να θεωρηθεί κριτική του *Zerowork*;

Γ: Ναι, στρεφόταν ενάντια στις απόψεις του *Zerowork*. Κι αυτό γιατί το *Zerowork* έτεινε να ισχυρίζεται ότι ο καπιταλισμός φέρνει ένα τέλος στην εργασία, ενώ στην πραγματικότητα βρίσκεται σε μια διαδικασία επέκτασης της εργασίας και εισάγει όλο και περισσότερα κομμάτια της ανθρωπότητας εντός της καπιταλιστικής εργασιακής διαδικασίας καθώς ταυτόχρονα επεκτείνει την εργασιακή διαδικασία σε μια τεράστια κλίμακα. Αν οι καπιταλιστές πράγματι απαλλάσσονταν από την εργασία και απλώς τη χρησιμοποιούσαν σαν μέθοδο ελέγχου της εργατικής τάξης, τότε τα τελευταία τριάντα χρόνια της ιστορίας θα ήταν πολύ διαφορετικά. Η διαδικασία της συσσώρευσης όντως εξαρτάται από την εργασία, όντως εξαρτάται από τη μεταφορά της αξίας που παράγεται σ' ένα μέρος του συστήματος προς ένα άλλο. Οι μηχανισμοί οι σχετικοί με την αξιοποίηση του κεφαλαίου περιγράφησαν αρχικά στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου*, όμως στην καλύτερη περίπτωση αναλύθηκαν χονδρικά.²⁷ Υπάρχουν σημαντικά προβλήματα στην εφαρμογή αυτής της ανάλυσης όταν αξιολογείς την τεχνολογία των ηλεκτρονικών υπολογιστών ή τη γενετική μηχανική, γιατί πως σ' αλήθεια μετριέται αυτή η ποσότητα εργασίας που χρειάζεται για την παραγωγή ενός υπολογιστή και των προγραμμάτων του; Δεν πρέπει κανείς να συμπεριλάβει σ' αυτήν μόνο τη χειρωνακτική εργασία των γυναικών στις ζώνες παραγωγής της Κίνας και της Καλιφόρνιας, αλλά και την τεράστια ποσότητα νερού που απαιτείται για την παραγωγή των τσιπς. Τέλος υπάρχει και η ίδια η εργασία παραγωγής του προγράμματος, που είναι επίσης μια εργασιακή διαδικασία. Από την εποχή του *The Work/Energy Crisis and the Apocalypse* έχω προσπαθήσει ν' αναπτύξω διάφορες όψεις αυτής της ανάλυσης και η εργασία μου μ' έχει οδηγήσει σε μερικές απρό-

28. “Workfare”: έτσι θα λέγαμε την επιβολή σ’ όσους παίρνουν επιδόματα πρόνοιας κάποιας μορφής εργασίας σ’ αντάλλαγμα γι’ αυτά τα επιδόματα. Όπως και με τ’ αντίστοιχα ελληνικά Stage, οι εργάτες (ή «εκπαιδευόμενοι») δεν έχουν καμιά επιλογή ως προς το που θα δουλέψουν, ούτε παίρνουν έσοδα. Στην Αμερική, στις περισσότερες περιπτώσεις τα προγράμματα workfare χρησιμοποιούνται σαν πηγή άντλησης φτηνών εργατών για ν’ αντικατασταθούν μόνιμοι εργαζόμενοι, κυρίως στο δημόσιο τομέα. Σε κάποιες άλλες όμως, φτιάχνονται ειδικά προγράμματα άχρηστων θέσεων εργασίας μόνο και μόνο για να λειτουργούν αποτρεπτικά ως προς τη χορήγηση επιδομάτων: όποιος δε δέχεται να εργαστεί σ’ αυτές δε δικαιούται επίδομα. Επί Κλίντον τα προγράμματα workfare όχι μόνο αυξήθηκαν αλλά επεκτάθηκαν και στον ιδιωτικό τομέα.

29. Για τον Bales, η σύγχρονη δουλειά, που αριθμεί με τις μετριοπαθέστερες μετρήσεις κάπου 27 εκατομμύρια εργατών παγκόσμια, δεν είναι ακριβώς κατοχή ανθρώπων, καθώς κάτι τέτοιο είναι παράνομο παντού, αλλά απόλυτος έλεγχος πάνω τους. Παραθέτει επίσης κάποια πειστικά επιχειρήματα σχετικά με το μικρό ρόλο που παίζει σήμερα ο παραδοσιακός ρατσισμός για να στιγματιστεί κανείς ως «άλλος» και να μπορεί έτσι ευκολότερα να γίνει δούλος: αρκεί η απόλυτη ένδεια και αδυναμία. Οι βασικές διαφορές που εντοπίζει μεταξύ παλιάς και νέας δουλειάς (στις οποίες αναφέρεται και ο Caffentzis) είναι οι εξής: οι σύγχρονοι δούλοι είναι πολύ φτηνοί, μίας χρήσης και μάλιστα βραχύβιας, αποφέρουν πολλά κέρδη, υπάρχει μεγάλο πλεόνασμα στην «αγορά», αντίθετα με την παλαιού τύπου δουλειά που χαρακτηριζόταν από υψηλό κόστος αγοράς, χαμηλά κέρδη, έλλειψη διαθέσιμων δούλων, μακροχρόνια εκμετάλλευσή τους και συντήρησή τους (οι γυναίκες συχνά χρησιμοποιούνταν σαν αναπαραγωγικές μηχανές). Σωστά ο Caffentzis εντοπίζει το βασικό μείον του βιβλίου: πέρα από μια πολύ μικρή αναφορά, η δουλειά εξετάζεται συστηματικά ως ίδιον του λεγόμενου « τρίτου κόσμου » και όχι των μητροπόλεων.

30. Δεν είναι αξιοπερίεργο γιατί, ειδικά στις ΗΠΑ, όπου ο αριθμός των φυλακισμένων έχει αυξηθεί τις τελευταίες δε-

σμενες κατευθύνσεις. Για παράδειγμα, εξετάζοντας τη διαδικασία της αναπαραγωγής και την άμισθη εργασία που είναι χαρακτηριστική αυτού του τρόπου παραγωγής της εργατικής δύναμης, έχω αρχίσει να βλέπω τη σχέση της με τη δουλειά. Το ζήτημα της δουλειάς για μας τώρα είναι πολύ σημαντικό και για την κατανόηση του ότι το κεφάλαιο ποτέ δεν έτεινε στη μισθωτοποίηση των πάντων ούτε στο παρελθόν ούτε τώρα. Δηλαδή, αν αρχίσει να εξετάζει κανείς την υψηλή τεχνολογία, το κεφάλαιο υψηλής οργανικής σύνθεσης, θα συναντήσει τη δουλειά στην άλλη άκρη του συστήματος.

Γ: *Μια και ανέφερες τη δουλειά, έχεις διαβάσει το βιβλίο του Kevin Bales που λέγεται «Disposable people»; Έχει την άποψη ότι η δουλειά επεκτείνεται.*

Γ: Ναι, κάποια μέρη του βιβλίου είναι πολύ καλά σ’ αυτό που παρουσιάζουν, όμως βλέπει την ανάπτυξη της δουλειάς σε στενά ακόμα πλαίσια, σε σχέση με το πως το βλέπω εγώ. Μας δείχνει τους δούλους στο Μάλι, την παιδική εργασία στην Ινδία, τους βραζιλιάνους ανθρακωρύχους στον Αμαζόνιο, και όλοι αυτοί αποτελούν εκατομμύρια εργατών που δουλεύουν μέσα σε τρομακτικές συνθήκες. Και καλώς κάνει και τονίζει ότι σε μεγάλο ποσοστό αυτή η δουλειά δεν είναι καν του παλιού τύπου, όπου ο δούλος ήταν το εμπόρευμα του αφέντη, με την έννοια ότι ο αφέντης επένδυε κατά κάποιο τρόπο στην καλή κατάσταση του δούλου, απλά και μόνο για να μπορεί να μεταπωληθεί. Η νέα δουλειά περιλαμβάνει δούλους «μίας χρήσης» (disposable) που δεν είναι απαραίτητα μεταπωλούμενα εμπορεύματα.

Όμως δε χαρτογραφεί την επανεμφάνιση της καταναγκαστικής, άμισθης, παράνομης εργασίας, των εργατών χωρίς σύμβαση στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη. Δε μιλάει στο βιβλίο για την εργασία των φυλακισμένων και το «workfare».²⁸ Όμως για να χρησιμοποιήσεις αυτή την κατηγορία της δουλειάς πρέπει να την εφαρμόσεις στις πιο αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες. Αν το κάνεις θα δεις ότι δεν πρόκειται για επιστροφή στο παρελθόν ή για αναβίωση αυτού του «αρχαίου» φαινομένου της δουλειάς στις πιο περιθωριακές περιοχές του κεφαλαίου.

Η αποτυχία του Bales να συμπεριλάβει μορφές δουλειάς στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη τον έκανε να χάσει μια ευκαιρία και ίσως αυτό να ήθελε.²⁹

Γ: *Δεν κάνουν πολλοί άνθρωποι τέτοια δουλειά στις μέρες μας.*

Γ: Όμως όλο και περισσότεροι αρχίζουν να το κάνουν γιατί η δουλειά είναι πια μια πραγματικότητα που τη βλέπεις παντού στις ΗΠΑ —κάθε φορά που μιλάς στο τηλέφωνο με μια «εμπορική αντιπρόσωπο» μίας αερογραμμής, αναρωτιέσαι αν είναι φυλακισμένη³⁰— και χρειάζεσαι αυτή την κατηγορία για ν’ αρχίσεις να καταλαβαίνεις γιατί οι μισθοί αυξάνονται με τέτοιο αργό ρυθμό τη στιγμή που η ανεργία έχει πέσει τόσο πολύ, όπως συνέβαινε τα τελευταία χρόνια επί Κλίντον.

Η πρώτη διαδήλωση ενάντια στη δουλεία στην Ινδία, το 1982.

καετίες, πολλές απ' τις φυλακές, που τις διαχειρίζονται ιδιωτικές εταιρείες, έχουν μετατραπεί σε επικερδή στρατόπεδα εργασίας. Σχετικό παράδειγμα μ' αυτό που λέει ο Caffentzis εδώ είναι ότι έφηβοι κρατούμενοι κοντά στη Σάντα Μπάρμπαρα κάνουν κρατήσεις θέσεων για την TWA.

31. Αποσπάσματα από αυτό το κείμενο του Caffentzis στη σελίδα 33.

32. Για τους Ya Basta/Tute Bianche, βλέπε σελίδες 34-36.

Γ: Ξέρεις, εκτός απ' τους Ρίφκιν, Νέγκρι και Χαρντ, υπάρχουν και άλλοι στην Ευρώπη που έχουν αρχίσει να μιλάνε για το «τέλος της εργασίας». Δεν ξέρω αν έχεις υπόψη σου την ομάδα Krisis στη Γερμανία. Αυτή η ομάδα επιστρέφει στο «Απόσπασμα για τις μηχανές» και προσπαθεί να αποδείξει ότι η τρίτη βιομηχανική επανάσταση, η μικροηλεκτρονική, έχει καταστήσει την παραγωγική ανθρώπινη εργασία περιττή και ότι ο καπιταλισμός έχει μπει στην τελική του κρίση. Κι απ' την άλλη βλέπεις ότι ακόμα και φιλελεύθεροι σαν τον Bales λένε «κοιτάξτε τι συμβαίνει στ' αλήθεια στον κόσμο».

Γ: Έχεις δίκιο. Το μόνο που μπορεί να πει κανείς για ανθρώπους όπως η ομάδα Krisis, ο Νέγκρι ή ο Χαρντ είναι ότι δεν κοιτάνε τι συμβαίνει ή ότι κοιτάνε ένα πολύ μικρό τομέα της σημερινής πραγματικότητας. Πράγμα όχι ασυνήθιστο για μαρξιστές και γι' αυτό κάποιοι φιλελεύθεροι αναλυτές είναι, φοβάμαι, πολύ πιο χρήσιμοι. Παντού θα βρεις μαρξιστικές ομάδες που δεν εξετάζουν ποτέ το πλανητικό προλεταριάτο αλλά μόνο κάποιους τομείς που μάλιστα τους θεωρούν τους πιο σημαντικούς, το επαναστατικό υποκείμενο, και άσε τους άλλους... για «μετά την επανάσταση». Για παράδειγμα, αν πιστεύεις ότι η εργασία στο εργοστάσιο είναι η βάση πάνω στην οποία στηρίζονται τα πάντα, κι ότι είναι η δύναμη των βιομηχανικών εργατών αυτή που πράγματι καθορίζει αν ο καπιταλισμός θα επιζήσει ή όχι, τότε δεν σε απασχολεί τι συμβαίνει στους παραγωγούς καλαμποκιού στην Τσιάπας ή στους καλλιεργητές ρυζιού στο Μπαγκλαντές...

Γ: Αυτό μας φέρνει στο δεύτερο μέρος της συνέντευξης. Το ερώτημά μου είναι το εξής: τι έχει προσφέρει αυτό το «κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση» στην υπόθεση της απελευθέρωσης του πλανητικού προλεταριάτου; Είδα στο κείμενο που μας έδωσες ότι θεωρείς το «κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση» κίνημα της εργατικής τάξης.³¹ Δε συμφωνώ. Μέχρι τώρα συζητάγαμε για ζητήματα μισθού, καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης, αποσύνθεσης και ανασύνθεσης της εργατικής τάξης. Τώρα αυτό το πολιτικό κίνημα που άρχισε ν' αναπτύσσεται στα τέλη της δεκαετίας του '90 (ίσως εξαιτίας των κοινωνικών κινημάτων ενάντια στα Προγράμματα Δομικής Προσαρμογής -ΠΔΠ- στο λεγόμενο «Τρίτο Κόσμο») δεν ενδιαφέρεται να θίξει κανένα απ' αυτά τα ζητήματα που συζητάμε. Απ' όσο μπορώ να καταλάβω, το «κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση» τοποθετεί το όλο ζήτημα σαν ζήτημα θεσμικών μεταρρυθμίσεων. Γι' αυτό εκπλήσσομαι όταν βλέπω ότι το θεωρείς κίνημα της εργατικής τάξης.

Α: Να δώσω ένα παράδειγμα; Η ομάδα Ya-Basta έκανε το σόου της στην Πράγα υπερασπίζοντας τη γέφυρα, όμως στην Ιταλία θεωρούν τους ταξικούς αγώνες, των βιομηχανικών εργατών π.χ., σαν αγώνες για τη διατήρηση των «προνομίων», ενώ θά' πρεπε, κατ' αυτούς, να παλεύουν για ένα «εγγυημένο εισόδημα» π.χ., που θα έπιανε όλη την κοινωνία.³² Ή πολλοί αναρχικοί που συμμετείχαν στην πορεία στην Πράγα δεν παρεμβαίνουν στους εργατικούς αγώνες γιατί θεωρούν ότι είναι «συντεχνιακοί» και απλά «οικονομικοί» και δε θα φέ-

«Μετά το Μάντσεστερ το 1998, την Κολωνία το 1999, το Σιάτλ το 1999, την Ουάσινγκτον το 2000 και τώρα την Πράγα το 2000, πολλοί ρωτούν: τι είναι αυτό το νέο κοινωνικό ζώο, το «κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση»; Υποστηρίζω ότι αυτό το ζώο δεν είναι νέο για πολλούς λόγους. Πρώτον, μπορούμε να εντοπίσουμε τα ίχνη του στα μέσα της δεκαετίας του '80 σε πολλά μέρη της Ασίας, της Αφρικής και της Λατινικής Αμερικής. Δεύτερον, είναι ένα κίνημα της εργατικής τάξης, με χαρακτηριστικά που είναι γνωστά από άλλα εργατικά κινήματα του προηγούμενου ενάμιση αιώνα. Είναι αλήθεια ότι το κίνημα εκφράζει πολλές καινούργιες εμπειρίες, αντιφάσεις και δυνατότητες, όμως το καινούργιο μπορεί να εκτιμηθεί μόνο αν γίνει κατανοητό σε σχέση με το παρελθόν.

Το κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση όμως συχνά δε θεωρείται κίνημα της εργατικής τάξης, επειδή πολλοί απ' αυτούς που μπήκαν στις γραμμές του δεν είναι βιομηχανικοί εργάτες. Όμως μετά από 30 χρόνια πολιτικής εμπειρίας και θεωρητικών διαμαχών γνωρίζουμε τώρα ότι η ταξική πάλη δεν περιορίζεται ανάμεσα στους βιομηχανικούς εργάτες και τους βιομηχανικούς καπιταλιστές. Αν και οι πιο εκλεπτυσμένες και λεπτομερείς αναλύσεις της ταξικής σύνθεσης, των κύκλων αγώνα, των κρίσεων και της εργατικής πολιτικής ανασύνθεσης χρησιμοποίησαν τον αγώνα στο εργοστάσιο ως το κατ' εξοχήν πεδίο τους, η ταξική ανάλυση έχει διευρυνθεί τα τελευταία χρόνια με τη συγκαταριθμηση των άμισθων εργατών και πιο γενικευμένων μορφών κοινωνικού κεφαλαίου. Τα κινήματα σκλάβων, νοικοκυρών, φοιτητών, ιθαγενών, νομάδων, αγροτών και πολλών άλλων που δεν είναι βιομηχανικοί εργάτες έχουν αναλυθεί με τη χρήση μεθόδων που πρωτοαναπτύχθηκαν στη μελέτη του «αντισχεδιασμού από τα κάτω» ("counterplanning from the shop floor"). Αυτή η διεύρυνση της ταξικής ανάλυσης είναι πολύ σημαντική καθώς, ταυτόχρονα, έχει αναγνωριστεί ο κεντρικός ρόλος της αναπαραγωγής της εργατικής τάξης για την ανάλυση του καπιταλισμού και η άμισθη, καταναγκαστική, μαύρη εργασία έχει γίνει όλο και περισσότερο η σχεδιασμένη βάση της καπιταλιστικής συσσώρευσης σε απάντηση στην κρίση κερδοφορίας που επιβλήθηκε στους βιομηχανικούς καπιταλιστές και τα κράτη τους απ' τους βιομηχανικούς εργάτες του κόσμου τις δεκαετίες του '60 και του '70... Μ' αυτήν την πληθώρα [οργανώσεων], μπαίνει κανείς στον πειρασμό ν' αποδεχτεί αναλυτικές κατηγορίες όπως «κοινωνία των πολιτών» ή «μη-κυβερνητικές οργανώσεις» για να περιγράψει το εύρος των οργανώσεων ενάντια στην παγκοσμιοποίηση. Όμως, μ' όλο το σεβασμό στο ιδιαίτερο νόημα που απέκτησε μετά το σεισμό του 1985 ο όρος «κοινωνία των πολιτών» στο Μεξικό και τον οποίο επικαλείται συχνά ο Subcomandante Μάρκος, θα ήταν λάθος να χρησιμοποιούμε αυτές τις κατηγορίες, απλά γιατί αναφέρονται σ' ένα πλήθος οργανώσεων που περιλαμβάνει πολλές που συνειδητά ταυτίζονται με την παγκοσμιοποίηση...

Όμως το πιο σημαντικό πράγμα που πρέπει να ειπωθεί είναι μια απαγόρευση: μη δελεάζεστε από τα έθνη κράτη και το υπερεθνικό κράτος. Γιατί αυτό ακριβώς φαίνεται να είναι στην ημερησία διάταξη τώρα που γίνεται κατανοητή η δύναμη του κινήματος. Η καθιερωμένη διαδικασία λειτουργίας του ΔΝΤ και της ΠΤ για την επόμενη φάση είναι να το παίζουν πρόθυμοι συνομιλητές του κινήματος ενώ το έθνος κράτος που φιλοξενεί τη διάσκεψη κάνει τον σκληρό μπάτσο: ανοίγοντας κεφάλια, κάνοντας προληπτικές συλλήψεις κατά εκατοντάδες, διαλύοντας οργανωτικές συναντήσεις και βάζοντας χαφιέδες σε οργανώσεις του κινήματος. Ο πειρασμός του να μπεις μέσα στο υπερκράτος ξεκινώντας, π.χ., μια «μακρά πορεία» μέσα απ' τους θεσμούς του ΟΗΕ, π.χ., χρησιμοποιώντας τον ΠΟΥ (Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας) ενάντια στο ΔΝΤ, θα είναι πολύ μεγάλος. Όμως θα πρέπει ν' απορριφθεί, γιατί ο ΟΗΕ είναι ακριβώς το όργανο εκείνο που έχει μετασχηματίσει το θρίαμβο του αντιαποικιακού κινήματος σε δουλεία μέσω του χρέους των επίσημα αποικιοκρατούμενων χωρών.

Είναι επίσης πιθανό ότι οι κυβερνήσεις κάποιων εθνών-κρατών (απ' τη Βενεζουέλα και τη Μαλαισία ως το Ιράν) να προσπαθήσουν ν' αντισταθούν στο παγκοσμιοποιητικό υπερεθνικό κράτος αφηφώντας τις απαιτήσεις του. Θα πρέπει να υποστηριχθούν, όμως δεν μπορούμε να βασιστούμε πάνω τους για να γίνουν η βάση της αντίστασης στην παγκοσμιοποίηση, γιατί τα μεμονωμένα κράτη απλά δεν είναι αρκετά ισχυρά για ν' αντισταθούν στην παγκοσμιοποίηση μόνα τους δεδομένου του σημερινού ταξικού συσχετισμού, παρά τους παλληκαρισμούς των ηγετών τους!»

George Caffentzis

**Σημειώσεις Σχετικά με το Κίνημα Ενάντια στην Παγκοσμιοποίηση
1985-2000**

Από που ερχόμαστε; Ποιοι είμαστε τώρα; Που πηγαίνουμε;

(Notes on the Antiglobalization Movement 1985-2000

Where do we come from? Who are we now? Where do we go to?)

Το παρακάτω κείμενο είναι μια οξεία κριτική των Tute Bianche, του λεγόμενου «κινήματος με τις Άσπρες Φόρμες». Οι ηγέτες τους προέρχονται, σε μεγάλο βαθμό, από την *Οργανωμένη Αυτονομία*, που ήδη από τις δεκαετίες του '70 και του '80 χρησιμοποιούσε ευρέως βία εναντίον άλλων οργανώσεων και ομάδων. Στο ενεργητικό τους θα πρέπει να καταχωρηθεί η μετατροπή κάποιων μεγάλων κοινωνικών κέντρων σε επιχειρήσεις (που εμπορεύονται ψυχαγωγία, σίτιση, soft drugs) και σε πεδίο εφαρμογής «κοινωνικής πολιτικής», με το κράτος να χρηματοδοτεί κάποια κέντρα για να παρέχουν περιθαλψη σε άστεγους, μετανάστες κλπ.

Η συμμετοχή τους στο «κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση» τους χάρισε μια φήμη «μαχητών» που δεν την αξίζουν και περίσσεψε η παραπληροφόρηση που τους παρουσίαζε σαν την πρωτοπορία του μεταμοντέρνου αυτού συνονθυλεύματος. Η Γένοβα τελικά υπήρξε το Βατερλό τους, γιατί η βία (ως συνήθως) λειτούργησε καταλυτικά (και εναντίον τους): οι μεν ηγέτες απέδειξαν πως ο μακρύς δρόμος μέσα απ' τους θεσμούς μπορεί τελικά να γίνει λεωφόρος προς το χαφιεδισμό, ενώ πολλά απλά μέλη αναγκάστηκαν ν' απορρίψουν έμπρακτα την «πολιτική ανυπακοή» συμμετέχοντας στις οδομαχίες. Η πρακτική της εικονικής σύγκρουσης που ήταν το σήμα κατατεθέν τους (γνωστή εν Ελλάδι και ως «ελεγχόμενη όξυνση» και συχνά εφαρμοζόμενη από αριστεριστές) απέτυχε παταγωδώς στη Γένοβα. Φυσικά, η κρίση που προκάλεσε το κράτος στην αριστερά με την στρατηγική της έντασης πάει πολύ βαθύτερα από μια επιφανειακή ανάγνωση της έκβασης των οδομαχιών και των «οδομαχιών». Σε συνέντευξή του τον περασμένο Αύγουστο ο Καζαρίνι, ένας από τους ηγέτες τους, διαπιστώνει με πικρία πως η περίοδος των πολιτικών μεσολαβήσεων (μεταξύ κινημάτων και θεσμών) στην οποία είχαν ποντάρει τόσα πολλά, τελείωσε. Αυτό συνεπάγεται τέλος μιας εποχής τόσο για τους ίδιους τους Tute Bianche και την ιδεολογία της «πολιτικής ανυπακοής», όσο και για τις συναφείς αριστερές οργανώσεις που θεωρούσαν ότι το σοσιαλφιλελεύθερο κράτος όφειλε να τηρεί τις «συμφωνίες» που έκλειναν μαζί του και ότι διέθετε μεγάλα περιθώρια ανοχής απέναντι στις συμβολικές επιχειρήσεις απονομιμοποίησής του. Πόση αγνωμοσύνη όμως επέδειξε απέναντί τους το κράτος, παρά την κατά καιρούς συνεργασία τους! Εν πάση περιπτώσει, το τι θα κάνουν από εδώ και πέρα οι Άσπρες Ρεφόρμες περιμένουμε να το πληροφορηθούμε από τους θαυμαστές τους εν Ελλάδι, στο μεταξύ ας δούμε τι έκαναν μέχρι τη Γένοβα.

ΞΕΣΚΕΠΑΣΤΕ ΤΙΣ ΑΣΠΡΕΣ ΦΟΡΜΕΣ

Η γέννηση του λεγόμενου «κινήματος με τις Άσπρες Φόρμες» χρονολογείται στο 1998. Τότε αποφάσισαν τα Κοινωνικά Κέντρα που συνυπέγραψαν την «Χάρτα του Μιλάνου» να διαχωριστούν —ακόμα και στην εμφάνιση— απ' το υπόλοιπο ανταγωνιστικό κίνημα που δεν υιοθέτησε τις πολιτικές θέσεις που εκφράστηκαν σ' αυτό το ντοκουμέντο. Η «Χάρτα του Μιλάνου» είναι το αποτέλεσμα μιας συνάντησης στην ομώνυμη πόλη στις 19 Σεπτεμβρίου του 1998, στο Κοινωνικό Κέντρο Λεονκαβάλλο. Στη Χάρτα συναντήθηκαν διάφορες τάσεις που υπήρχαν μέσα στο χώρο των Κοινωνικών Κέντρων, όπως αυτή του Λεονκαβάλλο, της «συγχώνευσης» των Κοινωνικών Κέντρων της βορειοανατολικής Ιταλίας (απ' την Πάντοβα, το Μέστρε του Βένετο κ.λ.π.) και μερικών της Ρώμης (Κόρτο Τσιρκουίτο, Φόρτε Πρενεστίνο). Αργότερα προστέθηκαν και Κέντρα απ' τη Λιγκουρία και τη Μάρκε.

Αυτές οι τάσεις δεν ήταν εντελώς ομοιογενείς, όμως είχαν αναπτυχθεί την προηγούμενη περίοδο από εκείνους τους ακτιβιστές που αναζητούσαν μια νέα ταυτότητα και ένα νέο πολιτικό ρόλο. Η πρακτική τους συμπεριλάμβανε συνεργασία με τη θεσμική «αριστερά», καθώς και με συλλόγους εθελοντικής δράσης, καθολικούς κυρίως. Ταυτόχρονα έκαναν διαπραγματεύσεις με δημάρχους —ακόμα και δεξιούς— για ν' αποκτήσουν πολιτική αναγνώριση και να νομιμο-

ποιήσουν κατελιμμένα Κέντρα με το σκεπτικό ότι παρείχαν δημόσιες υπηρεσίες και ψυχαγωγία, που οργανώνονταν από κοινωνικές συνεργατικές του «μη-κερδοσκοπικού» τομέα.

Στο Μέστρε (στη Βενετία) οι διαπραγματεύσεις είχαν ως κατάληξη ν' αγοράσει το δημοτικό συμβούλιο το κατελιμμένο Κέντρο «Ριβόλτα» —ένα παλιό εργοστάσιο— με ένα εκατομμύριο δολάρια δημόσιου χρήματος, με την υποστήριξη της Μπένετον και τη συνακόλουθη νομιμοποίησή του.

Αυτή η πολιτική «στροφή» —που επικροτήθηκε τόσο από τον αριστερό τύπο όσο και από την τηλεόραση— παρουσιάστηκε ως συνέπεια μιας θεωρητικής αναθεώρησης, που είχε ως αφετηρία της το ότι η περίοδος της ταξικής πάλης και της κομμουνιστικής ανατροπής είχε τελειώσει, και ως συνομιλητής είχε αναγνωριστεί μια ακαθόριστη «κοινωνία των πολιτών». Ως νέος στρατηγικός στόχος ορίστηκε μια «συγκρουσιακή μεταρρύθμιση της κοινωνικής πρόνοιας» που θα επιτυγχάνονταν μέσω του αιτήματος για οικουμενικά δικαιώματα, και πρωτίστως του «εισοδήματος του πολίτη».

Με την πρακτική τους, που είχε ως βάση αυτές τις απόψεις, τα Κοινωνικά Κέντρα της Χάρτας του Μιλάνου ανακάλυψαν έναν περίεργο φεντεραλισμό. Ο κοινοτισμός και η αυτοκυβέρνηση όχι ως ριζοσπαστικές εναλλακτικές λύσεις αυτοοργάνωσης, αλλά περισσότερο ως ένα «νέο» μοντέλο δημοκρατικής συμμετοχής και πολιτικής αντιπροσώπευσης εντός θεσμών όπως η τοπική αυτοδιοίκηση. Το Λεονκαβάλλο έφτασε μάλιστα μέχρι του σημείου να υποστηρίξει στις δημοτικές εκλογές στο Μιλάνο έναν χριστιανοδημοκράτη, το Μαρτινασόλι.

Ενώ άρχισαν να κρύβονται πίσω απ' τη σημαία του νεο-ζαπατισμού, το επόμενο βήμα ήταν η συμμετοχή μελών αυτού του χώρου στα ψηφοδέλτια του Πράσινου Κόμματος ή της *Κομμουνιστικής Επανίδρυσης* στις δημοτικές εκλογές, χωρίς να κάνουν αντιπολίτευση στις κεντροαριστερές κυβερνήσεις. Ο Λούκα Καζαρίνι, ένας εκπρόσωπός τους (στην πραγματικότητα ηγέτης τους) αναγορεύτηκε σε σύμβουλο της Λίβια Τούρκο, της υπουργού Κοινωνικής Πρόνοιας, που ήταν υπεύθυνη για το νόμο που προέβλεπε «στρατόπεδα» συγκέντρωσης για τους μετανάστες χωρίς χαρτιά ή άδεια παραμονής, που περίμεναν ν' απελαθούν.

Ως συνέπεια αυτής της «νέας» πολιτικής πορείας επήλθε μια βαθιά ρήξη μέσα στο ανταγωνιστικό κίνημα μετά το 1998: απ' τη μια πλευρά υπήρχαν οι «Άσπρες Φόρμες» που όλο και περισσότερο συμμετείχαν στο θεσμικό και σοσιαλδημοκρατικό πεδίο και απ' την άλλη Κοινωνικά Κέντρα, καταλήψεις και πρακτικές κοινωνικής και συνδικαλιστικής αυτοοργάνωσης, που είχαν ως σημείο αναφοράς την «Ταξική Αυτονομία» ή διάφορες εκφράσεις του αναρχισμού, από καταληψίες μέχρι την Αναρχική Ομοσπονδία (FAI).

Αυτό που αύξησε την αποδοκμασία των Tute Bianche, ήταν το ζήτημα της λεγόμενης «πολιτικής ανυπακοής» στις πορείες. Σε πολλές περιπτώσεις έγινε ξεκάθαρο ότι οι συγκρούσεις μεταξύ των Tute Bianche και της αστυνομίας είχαν συμφωνηθεί εκ των προτέρων, όπως αποκαλύφθηκε την 1η Φεβρουαρίου του 2000 στην εφημερίδα *Il Manifesto*, σ' ένα άρθρο του Λίβιο Κουαλιάτα με τον τίτλο «Αντάρτικο Πόλης; Ελάτε τώρα...». Έπειτα σε πολλές περιπτώσεις σε διάφορα μέρη (Μπολόνια, Αβιάνο, Τεργέστη, Τρεβίζο, Βενετία, Ροβίγκο...) οι «Άσπρες Φόρμες» ήταν υπεύθυνοι για σωματικές επιθέσεις, απειλές και καταδόσεις αυτόνομων, αναρχικών, επαναστατών κομμουνιστών και άλλων κομματιών του κινήματος της αυτοοργάνωσης που απέρριπταν την πολιτική ηγεμονία που ήθελαν να επιβάλλουν οι «Άσπρες Φόρμες» με τη βοήθεια των media σ' όλο το κίνημα αντίστασης.

Sandra K.

ΔΗΛΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

«Σόρυ, σύντροφοι, αλλά θεωρούμε ότι η επίμονη άρνησή σας να κάνετε οποιαδήποτε διαπραγμάτευση με τους θεσμούς για λόγους αρχής χαρακτηρίζει περισσότερο τον αναρχικό τρόπο σκέψης και τον λαϊκίστικο μαξιμαλισμό, γνωρίσματα της παλιάς αριστερής οργάνωσης *Λότα Κοντίνοια*, παρά το δικό μας πολιτικό σχήμα ακτιβιστών. Αυτό δεν είναι απαραίτητα λάθος, όμως πρέπει να το διευκρινίσουμε. Επιτρέψτε μας μόνο την παρατήρηση ότι οι νεοαναρχικοί προπαγανδιστές της άμεσης δράσης και οι φονταμενταλιστές και ορθόδοξοι νεοκομμουνιστές μοιράζονται τον ίδιο εξ-

·τρεμισμό μιας ψευτοεπαναστατικής γλώσσας.

(Από τη δήλωση "Camminiamo interrogandoci" [Ο Λόγος των Ζαπατίστας: προχωράμε διερωτώμενοι] από το *Ράδιο Σέργγουντ* της Πάντοβας, μια απάντηση στο *Movimento Antagonista Toscano*, Οκτώβριος του 1996 [Το *Ράδιο Σέργγουντ* είναι το όργανο των μετα-αυτόνομων της Πάδοβας]).

«Το κράτος δεν είναι πια ο εχθρός, που πρέπει να συντρίψουμε, αλλά ο συνομιλητής, με τον οποίο πρέπει να συζητήσουμε. Και η κοινωνική πρόνοια είναι η μοναδική προστασία ενάντια στην ελεύθερη αγορά». (Συνέντευξη με τον Λούκα Καζαρίνι, στο ένθετο της εφημερίδας *Il Gazzettino*, στις 23/4/1998).

«Οι απόψεις των καταληψιών του Τορίνο απέχουν πολύ από τις δικές μας. Εμείς συνομιλούμε με τους θεσμούς και δουλεύουμε σε εγχειρήματα και πρωτοβουλίες. Αυτοί απλά καταλαμβάνουν σπίτια για να ζήσουν εκεί και ν' απομονωθούν απ' την υπόλοιπη κοινωνία. Χθες με πήρε τηλέφωνο ο Βαλεντίνο Καστελάνι [ο δήμαρχος του Τορίνο] και ζήτησε τη βοήθειά μου. Έχουμε κανονίσει συνάντηση».

(Συνέντευξη με τον Λούκα Καζαρίνι, Απρίλης 1998).

«Στα βορειοανατολικά της χώρας έχουμε δημιουργήσει μέσα στα Κοινωνικά Κέντρα νέα στελέχη, σοβαρά άτομα όπως ο Λούκα Καζαρίνι. Είναι δικοί μας άνθρωποι, ή μήπως όχι; Τώρα μερικά Κοινωνικά Κέντρα προσανατολίζονται να λειτουργήσουν σαν ανεξάρτητες επιχειρήσεις. Έχουν αρχίσει διάλογο με τον Κατσιάρι [τον τότε δήμαρχο της Βενετίας], έναν έξυπνο συνομιλητή, σκέφτονται σαν ένα δημοκρατικό λόμπι». (Συνέντευξη με το Φάουστο Μπερτινότι, γραμματέα της *Κομμουνιστικής Επανάδρασης*, απ' το *Il Manifesto*, στις 16 Ιουλίου 1998).

«Η μέρα που δε θα μας λένε πια "αυτόνομους" θα είναι μια γιορτή(...). Έχουμε εγκαταλείψει την ιδεολογία». (Συνέντευξη με το Μαξ Γκάλομπ, εκπρόσωπο του Κοινωνικού Κέντρου Πέδρο στην Πάδοβα, στην εφημερίδα *Il Gazzettino*, στις 15/3/2000).

«Στο Νταβός, μαζί με το Ζοζέ Μποβέ, τον ηγέτη των γάλλων αγροτών, πήραμε το μικρόφωνο και κάναμε έκκληση ν' απομονωθούν εκείνοι που έσπαζαν βιτρίνες. Τα καταφέραμε, γιατί είχαμε την υποστήριξη των νεαρών από τα Κοινωνικά Κέντρα του Μέστρε (...). Συναντήθηκα με τους νέους απ' τα Κοινωνικά κέντρα του Μέστρε και της Πάδοβας, που τους είχε φέρει μαζί του ο Μανκόνι [πρώην γραμματέας του Πράσινου Κόμματος]. Μίλησα μαζί τους και τους ξεκαθάρισα, ότι θα διώχονταν με την πρώτη βίαιη ενέργεια. Μετά άκουσα τα επιχειρήματά τους. Και πραγματικά στο Νταβός στάθηκαν στο πλευρό μας και δεν πέταξαν καμιά μολότοφ».

(Συνέντευξη με την Γκράτσια Φρανσεσκάτο, βουλευτίνα και ηγέτις του πράσινου Κόμματος στην εφημερίδα *Corriere della Sera*, στις 25/5/2000).

«Στα παλαιοπωλεία βρίσκουμε τ' απομεινάρια των επαναστατικών παραδόσεων, που πέρασαν από μπροστά μας μέσα στον εικοστό αιώνα: τη κομμουνιστική, την αναρχική, την εργατίστικη και άλλες. Ας εξετάσουμε χωρίς αυταπάτες τι είναι: κομμάτια μιας περασμένης εποχής, που με όλη της τη μεγαλοπρέπεια και την αθλιότητα, τις νίκες και τις ήττες της δεν μπορεί πια να επιστρέψει, δεν μπορεί πια ν' ανασυσταθεί».

(Από μια δήλωση της συντακτικής επιτροπής του *Ράδιο Σέργγουντ*, την άνοιξη του 2000).

Το κείμενο της Sandra K. πρωτοδημοσιεύτηκε στην ιταλική αναρχική εφημερίδα Umanita Nova.

Στη Γένοβα ακόμα και ορισμένα μέλη των Tute Bianche αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την «πολιτική ανυπακοή».

ρουν καμιά κοινωνική αλλαγή. Αυτά είναι παραδείγματα από ομάδες από Ελλάδα και Ιταλία, που συμμετείχαν στα μεγάλα «αντικαπιταλιστικά» γεγονότα αλλά δε συμμετέχουν καθόλου ή συμμετέχουν σπάνια στους ταξικούς αγώνες στις δικές τους χώρες.

Γ: Όμως υπάρχει μια συνέχεια με την προηγούμενη συζήτησή μας για το μισθό, την καπιταλιστική αναδιάρθρωση, την αποσύνθεση και την ανασύνθεση της εργατικής τάξης, γιατί ένας από τους βασικούς στόχους του κινήματος ενάντια στην παγκοσμιοποίηση είναι το χρέος και πως έχει χρησιμοποιηθεί για να πλήξει το μισθό του πλανητικού προλεταριάτου. Αυτή είναι μια κεντρική αντίληψη αυτού του κινήματος.

Γ: Πιστεύεις κάτι τέτοιο; **Εσύ** το λες αυτό.

Γ: Φυσικά, έτσι ερμηνεύω **εγώ** αυτό το κίνημα. Η ταξική πάλη δεν εμφανίζεται με μια καθαρή μορφή μπροστά στα μάτια μας. Όταν εξετάζεις τα γεγονότα και προσπαθείς να τα καταλάβεις, πρέπει να τα ερμηνεύσεις. Για παράδειγμα, ήταν η Παρισινή κομμούνια εργατική εξέγερση;

Γ: Φυσικά και ήταν.

Γ: Ναι, αλλά στην Παρισινή Κομμούνια θα δεις ότι συμμετείχαν πολλοί που δεν «ανήκουν» στην εργατική τάξη (π.χ., ο έφηβος Αρθούρος Ρεμπώ). Στην πραγματικότητα, σε κάθε εργατική εξέγερση συμβαίνουν διάφορα «κουφά» που δεν εκφράζουν άμεσα το εργατικό της περιεχόμενο, όμως αυτό δεν κάνει την εξέγερση λιγότερο εργατική.

Γ: Όμως η Παρισινή Κομμούνια ήταν έκφραση ενός κοινωνικού κινήματος. Νομίζω ότι δεν κάνεις καμιά διάκριση μεταξύ κοινωνικών κινήματων και καθαρά πολιτικών κινήματων. Μ' αυτό εννοώ ότι το κίνημα της Πράγας ήταν ήταν ένα καθαρά πολιτικό και όχι κοινωνικό κίνημα.

Γ: Όχι, εγώ θά 'λεγα ότι δεν υπάρχει κανένα κίνημα της Πράγας. Οι διαδηλώσεις στην Πράγα ήταν μια στιγμή ενός κινήματος στο οποίο συμμετέχουν πολλοί άνθρωποι και το οποίο συμπεριλαμβάνει πολλά γεγονότα και συγκρούσεις που γίνονται εδώ και πολλά χρόνια. Με τον ίδιο τρόπο που, όταν εξετάζεις την ιστορία του εργατικού κινήματος στην Ευρώπη, θεωρείς ότι η Παρισινή Κομμούνια ήταν μια στιγμή μέσα σ' ένα σύνολο που περιλάμβανε πολλές απεργίες, συνελύξεις και οργανωτικές πρωτοβουλίες. Το κίνημα ήταν ένα σύνθετο φαινόμενο.

Γ: Καταλαβαίνω τι εννοείς. Αλλά εδώ διαφέρουμε. Εμείς πιστεύουμε ότι η Πράγα είναι μια στιγμή αυτού του πολιτικού κινήματος που προσπαθεί ν' αντιπροσωπεύσει τα κοινωνικά κινήματα ενάντια στα ΠΔΠ.

Γ: Τι εννοείς με το «ν' αντιπροσωπεύσει»;

Γ: *Εννοώ ότι όλοι αυτοί συνασπισμοί που οργανώνουν τις κινητοποιήσεις «ενάντια στην παγκοσμιοποίηση» προσπαθούν να λειτουργήσουν για λογαριασμό πολύ διαφορετικών και αντιτιθέμενων κομματιών της κοινωνίας: μικροϊδιοκτητών γης, εργατών, μικροαστών ή φραξιών του κεφαλαίου που είναι οι χαμένοι του παγκόσμιου ανταγωνισμού. Είναι κολλημένοι με την ιδέα της «άσκησης της εξουσίας» (άμεσα απ' το «λαό» ή μέσω της μεταρρύθμισης των υπάρχουσών δομών εξουσίας). Προσπαθούν να συνενώσουν τις πλέον διαφορετικές μεταξύ τους αντιστάσεις, απ' τις οποίες κάποιες είναι σίγουρα εργατικές, κάτω από μια σοσιαλδημοκρατική ομπρέλα που φιλοδοξεί να ενώσει αυτά τα ξεχωριστά κινήματα. Για παράδειγμα, οι Αλγερινοί που συμμετείχαν στην εξέγερση ενάντια στα ΠΔΠ το 1988 δεν προσπάθησαν ποτέ να συνδεθούν με όσους Μαροκινούς συμμετείχαν στην εξέγερση του 1990 και οι Μαροκινοί δεν προσπάθησαν να συνδεθούν ποτέ με τους Γιουγκοσλάβους εργάτες μέσα στη δεκαετία του '80. Έτσι εδώ και χρόνια φτιάχονταν σταδιακά δίκτυα πολιτικών ομάδων —αν και εμφανίστηκαν ξαφνικά σε κοινή θέα στα τέλη της δεκαετίας του '90— οι οποίες μίλαγαν γι' αυτούς τους αγώνες ενάντια στα ΠΔΠ και προσπαθούσαν να βρουν ένα τρόπο να τους συνδέσουν μεταξύ τους. Νομίζω ότι η εξέγερση στην Τσιάπας το 1994 έδωσε μεγάλη ώθηση σ' αυτές τις πολιτικές ομάδες. Δεν αναφέρομαι μόνο στην Εθνική Δημοκρατική Συνέλευση(CND) που έγινε το 1994 στο Μεξικό. Αναφέρομαι επίσης και στις Encuentros και στις Consultas και στο κίνημα αλληλεγγύης προς τους Ζαπατίστας στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ που αποτελούνταν από πολιτικές ομάδες και όχι εργατικά κινήματα, απ' όσο γνωρίζουμε σχετικά με το τι γινόταν τα προηγούμενα χρόνια. Το κίνημα αυτό βγήκε εντυπωσιακά στο προσκήνιο στο Σιάτλ, στην Ουάσινγκτον και τώρα στην Πράγα.*

Νομίζω ότι αν όσοι συμμετείχαν σε κινήματα άμισθων, αγροτών, βιομηχανικών εργατών, άνεργων (στη Γαλλία υπήρχε ένα κίνημα άνεργων το 1997-98) εναντίον των ΠΔΠ ή άλλων προγραμμάτων του ΔΝΤ, της Παγκόσμιας Τράπεζας(ΠΤ) και των εθνικών κυβερνήσεων (γιατί υπήρχαν νεοφιλελεύθερα προγράμματα που επιβλήθηκαν από εθνικές κυβερνήσεις που δε συνδέονταν άμεσα με οδηγίες της ΠΤ και του ΔΝΤ), αν λοιπόν όλοι αυτοί συναντιόντουσαν, μόνο τότε θα είχαμε κάποιο είδος εργατικού διεθνισμού σαν αυτόν του 19ου αιώνα, όταν υπήρχε η Πρώτη Διεθνής. Τότε οι εργάτες είχαν αρχίσει ν' ανταλλάσσουν εμπειρίες, κάτι σαν αυτό που έχετε αποκαλέσει «κυκλοφορία των αγώνων». Πιστεύω ότι υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα στην «κυκλοφορία» κοινωνικών αγώνων και στην «κυκλοφορία» πολιτικών δραστηριοτήτων και πολιτικών προγραμμάτων.

Κ: *Πιστεύω ότι η περίπτωση της Τσιάπας είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της μετατροπής ενός κοινωνικού αγώνα σε πολιτικό. Ό,τι ξεκίνησε απ' τους ejidatarios ως αγώνας ενάντια στη δική τους εκμετάλλευση, στη «δική τους» κυβέρνηση μετεξελίχθηκε σε πολιτική εκστρατεία με διακηρύξεις «ενάντια στο ξένο κεφάλαιο» ή*

33. Η οργάνωση αυτή κατέληξε σ' αυτήν την απόφαση θεωρώντας ότι η εναντίωση στο «ελεύθερο εμπόριο» ως βασικός πολιτικός στόχος συμπλέει περισσότερο με τις αναλύσεις της Νέας Δεξιάς παρά της ριζοσπαστικής αριστεράς. Ξέκοψαν οριστικά απ' την εκστρατεία αυτή όταν διαπίστωσαν ότι στο Διεθνές Φόρουμ για την Παγκοσμιοποίηση, το οποίο είχε ξεκινήσει τις διεθνείς καμπάνιες ενάντια στο «ελεύθερο εμπόριο», ο θεωρητικός της νέας Δεξιάς Goldsmith είχε κεντρικό ρόλο.

34. Το «Χρονολόγιο» δημοσιεύεται εδώ στη σελίδα 54, μετά τη συνέντευξη με τον Caffentzis.

«υπέρ του εκδημοκρατισμού του κράτους». Αυτόν τους τον αγώνα, που σημάδευε κατευθείαν την καπιταλιστική σχέση και είχε τη μορφή των καταλήψεων γης, κατάφεραν να αντιπροσωπεύσουν ο EZLN (που βγήκε μέσα απ' τον αγώνα) και ο FZLN εκτρέποντας το πραγματικό κοινωνικό του περιεχόμενο. Ο EZLN και ο FZLN έχουν πολιτικά αιτήματα, ζητάνε θεσμικές μεταρρυθμίσεις για τον εκδημοκρατισμό του έθνους-κράτους, θλίβονται για το «τέλος της εθνικής κυριαρχίας» και μιλάνε αφηρημένα ενάντια στην «εξουσία του χρήματος» και το ΔΝΤ. Επομένως, κατά κάποιο τρόπο, άνοιξαν το δρόμο για ό,τι βλέπουμε τώρα σ' όλες αυτές τις συναντήσεις του «κινήματος ενάντια στην παγκοσμιοποίηση» όπου συνυπάρχουν Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ) κάθε είδους, περιβαλλοντιστές, συνδικαλιστές κ.λ.π. Όσοι πήγαν από την Ελλάδα στην Πράγα δεν πήγαν ως υποκείμενα συγκεκριμένων κοινωνικών αγώνων αναζητώντας ταξικούς συντρόφους αλλά ως μέλη πολιτικών οργανώσεων, από τη Νεολαία ΠΑΣΟΚ μέχρι αναρχικούς και σταλινικούς.

Γ: Υπήρξαν ακόμα και ακροδεξιές ομάδες που αγωνίζονταν ενάντια στην Πολυμερή Συμφωνία Επενδύσεων (ΜΑΙ) και συνεργάζονταν με αριστερές ομάδες στην Ευρώπη. Πριν δύο χρόνια η ολλανδική αντιρατσιστική οργάνωση «De Fabel van de Illegal» εγκατέλειψε τη διεθνή καμπάνια ενάντια στη ΜΑΙ καταγγέλλοντας τέτοιους συνασπισμούς.³³

Κ: Εξάλλου σ' αυτό το κίνημα διαμαρτυρίας που δεν έχει ρίζες στην καθημερινή ταξική πάλη, η ταξική σύνθεση είναι πολύ αδύναμη και δεν μπορώ να δω πώς είναι εργατικό κίνημα.

Γ: Πρώτον, αν κοιτάξετε το «Χρονολόγιο των αγώνων ενάντια στα Προγράμματα Δομικής Προσαρμογής: 1985-2000» που φτιάξαμε η Σίλβια Φεντερίκι κι εγώ, θα δείτε ότι το κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση συμπεριλαμβάνει πολλές διαφορετικές μορφές αγώνων μέσα σ' ένα μεγάλο χρονικό διάστημα.³⁴ Το Σιάτλ το 1999, η Ουάσινγκτον και η Πράγα το 2000 είναι απλά τα πιο πρόσφατα σημεία μιας μακράς πορείας. Γιατί το κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση προέρχεται από τους αγώνες της δεκαετίας του '80 και των αρχών της δεκαετίας του '90 ενάντια στα ΠΔΠ και αυτοί οι αγώνες έχουν μια ιδιαίτερη ταξική σύνθεση και περιλαμβάνουν συγκεκριμένα είδη αγώνων. Το χρέος δεν έχει αποτελέσει τη βάση εργατικών κινήματων εδώ και πολύ καιρό στη Δ. Ευρώπη και τις ΗΠΑ, όμως σε κάποιες ιστορικές περιόδους ο αγώνας ενάντια στο χρέος, τη δουλεία μέσω της χρέωσης και τη στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων σαν συνέπεια του χρέους απέκτησε μεγάλη σημασία. Ένας αγώνας ενάντια στο χρέος (που περιλαμβάνει την απονομιμοποίηση του χρέους και την άρνηση πληρωμής του) είναι ένα διαφορετικό είδος αγώνα απ' το συνηθισμένο αγώνα για το μισθό.

Δεύτερον, ο τωρινός αγώνας ενάντια στο χρέος έχει διαμορφωθεί από δύο διαδικασίες: α) από τη μετατροπή του μεγάλου εθνικού χρέους σε επίθεση ενάντια στο μισθό και β) απ' τη χρήση αυτού του χρέους απ' την ΠΤ και το ΔΝΤ για την αναδιάρθρωση του κεφαλαίου διεθνώς (και αυτό έστησε το σκηνικό της «παγκοσμιοποίησης»).

Υπήρξαν πολλές «κρίσεις του χρέους» στην ιστορία του καπιταλισμού που έπληξαν τη εργατική τάξη, όμως, εξαιτίας της μορφής του κεφαλαίου σήμερα, η κρίση του χρέους της δεκαετίας του '80 χρησιμοποιήθηκε μ' ένα νέο τρόπο. Στο παρελθόν οι τραπεζικές δραστηριότητες ήταν πολύ αποκεντρωμένες, έτσι όταν οι βρετανικές τράπεζες επένδυσαν σε κυβερνητικά ομόλογα της Αργεντινής τον 19ο αιώνα και το κράτος της Αργεντινής κήρυξε πτώχευση, η βρετανική κυβέρνηση έστελνε κανονιοφόρους στην Αργεντινή για να σώσει τις τράπεζες «της». Μέσα στη δεκαετία του '80 αντίθετα η πιθανότητα χρεοκοπίας ενός κράτους του Τρίτου Κόσμου χρησιμοποιείτο απ' την ΠΤ και το ΔΝΤ για να θέσουν υπό τον έλεγχό τους την οικονομία αυτής της χώρας. Γιατί η ΠΤ και το ΔΝΤ μπορούσαν να επιβάλουν στη χώρα αποκλεισμό από την παγκόσμια αγορά πίστωσης για πολλά χρόνια στο μέλλον, κάτι που κανένας θεσμός του 19ου αιώνα δεν μπορούσε να κάνει.

Κ: Υπάρχουν όμως, όπως πάντα, όλες οι μορφές χρέους, απ' το ατομικό χρέος (που σε τελευταία ανάλυση δεν είναι καθόλου ατομική υπόθεση) μέχρι τα χρέη των αγροτών στις τράπεζες.

Γ: Σίγουρα ο αγώνας ανάμεσα στους αγρότες και τις τράπεζες είναι πολύ συνηθισμένος στην ιστορία του καπιταλισμού. Αυτό όμως που έχει σημασία σήμερα είναι ο τρόπος που έχει χρησιμοποιηθεί το εθνικό χρέος ως μηχανισμός εκμετάλλευσης και ο τρόπος επίσης που η ΠΤ και το ΔΝΤ το έχουν χρησιμοποιήσει για να συντονίσουν την κυριαρχία τους πάνω σε δεκάδες οικονομιών της Ασίας, Αφρικής και της Αμερικής. Αυτό είναι ένα νέο φαινόμενο, κάτι που ακόμα και η ΠΤ και το ΔΝΤ δεν μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν πριν τη δεκαετία του '80.

Κ: Και τα καταναλωτικά δάνεια είναι όμως ένα σχετικά καινούργιο φαινόμενο.

Γ: Είναι αλήθεια ότι πολλοί προλετάριοι έχουν τώρα ατομικές πιστωτικές κάρτες και μπορεί να χρωστάνε. Τον 19ο αιώνα οι καπιταλιστές ανησυχούσαν πολύ για τρία πράγματα που μέσα στον 20ο αιώνα μεταστράφηκαν πλήρως. Τους ανησυχούσε το γεγονός ότι η εργατική τάξη θα μπορούσε να ψηφίζει, να είναι οπλισμένη και να έχει χρήμα. Μέσα στον 20ο αιώνα, όμως, το κεφάλαιο κατάλαβε ότι η εργατική τάξη θα μπορούσε να έχει δικαίωμα ψήφου, όπλο και πιστωτική κάρτα και καθένα απ' αυτά τα εργαλεία στράφηκαν ενάντια στην εργατική τάξη σε τέτοιο βαθμό που αποτελούν μάλιστα σημαντικές στιγμές νομιμοποίησης του κεφαλαίου ενάντια στην προλεταριακή δύναμη. Έχουμε φτάσει στο σημείο που πρέπει να είμαστε ενάντιοι στην κοινοβουλευτική δημοκρατία, κάτι που πολλοί εργάτες του 19ου αιώνα θα το θεωρούσαν τρέλα. Ομοίως, στις ΗΠΑ πολλοί προλετάριοι πια έχουν όπλα με αποτέλεσμα όμως πολύ συχνά να τα χρησιμοποιούν για να σκοτώνουν ο ένας τον άλλο. Έχει σημασία να κατανοήσουμε πως έγινε η διαχείριση αυτών των μεταστροφών. Παρόμοια μεταστροφή είναι και η επέκταση της πίστωσης στην εργατική τάξη. Δε θεωρείται μάλιστα σημαντικό ζήτημα παρόλο που

τα επιτόκια στους ατομικούς λογαριασμούς των πιστωτικών καρτών είναι πολύ πάνω απ' τα επίπεδα που πριν μερικές δεκαετίες θα θεωρούνταν τοκογλυφικά.

Όμως δε συνέβαινε κάτι τέτοιο τον 19ο αιώνα όταν το χρέος αποτελούσε σοβαρό πρόβλημα για τους αγρότες καθώς οι τραπεζίτες έκαναν κατάσχεση του κλήρου τους. Τη δεκαετία του 1890 ο αγώνας ενάντια στο χρέος αποτέλεσε τη βάση για ένα από τα πιο δυνατά αντικαπιταλιστικά κινήματα στην ιστορία των ΗΠΑ.

Γ: Θέλω να σε ρωτήσω πως συνδέεις το ατομικό χρέος και το ζήτημα της πίστωσης σε κάθε έθνος-κράτος με τη στρατηγική του ΔΝΤ και της ΠΤ;

Γ: Αυτό έχει γίνει με πολλούς τρόπους. Το χρέος των μεγάλων επιχειρήσεων (χρηματιστικών, βιομηχανικών και αγροτικών) μεταφέρθηκε στο εθνικό χρέος στις χώρες του Τρίτου Κόσμου απ' τις αρχές της δεκαετίας του '80. Το κράτος με τη σειρά του μετέφερε αυτό το χρέος στη φορολογία. Έτσι το εθνικό χρέος έχει μετατραπεί σε επίθεση κατά του μισθού και σε μορφή εκμετάλλευσης. Μεγάλο μέρος του εθνικού χρέους προέρχεται από κρατικές επιχειρήσεις ή ακόμα και ιδιωτικές ή τράπεζες που εθνικοποιήθηκαν όταν χρεοκόπησαν. Κατά συνέπεια, εθνικοποιήθηκαν και τα χρέη τους. Ομοίως, τα χρέη κρατικών επιχειρήσεων που τις διαχειρίζονταν «διεφθαρμένοι» ανώτεροι υπάλληλοι (όπως στην Ινδονησία, το Ζαίρ/Κονγκό και τη Νιγηρία, για ν' αναφέρουμε κάποια χτυπητά παραδείγματα) οι οποίοι αποσπούσαν δάνεια και τα κατέθεταν στην Ελβετία, θεωρούνται τώρα εθνικό χρέος, παρότι οι συγκεκριμένοι υπάλληλοι δεν υπάρχουν πια εδώ και καιρό.

Γ: Ναι, αλλά γιατί άρχισαν τη δεκαετία του '70 και αρχές της δεκαετίας του '80 τα έθνη-κράτη να παίρνουν δάνεια απ' το ΔΝΤ; Αυτό είναι ένα ερώτημα ζωτικής σημασίας. Έχω στο νου μου τη Γιουγκοσλαβία, για παράδειγμα. Πήρε δάνειο από το ΔΝΤ το 1981. Πως συνέβη αυτό; Γιατί το έκανε η Γιουγκοσλαβική ηγεσία; Ο μόνος λόγος ήταν τα χρέη των «διεφθαρμένων» ιδιωτικών ή κρατικών επιχειρήσεων ή μήπως το Γιουγκοσλαβικό εθνικό κεφάλαιο είχε ανάγκη να χτυπήσει την εργατική τάξη και ν' αναδιαρθρώσει τις ταξικές σχέσεις και βρήκε μερικούς πολύ ισχυρούς σύμμαχους στο ΔΝΤ και την ΠΤ για να το πετύχει;

Γ: Η «διαφθορά» δεν είναι φυσικά μια έννοια που μπορεί να χρησιμεύσει στην εξήγηση αυτής της εξέλιξης. Εξάλλου, δεν είναι παρά άλλο ένα όνομα για την καπιταλιστική συσσώρευση. Άρα σημασία έχει να κοιτάξουμε μία-μία τις περιπτώσεις. Ας δούμε τη Γιουγκοσλαβία και άλλες λεγόμενες σοσιαλιστικές ανατολικοευρωπαϊκές χώρες τη χρονική περίοδο που αναφέρεις. Η άρχουσα τάξη αυτών των χωρών αποφάσισε ότι η μόνη διέξοδος γι' αυτήν ήταν να μπει στην παγκόσμια αγορά και να βρει μια θεσούλα για τη βιομηχανία της μέσα στην παγκόσμια αγορά. Αυτό απαιτούσε, απ' τη δική τους σκοπιά, επενδύσεις μεγάλης κλίμακας σε συγκεκριμένες βιομηχανίες, π.χ. στην αυτοκινητοβιομηχανία στη Γιουγκοσλαβία και στα

ναυπηγεία στην Πολωνία. Εκ των υστέρων, ήταν σίγουρα μια πολύ απερίσκεπτη απόφαση και προφανώς αποτέλεσε την αρχή της κατάρρευσης του λεγόμενου «κομμουνισμού» αυτών των χωρών (αλλά όχι την κατάρρευση και της άρχουσας τάξης τους!). Τα δάνεια που συμφωνήθηκαν γι' αυτή τη γενική βιομηχανική ανακαίνιση δόθηκαν με υψηλά επιτόκια. Έγιναν όμως η βάση για την επίθεση ενάντια στην εργατική τάξη με δύο τρόπους. Πρώτον, τα δάνεια αυτά έγιναν αμέσως μέρος του εθνικού χρέους αφού οι χώρες ήταν σοσιαλιστικές! Δεύτερον, οι προσανατολισμένες στις εξαγωγές βιομηχανίες επέβαλαν εντελώς διαφορετικές εργασιακές σχέσεις σ' όλη την εργατική τάξη. Ο ρυθμός της παγκόσμιας αγοράς είναι πολύ διαφορετικός απ' αυτόν της εθνικής αγοράς. Πρόκειται για δύο διαφορετικές λογικές. Η σχέση ανάμεσα στον εργάτη που παράγει ένα εμπόρευμα και το πρόσωπο που το αγοράζει είναι εντελώς διαφορετική όταν ο εργάτης δουλεύει σε ένα βιομηχανικό μοντέλο εξαγωγής εμπορευμάτων απ' ό,τι όταν παράγει για μια εθνική αγορά. Σίγουρα η επιλογή της ανάπτυξης της βιομηχανίας εξαγωγικών εμπορευμάτων στην ανατολική Ευρώπη προερχόταν από μια κρίση των ταξικών σχέσεων. Κάποια στιγμή στην αρχή αυτής της περιόδου, οι κρατικοί σχεδιαστές είπαν: «όχι, αυτή η μορφή εθνικής, εσωστρεφούς ανάπτυξης δεν αποδίδει, δηλ. δεν εξασφαλίζει επαρκή καπιταλιστική συσσώρευση και έλεγχο της εργατικής τάξης».

Κ: Ναι, η εξήγηση βρίσκεται μόνο στην κρίση των ταξικών σχέσεων. Μέχρι τότε, λόγω της αποσύνδεσης μισθών και παραγωγικότητας τα ομοσπονδιακά Γιουγκοσλαβικά εμπορεύματα δεν ήταν και τόσο ανταγωνιστικά. Όταν κατάλαβαν ότι χρειαζόταν να διεθνοποιηθεί περισσότερο η Γιουγκοσλαβική οικονομία, αναγκάστηκαν να επιδοτήσουν τα εμπορεύματα, καθώς το λεγόμενο «κοινωνικό συμβόλαιο» που είχαν με τους εργάτες, πάνω στο οποίο στηριζόταν η ομοσπονδιακή Γιουγκοσλαβία, δεν τους επέτρεπε να κάνουν επίθεση στην εργατική τάξη με περικοπές μισθών, «ορθολογικοποίηση» της παραγωγής και επιβολή μιας ελαστικής αγοράς εργασίας.

G: Τα δάνεια τα πήραν στη συγκεκριμένη περίπτωση με την προσδοκία ότι αυτά θα οδηγούσαν σε μια ανασυγκρότηση της βιομηχανίας και στην επιβολή της νέας πειθαρχίας που φέρνει η δουλειά για τη διεθνή αγορά. Όμως η προσπάθεια δεν τελεσφόρησε, δεν μπόρεσαν να το κάνουν, δεν μπόρεσαν να κάνουν το άλμα στη διεθνή αγορά και έτσι έμειναν μ' αυτά τα δάνεια και με μια απείθαρχη εργατική τάξη που δε συναινούσε στη μετατροπή του γιουγκοσλαβικού κεφαλαίου σε βιομηχανία διεθνούς επιπέδου.

Κ: Ναι, γιατί υπήρξαν αλληπάλληλες απεργιακές κινητοποιήσεις ενάντια στο εθνικό κεφάλαιο μέσα στη δεκαετία του '80.

G: Η κρίση του χρέους ξεκινά στις αρχές της δεκαετίας του '80. Οι καπιταλιστές και οι κρατικοί σχεδιαστές στο σοσιαλιστικό κόσμο και στον Τρίτο Κόσμο αρχίζουν ν' αντιμετωπίζουν τις συνέπειες των δανείων και των υψηλών τους επιτοκίων αυτήν την περίοδο. Δεν μπορούν να πληρώσουν ούτε καν τους τόκους, όμως επιθυμούν απε-

γνωσμένα να παραμείνουν εντός της πιστωτικής αγοράς. Εδώ είναι το αποφασιστικό σημείο για την κατανόηση του σημερινού κινήματος ενάντια στην παγκοσμιοποίηση, γιατί **το κίνημα αυτό προέρχεται απ' την αποτυχία των σοσιαλιστικών κρατών και των εθνών που γεννήθηκαν απ' τους αντιαποικιακούς αγώνες να ενωθούν σ' ένα καρτέλ οφειλετών στις αρχές της δεκαετίας του '80**. Αυτή η αποτυχία έδωσε τη δυνατότητα στο ΔΝΤ και την ΠΤ ν' αρχίσουν να επιβάλλουν όρους δομικής προσαρμογής σ' αυτά τα έθνη ως τίμημα για την «παράδοση» των δανείων. Μπροστά σ' αυτή την αποτυχία, το ΔΝΤ και η ΠΤ μπορούσαν πλέον να πουν στην κυβέρνηση της κάθε μιας χώρας: «Κοιτάξτε, χρωστάτε ένα δις δολάρια μαζί με τους τόκους, αλλά δεν έχετε τα χρήματα. Αν δεν τα εξοφλήσετε, δεν θα μπορέσετε πια να ξαναμπείτε στην αγορά πιστώσεων. Θα σας δανείσουμε τα χρήματα για την αποπληρωμή, όμως θα πρέπει να δεχτείτε και να εφαρμόσετε αυτό το πρόγραμμα δομικής προσαρμογής, όσο δύσκολο κι αν είναι για το λαό σας». Αυτή ήταν η κρίσιμη στιγμή όπου έπρεπε το σοσιαλιστικό κίνημα και το αντιαποικιακό κίνημα να βάλουν όλη τους τη σύνεση. Υπήρχαν μάλιστα τότε οι κατάλληλες οργανώσεις (όπως το κίνημα των αδέσμευτων με επικεφαλής τη Γιουγκοσλαβία και ο οικονομικός οργανισμός των σοσιαλιστικών κρατών-συμμάχων της σοβιετικής Ένωσης) που θα μπορούσαν να είχαν αναλάβει την ηγεσία και να πουν «Όχι, δε θα ξαναγίνουμε πιόνια του διεθνούς κεφαλαίου». Αυτή ήταν η ευκαιρία των τριτοκοσμικών και των κομμουνιστών να «πουν απλά όχι!». Αλλά δεν το έκαναν.

Γ: *Και γιατί πιστεύεις ότι δεν το έκαναν;*

Γ: Οι άρχουσες τάξεις αυτών των χωρών, εξετάζοντας την κατάσταση των ταξικών σχέσεων, είδαν ότι η συμμαχία με τους πιο ισχυρούς τομείς του διεθνούς κεφαλαίου (όπως τους αντιπροσώπευαν το ΔΝΤ και η ΠΤ) ήταν η μόνη τους σανίδα σωτηρίας. Δεν μπορούσαν να συμμαχήσουν με τις ανάγκες των δικών τους εργατών.

Γ: *Άρα ήταν μια απόφαση υπαγορευμένη απ' τις ανάγκες των εθνικών κεφαλαίων.*

Γ: Ναι, αλλά θα μπορούσε να είχε παρθεί μια άλλη απόφαση. Οι τριτοκοσμικές και σοσιαλιστικές χώρες είχαν ακόμα τη δυνατότητα να κάνουν κάτι άλλο τότε... επρόκειτο για μια σημαντική απόφαση. Αλλά έκτοτε, η κατάρρευση των τριτοκοσμικών και κομμουνιστικών εθνικών ιδεολογιών και διεθνών οργανισμών ήταν αναπόφευκτη.

Γ: *Ξέρεις ότι το «κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση» δεν τονίζει την ευθύνη των εθνικών καπιταλιστικών κυβερνήσεων. Λένε απλά, «κοιτάξτε τι κάνουν αυτοί οι κακοί μεγάλοι, το ΔΝΤ και η ΠΤ, στα φτωχά έθνη».*

Γ: Τι εννοείς όταν λες «κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση»;

Γ: *Εννοώ ότι αυτά τα λένε οι περισσότερες ΜΚΟ και αριστερίστικες*

35. Σχετικά με την AFL-CIO, βλέπε τη σημείωση 37.

οργανώσεις που συμμετέχουν σ' αυτό το «κίνημα».

G: Ναι, ίσως στην Ελλάδα, την Ευρώπη και τις ΗΠΑ, όμως υπάρχουν πολλές οργανώσεις στην Αφρική, την Ασία και την Αμερική που όντως ασχολούνται με την αποτυχία των εθνών-κρατών να πουν «Όχι». Σε τελευταία ανάλυση, το σύνθημα «Μην πληρώνετε!» φωναζόταν στους δρόμους του Σάο Πάολο, στο Λάγκος, στο Σοβέτο και χιλιάδες έχουν σκοτωθεί σε διαδηλώσεις και εξεγέρσεις ενάντια στο ΔΝΤ απ' το 1985 και μετά.

Γ: *Δεν είναι το μοναδικό σύνθημα, ούτε είναι ξεκάθαρο τι εννοείται μ' αυτό.*

G: Φίλοι μου, εκτιμώ ό,τι λέτε, αλλά δεν καταλαβαίνω κάτι. Όταν εξετάζουμε ένα οποιοδήποτε κίνημα βρίσκουμε σ' αυτό έναν τεράστιο αριθμό διαφορετικών οργανώσεων και ομάδων μ' ένα πλήθος αιτημάτων και προγραμμάτων.

K: *Δεν είμαστε υπέρ της «καθαρότητας» μέσα σ' ένα κοινωνικό κίνημα: αν εννοείς αυτό, δε λέμε κάτι τέτοιο. Για να υπερασπιστούμε τα συμφέροντά μας είμαστε αναγκασμένοι να συνεργαστούμε με συναδέλφους που έχουν διαφορετικές απόψεις ή διαφορετικό τρόπο ζωής από μας, αλλά δεν πρόκειται για κάτι τέτοιο όταν μιλάμε για το «κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση». Δε μιλάμε για έναν εργατικό αγώνα, που κι εκεί σίγουρα οι διάφορες πολιτικές απόψεις παίζουν κάποιο ρόλο, αλλά για ΜΚΟ, πολιτικές οργανώσεις κ.λ.π., που τονίζουν το γεγονός ότι συγκεκριμένα έθνη-κράτη είναι «αδύναμα» μπροστά στο ΔΝΤ και την ΠΤ, που είναι Οι κυρίαρχοι, Το κεφάλαιο.*

Γ: *Κι έτσι λένε ότι πρέπει να υποστηρίξουμε αυτά τα έθνη-κράτη.*

K: *Υπάρχει μια αναβίωση των τριτοκοσμικών ιδεών περί «αδύναμων» εθνών-κρατών, ιεραρχία κρατών κ.λ.π.*

G: Μπορώ να φέρω ένα παράδειγμα; Τα συνδικάτα αποτελούν μέρος του εργατικού αγώνα;

A: *Μερικές φορές ναι, άλλες όχι.*

Γ: *Υπάρχουν συνδικάτα που τα έφτιαξαν τα αφεντικά ή συνδικάτα που συνεργάζονται με τ' αφεντικά.*

A: *Δε θά 'λεγα ότι η AFL-CIO ή η ΓΣΕΕ εδώ στην Ελλάδα είναι εργατικές οργανώσεις.³⁵ Η ΓΣΕΕ δεν υποστηρίζει τα συμφέροντά μου.*

G: Όμως για να κατανοήσουμε το εργατικό κίνημα πρέπει να κατανοήσουμε πως σχετίζεται η εργατική τάξη με οργανώσεις όπως η AFL-CIO ή με συγκεκριμένα συνδικάτα. Μπορεί να είναι «συνδικάτα της εταιρείας» ή όχι, όμως αυτά καθαυτά τα συνδικάτα αποτελούν πολύ σημαντικό κομμάτι του πως μιλάς για την εργατική τάξη γιατί

είναι κομμάτι του τρόπου με τον οποίο συγκροτείται ο αγώνας. (Φυσικά, είναι πολύ χειρότερο λάθος να ταυτίσεις την εργατική τάξη με τα συνδικάτα!). Θα ήταν σαν να προσπαθούσες να περιγράψεις ένα δάσος χωρίς να μιλήσεις για κάποια δέντρα (αν και ένα δάσος δεν είναι απλά ένα σύνολο δέντρων). Ένα απ' τα πιο σημαντικά πράγματα που χρειάζεται να κάνεις για να μιλήσεις για την εργατική τάξη, είναι να μιλήσεις για τις οργανωτικές μορφές, διαφορετικά δεν μπορείς να πεις τίποτα. Σίγουρα, χρειάζεται επίσης να πεις, «εντάξει, αυτές είναι οι οργανώσεις, είναι όμως "πιστές" ή όχι στην εργατική τάξη;» Όμως μια ικανοποιητική απάντηση σ' αυτό το ερώτημα εξαρτάται απ' το τι είναι η εργατική τάξη στη συγκεκριμένη φάση. Επιπλέον, πρέπει ν' αναγνωρίσουμε το γεγονός ότι ορισμένες οργανώσεις που τώρα είναι ΜΚΟ έχουν το χαρακτήρα που είχαν στο παρελθόν τα συνδικάτα.

Γ: Ναι, αυτές οι οργανώσεις μπορεί ν' αποτελούν κομμάτι του όλου «κινήματος», όμως δεν είναι κομμάτι του αντικαπιταλιστικού κινήματος. Τι χρησιμότητα έχει για την εργατική τάξη ένα σύνθημα όπως το «Δίκαιο και όχι Ελεύθερο Εμπόριο», ένα από τα κυρίαρχα συνθήματα στο Σιάτλ; Τι σχέση έχουμε εμείς οι εργαζόμενοι με το «Δίκαιο Εμπόριο»; Τι νόημα έχει για την απελευθέρωση της εργατικής τάξης; Κανένα.

Γ: Ίσως να είναι ένα σύνθημα που πρέπει να κριτικαριστεί, αλλά είναι ένα σημαντικό σύνθημα. Ήταν η εργατική τάξη υπέρ ή κατά των Νόμων για το Καλαμπόκι στην Αγγλία τη δεκαετία του 1830; Στην πραγματικότητα, ένα μεγάλο κομμάτι του εργατικού κινήματος τότε υποστήριζε την κατάργησή τους (δηλ. την κατάργηση των δασμών που επιβάλλονταν στην εισαγωγή των σιτηρών). Ήταν αυτό τότε ένα εργατικό σύνθημα ή όχι; Όντως γίνονταν πολλές συζητήσεις και υπήρχαν πολλές διαμάχες εντός του εργατικού κινήματος πάνω σ' αυτό το ζήτημα. Είναι οι εργάτες τώρα πράγματι υπέρ ή κατά συγκεκριμένων πλευρών του ελεύθερου εμπορίου; Συμφωνώ μαζί σου, το ζήτημα δεν είναι «Ελεύθερο Εμπόριο ενάντια σε Δίκαιο Εμπόριο», το ζήτημα είναι το «Εμπόριο». Είναι σαν τη διαμάχη που διεξάγεται σήμερα στους εργατικούς κύκλους σε πολλές χώρες σχετικά με τις ιδιωτικοποιήσεις. Κατά την άποψή μου, το ζήτημα των ιδιωτικοποιήσεων είναι απλά ένα ζήτημα επιλογής μεταξύ κρατικού ή ιδιωτικού κεφαλαίου, ενώ το πρόβλημα είναι το κεφάλαιο. Άρα θα μπορούσα να πω: γιατί εγώ να συμμετάσχω σ' αυτή τη διαμάχη; Όμως πρόκειται για μια ζωντανή συζήτηση που γίνεται μεταξύ των εργαζόμενων, ιδιαίτερα αυτών που αντιμετωπίζουν άμεσα την ιδιωτικοποίηση, και πιθανά διαμορφώνει τον τρόπο που διεξάγονται πολλοί εργατικοί αγώνες. Επομένως πως γίνεται να μην πάρω μέρος στη συζήτηση, αν θέλω να βρίσκομαι ενεργά μέσα στο κίνημα; Σε τελευταία ανάλυση, δεν μπορείς να μιλήσεις για την τωρινή κατάσταση των ταξικών σχέσεων αν δε μιλήσεις για το νεοφιλελευθερισμό και ένα σημαντικό κομμάτι του νεοφιλελευθερισμού είναι οι ιδιωτικοποιήσεις. Δυστυχώς δεν μπορείς να επιλέξεις τους όρους συμμετοχής σ' αυτούς τους αγώνες.

Γ: Αυτό που θέλω να πω είναι ότι όταν βρίσκεσαι μπροστά σ' ένα κίνημα πρέπει να πάρεις θέση. Πρέπει να κριτικάρεις τις απόψεις των άλλων, πρέπει να πεις «αυτό το σύνθημα δεν είναι σωστό, αυτή η ενέργεια δεν είναι σωστή, πρέπει να το κάνουμε μ' αυτόν ή τον άλλο τρόπο». Όμως μέσα στο «κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση» δεν υπάρχει σχεδόν καμιά ουσιαστική κριτική. Όλοι φαίνονται να είναι πολύ ικανοποιημένοι μόνο και μόνο επειδή συμμετέχουν σ' αυτό. Φαίνεται σα να είναι όλοι αδέρφια.

Γ: Αυτό δεν είναι σωστό. Θά' πρεπε ίσως να ήσουν στην Πράγα και να μίλαγες με κάποιο κόσμο για να δεις ότι υπήρχαν πολλές διαμάχες και διαφορές οι οποίες θα συνεχιστούν περισσότερο στην Αθήνα όσο περνάει ο καιρός. Υπάρχουν διαμάχες σχετικά με το ποια είναι τα κατάλληλα συνθήματα, ποια είναι τα κατάλληλα αιτήματα, πως να προχωρήσουμε μπροστά και ακόμα τι είναι αυτό το κίνημα. Το κίνημα ξεκινάει στην Τζαμάικα το 1985 ή στο Σιάτλ το 1999; Αυτά είναι κάποια απ' τα τρέχοντα ζητήματα. Η εντύπωση που έχεις ότι υπάρχει ομοιογένεια, γαλήνια συμφωνία και όχι διαμάχες είναι λανθασμένη.

Το κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση μας καλεί να εφαρμόσουμε τ' αναλυτικά εργαλεία που έχουμε αναπτύξει μέσα στα χρόνια. Πρέπει να ξεκινήσουμε από κάπου για να ορίσουμε τον αγώνα, και προτείνω ν' αρχίσουμε απ' το χρέος. Απ' όσο μπορώ να καταλάβω, ο αγώνας γύρω απ' το χρέος είναι ένας απ' τους πιο σημαντικούς που δίνει η εργατική τάξη.

Κ: Το θέμα είναι **πώς** αντιμετωπίζεις το ζήτημα του χρέους και τον αγώνα εναντίον του. Είναι άλλο πράγμα να το βλέπεις εργατική σκοπιά, σαν επίθεση ενάντια στο μισθό σου, σαν μια διαδικασία που σου κατατρώει τη ζωή, και άρα να αγωνίζεσαι από ταξική σκοπιά, που σημαίνει ότι δεν είναι μόνο δικό σου πρόβλημα, δεν είσαι το μόνο θύμα στον κόσμο, και είναι άλλο να το βλέπεις σαν εθνικό πρόβλημα, σαν πρόβλημα που αντιμετωπίζει η κυβέρνηση σου, η χώρα σου. Έτσι πιστεύω ότι προσπαθούν να το παρουσιάσουν οι ΜΚΟ και πολλές πολιτικές οργανώσεις, σαν πρόβλημα συγκεκριμένων εθνών-κρατών, σαν διαμάχη ανάμεσα σε «αδύναμα» έθνη-κράτη και υπερεθνικές δυνάμεις, το ΔΝΤ και την ΠΤ. Δε θέλω να υποτιμήσω αυτούς τους οργανισμούς, πιστεύω ότι παίρνουν συγκεκριμένες αποφάσεις και έχουν αναλάβει το ρόλο του καπιταλιστικού συντονισμού, όμως θεωρώ ότι οι πιο σημαντικές αποφάσεις, όπως είπα και πριν, έχουν ήδη παρθεί από τις εθνικές κυβερνήσεις και εντός των επιχειρήσεων. Άρα, αν δω το ΔΝΤ σαν τον κύριο εχθρό μου και όχι το αφεντικό «μου», την κυβέρνηση «μου», την καθημερινή μου αλλοτρίωση, τότε ΑΥΤΟ είναι το πρόβλημα.

Γ: Φυσικά, αλλά και αυτό είναι μια διαμάχη που υπήρχε στην Πράγα και αλλού. Παίρνει τη μορφή ζητημάτων τακτικής: με ποιους συνεργάζεσαι; Με εθνικές κυβερνήσεις; Στοχεύεις στη μεταρρύθμιση της ΠΤ και του ΔΝΤ; Τίποτα απ' αυτά; Προσπαθείς να δημιουργήσεις ένα κίνημα που δε στοχεύει στη μεταρρύθμιση του έθνους-κράτους; Έχεις την πολυτέλεια ν' αγνοείς το έθνος-κράτος;

Γερμανοί μπάτσοι έξω απ' την ιταλική πρεσβεία στο Βερολίνο εναποθέτουν λουλούδια στη μνήμη του Κάρλο Τζουλιάνι, την επομένη της δολοφονίας του. Εδώ είχαμε απολαύσει έλληνες δημοσιογράφους να υπεραμύνονται των «παιδιών που αγωνίζονται ενάντια στους ισχυρούς της γης». Μ' άλλα λόγια, μόνο ο Μπερλουσκόνι την πλήρωσε χρεωνόμενος αποκλειστικά αυτός την ευθύνη μιας πανευρωπαϊκά αποφασισμένης καταστολής. Να τι παθαίνει όποιος είναι (ακρο)δεξιός σήμερα...

Γ: Μπορείς να φανταστείς μια εργατική οργάνωση του παρελθόντος, όπως η Πρώτη Διεθνής, να συνομιλεί με φιλελεύθερους και να συζητά με ανθρώπους σαν αυτούς που είναι μέλη ΜΚΟ, σχετικά με το ποια θα έπρεπε να είναι η στρατηγική της Διεθνούς των Εργαζομένων; Δεν μπορείς να συζητάς τέτοια θέματα μ' αυτούς που θέλουν να δημιουργήσουν έναν καπιταλισμό με «ανθρώπινο πρόσωπο».

Γ: Απ' όσα γνωρίζω σχετικά με την Πρώτη Διεθνή, τη Διεθνή Ένωση Εργαζόμενων Ανδρών (International Working Men's Association), επρόκειτο για ένα αρκετά «φιλελεύθερο» εγχείρημα, απ' όσο μπορώ να καταλάβω. (Όπως τέτοιο πράγματι ήταν και το Κομμουνιστικό Μανιφέστο του οποίου το τελικό πρόγραμμα ήταν παρόμοιο μ' αυτό των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων του 20ου αιώνα!) Η Πρώτη Διεθνής δεν ήταν μια ξεκάθαρα κομμουνιστική οργάνωση.

Γ: Κοίταξε, ήταν πολύ σαφές στους Προσωρινούς Κανονισμούς της Πρώτης Διεθνούς ότι «η απελευθέρωση της εργασίας δεν είναι ούτε τοπικό ούτε εθνικό αλλά κοινωνικό ζήτημα» και ότι «αυτή η ένωση ιδρύεται για να υπάρχει ένα κεντρικό όργανο επικοινωνίας και συνεργασίας μεταξύ των εργατικών συλλόγων που υπάρχουν σε διάφορες χώρες και έχουν τον ίδιο στόχο, δηλ. την προστασία, την πρόοδο και την πλήρη χειραφέτηση της εργατικής τάξης».

Γ: Στην πραγματικότητα, τους περισσότερους απ' αυτούς που συμμετείχαν στην Πρώτη Διεθνή, π.χ. τους ηγέτες των συνδικάτων, θα τους χαρακτηρίζαμε σήμερα αρκετά ρεφορμιστές. Μάλιστα, μια από τις πιο σημαντικές μάχες που έδωσε ο Μαρξ στην Πρώτη Διεθνή αποσκοπούσε στη δικαίωση των συνδικαλιστικών αγώνων για το μισθό και τις συνθήκες εργασίας (βλ. το *Μισθός, Τιμή και Κέρδος*) και στην απόρριψη μιας καθαρά εξεγερσιακής στρατηγικής.

Γ: Εκείνη την περίοδο, ο Μαρξ, ο Ένγκελς και άλλοι σοσιαλιστές πίστευαν ότι ήταν σημαντικό ν' απαιτείς μια επέκταση των δημοκρατικών ελευθεριών έτσι ώστε τα συνδικάτα να μην είναι παράνομα· πίστευαν ότι ήταν σημαντικό να φτιαχτούν εργατικά πολιτικά κόμματα—αυτό συνέβη ιδιαίτερα μετά την Πρώτη Διεθνή, αν και η ιδέα υπήρχε από πριν— που θα προσπαθούσαν ν' εκπροσωπήσουν τα εργατικά συμφέροντα στα εθνικά κοινοβούλια. Όμως ήθελαν να είναι αυτά τα κόμματα διακριτά και αντίθετα με όλα τα κόμματα των «εύπορων τάξεων». Απ' όσο γνωρίζω, δεν είχαν καμία συνεργασία με συγκεκριμένες φράξιες της μπουρζουαζίας ή κανένα διάλογο μαζί τους πάνω στο πως θα διευθετούνταν τα εργατικά ζητήματα εντός του καπιταλιστικού συστήματος.

Γ: Κι όμως η Πρώτη Διεθνής συζητούσε με βουλευτές για κάθε είδους ζήτημα. Έστειλαν γράμματα και αιτήσεις σε κοινοβούλια, έκαναν συζητήσεις και είχαν διαμάχες με βουλευτές σχετικά με εργατικά ζητήματα.

Γ: Είχαν ποτέ σκεφτεί να υποστηρίξουν ένα έθνος-κράτος που ήταν

ενάντια σε μια μεγάλη δύναμη της εποχής εκείνης, ας πούμε την Αγγλία;

G: Ναι, υποστήριξαν τις Βόρειες Πολιτείες των ΗΠΑ στη διάρκεια του Εμφύλιου Πολέμου ενάντια στη Βρετανία που απειλούσε να σπάσει το εμπάργκο στις Νότιες Πολιτείες. Το πρώτο μέλημα της Πρώτης Διεθνούς ήταν να επηρεάσει τη θέση του βρετανικού κράτους σχετικά με τη Συνομοσπονδία. Οι αντιπρόσωποι της Πρώτης Διεθνούς συζήτησαν το θέμα εκτενώς με βουλευτές που αντιπροσώπευαν βιομηχανικές περιοχές.

Η δουλειά μου όταν γράφω για το κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση δεν είναι να το κρίνω, αλλά να το αναλύσω. *Πρώτον*, να πω ποιοι είναι οι αγώνες ενάντια στην παγκοσμιοποίηση και πως συνδέονται όλο και περισσότερο μεταξύ τους και ο ένας επηρεάζει τον άλλο. *Δεύτερον*, να προσδιορίσω την ταυτότητα των οργανώσεων του κινήματος —συνδικάτα, κόμματα, ΜΚΟ, ομάδες συγγένειας κ.λ.π. Δεν πρόκειται για μια απλή απογραφή αλλά για έρευνα σχετικά με τα προγράμματά τους, τις αλλαγές που έχουν υποστεί, τις διαμάχες στις οποίες εμπλέκονται. Μπορεί πολλές απ' αυτές τις οργανώσεις να είναι φρικτές, αλλά σε τελευταία ανάλυση δε γράφουμε έναν τουριστικό οδηγό. *Τρίτον*, να προσδιορίσω τις διαιρέσεις και τις ιεραρχίες εντός του κινήματος. *Τέλος*, να εκτιμήσω την απάντηση του κεφαλαίου στο κίνημα στο επίπεδο του κοινωνικού σχεδιασμού (π.χ. η τακτική της αστυνομίας), των επενδύσεων, των τεχνολογικών καινοτομιών και τέλος της πολιτικής δομής. Αυτά είναι τα πιο στοιχειώδη επίπεδα ανάλυσης. Πριν καταλήξουμε σ' ένα οριστικό συμπέρασμα γι' αυτό το κίνημα θα πρέπει να το αναλύσουμε σ' αυτά τα επίπεδα.

Η πρώτη μας δουλειά είναι να συλλέξουμε πληροφορίες για να κατανοήσουμε την ιστορία του κινήματος ενάντια στην παγκοσμιοποίηση από μια εργατική σκοπιά.

Κάποτε, το κεφάλαιο πίστευε ότι το να επιτρέπεται στους εργάτες να συγκεντρώνονται νόμιμα και να διαπραγματεύονται συλλογικά σήμαινε επανάσταση. Χρειάστηκε να περάσουν αιώνες για να διαπιστώσουν τελικά ότι μπορούσαν να το «ανεχθούν» (αν και οι αμερικάνοι καπιταλιστές δεν είναι ακόμα σίγουροι, εξ ου και το σπάσιμο των συνδικάτων τα τελευταία 25 χρόνια!) Είναι σημαντικό για μας να κατανοήσουμε αυτήν την αλλαγή στη στάση του κεφαλαίου, όμως κάτι τέτοιο μπορεί να γίνει μόνο αφού εξετάσουμε το κίνημα συνολικά. Αν πεις εκ των προτέρων «τα συνδικάτα είναι αντιδραστικοί δουλέμποροι της εργατικής τάξης, δε με ενδιαφέρουν ούτε αυτά ούτε η συνδικαλιστική εμπειρία», τότε θα καταλήξεις να μην ενδιαφέρεσαι για ένα μεγάλο μέρος της ιστορίας της εργατικής τάξης τους δύο τελευταίους αιώνες.

G: Ναι, υπάρχει ήδη μια ολόκληρη ιστορία εργατικών κινήματων εδώ και δύο αιώνες σχεδόν και πολλά πράγματα έχουν συμβεί μέσα σ' αυτό το μεγάλο χρονικό διάστημα. Ήδη αναφέρθηκες στην αδύναμη πλευρά της Πρώτης Διεθνούς, κανείς μάλιστα θα μπορούσε ν' αναφέρει και κάποια άλλα λάθη που έγιναν, π.χ. στη Ρώσικη Επανάσταση ή στον Ισπανικό Εμφύλιο ή στο Μάη του '68. Όμως δε μαθαίνου-

με τίποτα απ' τα παλιά λάθη; Εννοώ, κάθε φορά που γεννιέται ένα καινούργιο κίνημα θ' αρχίζει απ' την αρχή; Πρέπει ν' αναπαράγουμε όλα τα παλιά λάθη του εργατικού, σοσιαλιστικού, κομμουνιστικού ή αναρχικού κινήματος;

Γ: Η ιστορία προκαλεί ναυτία, έτσι δεν είναι; Το πρόβλημα με τα «λάθη» είναι ότι εμφανίζονται με νέες μορφές και για κάποιους δεν ήταν σαφώς λάθη απ' την αρχή. Για να εκτιμήσεις κάτι ως «λάθος» θα πρέπει να έχεις ένα κριτήριο και μια απάντηση στο ερώτημα: ενίσχυσαν τη δύναμη της εργατικής τάξης συγκεκριμένες απεργίες και εξεγέρσεις; Είναι αδύνατο να το απαντήσεις μ' έναν a priori τρόπο. Επιπλέον, αναπόφευκτα υπάρχουν πολλά καινούργια πράγματα στην ιστορία των αγώνων.

Γ: Είμαι πολύ καχύποπτος απέναντι σε εργατικά κινήματα που δεν κάνουν ένα απολογισμό του τι είχαν κάνει στο παρελθόν ή τι είχαν κάνει οι πριν απ' αυτούς και λένε «πρέπει ν' αρχίσουμε ξανά απ' την αρχή». Μου φαίνεται τελείως παράλογο. Στην περίπτωση μας, δε θεωρώ το «κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση» εργατικό κίνημα, αλλά αν ήταν, νομίζω ότι το πρώτο του λάθος θα ήταν αυτό, να μην κάνει μια εκτίμηση του τι είχε συμβεί στο παρελθόν, τι κάναμε λάθος στο παρελθόν. Τι συνέβη μ' αυτό ή μ' εκείνο το κίνημα στο οποίο είχαμε συμμετάσχει, μ' αυτό ή μ' εκείνο το κράτος που είχαμε υποστηρίξει; Για παράδειγμα, τι ήταν οι χώρες της ανατολικής Ευρώπης; Σοσιαλιστικές; Κομμουνιστικές; Κρατικοκαπιταλιστικές; Τι; Αν οι άνθρωποι στα Βαλκάνια ή την ανατολική Ευρώπη, οι εργάτες που θ' αρχίσουν να πολεμούν ξανά ενάντια στο κεφάλαιο δεν προσαυθήσουν ν' αποτιμήσουν τι συνέβη στο παρελθόν...

Γ: Αυτή είναι η δουλειά που πρέπει να γίνει. Αυτό γίνεται πάντα στον αγώνα με συντρόφους όταν κάποιος λέει, «ας εξετάσουμε τι συνέβη, ας το κατανοήσουμε, ας βγάλουμε κάποια συμπεράσματα και ας χρησιμοποιήσουμε αυτή τη γνώση για να πάμε μπροστά».

Γ: Πιστεύεις ότι αυτό γίνεται μέσα στο «κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση»;

Γ: Γίνεται με πολλούς διαφορετικούς τρόπους. Σ' αυτό που κάνω εγώ, έχω αποφασίσει ν' αρχίσω με μια υπόθεση —το κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση είναι ένα εργατικό κίνημα— και να δω ποια είναι τα αποτελέσματα. Μόνο αφού χρησιμοποιήσεις μια ταξική ανάλυση για ένα κίνημα και τ' αποτελέσματα δεν βγάζουν νόημα, μπορείς να φτάσεις στο συμπέρασμα ότι δεν πρόκειται για ένα εργατικό κίνημα. Έχω μόλις αρχίσει κάνοντας το Χρονολόγιο (με τη Σίλβια Φεντερίκι) και μάλιστα είναι προσχέδιο. Όπως τόνισε και ο Χέγκελ πριν από πολλά χρόνια, η χρονολόγηση δεν είναι παρά το πρώτο επίπεδο της μελέτης της ιστορίας. Αλλά ακόμα και σ' αυτό το επίπεδο υπάρχει αντίρρηση: οι εξεγέρσεις στην Αλγερία το 1988 και στο Μαρόκο το 1990 είναι κομμάτι του κινήματος ενάντια στην παγκοσμιοποίηση;

36. Το «Ιωβηλαίο 2000» (Jubilee 2000) ήταν ένα τεράστιο συνονθύλευμα φιλανθρωπικών και εκκλησιαστικών οργανώσεων, επιχειρήσεων και συνδικάτων σε παγκόσμιο επίπεδο υπέρ της διαγραφής του χρέους του «Τρίτου Κόσμου». Το «Ιωβηλαίο 2000» διασπάστηκε στην Jubilee Plus (την επίσημη διάδοχο) και τη μικρότερη Drop the Debt. Δε γνωρίζουμε ποια απ' τις δύο έχει «ριζοσπαστικοποιηθεί», όπως εννοεί ο Caffentzis, πάντως η παλιά είχε φτάσει να ψάχνει υποστήριξη απ' τον Jeffrey Sachs, πρώην αξιωματούχο του ΔΝΤ, και να συγχαίρει τους G8 στην Κολωνία το 1999 για την υπόσχεσή τους να μειώσουν το χρέος!

Κ: *Αυτοί ήταν οι πραγματικοί κοινωνικοί αγώνες ενάντια στα ΠΔΠ. Όμως η συνέχειά τους δεν είναι η Πράγα. Αν και δε γνωρίζω καλά τι συμβαίνει τώρα στο Μαρόκο ή την Αλγερία.*

Γ: *Νομίζω ότι στο κείμενο που μας έδωσες έχεις κάνει την πιο εκλεπτυσμένη υπεράσπιση αυτού του «κινήματος ενάντια στην παγκοσμιοποίηση» και δεν το αξίζει.*

Γ: Ακούω προσεκτικά τις σοβαρές και συντροφικές σας προτάσεις όμως οι ένορκοι στο δικαστήριο είναι έντεκα και εσείς είστε μόνο τρεις! Θα ήθελα να κάνω μια πιο ολοκληρωμένη παρουσίαση απ' τις πρόχειρες σημειώσεις που έχω γράψει. Θα ήθελα επίσης ν' ασχοληθώ με τις αντιρρήσεις τις δικές σας και άλλων.

Για παράδειγμα, κοιτάξτε τη μάλλον αξιόλογη οργάνωση «Ιωβηλαίο 2000». Από που προήλθε; Γιατί έχει διασπαστεί προς τόσες κατευθύνσεις; Υπάρχουν κομμάτια της οργάνωσης που απαιτούν πλήρη ακύρωση του χρέους του Τρίτου Κόσμου και υπάρχουν άλλα που ζητάνε ακύρωση για τις λεγόμενες πιο χρεωμένες και φτωχές χώρες και μια σταδιακή αποπληρωμή τοις μετρητοίς για τις άλλες. Μιλάμε για μια διάσπαση εντός μιας οργάνωσης που περιλαμβάνει περισσότερες από 1000 ομάδες σ' όλες τις χώρες του κόσμου. Πώς εξηγείται αυτή η διάσπαση; Γιατί εκφράζεται έτσι;³⁶ Πώς αυτή η διάσπαση επηρεάζει τις σχετικές διαμάχες σ' όλον τον κόσμο; Πώς απαντά το κεφάλαιο σ' αυτή τη διαμάχη; Είναι ζωτικής σημασίας θέμα γιατί ακόμα και τώρα υπάρχει θεωρητικά η απειλή σχηματισμού ενός καρτέλ των οφειλετών αν η κάθε χρεωμένη χώρα πιεστεί πέρα από κάποιο όριο.

Κ: *Αν αύριο το ΔΝΤ πει, «εντάξει, πρέπει ν' αυτομεταρρυθμιστούμε εξαιτίας της πίεσης που δεχόμαστε από τις ΜΚΟ ή απ' το "κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση" γενικά», θα έχει βέβαια αυτό επίπτωση στη ζωή των εργατών, αλλά προς ποια κατεύθυνση θα τους επηρεάσει;*

Γ: Φυσικά, θα είναι σαν τη Ρώσικη Επανάσταση που ήταν μια πολύ σημαντική εξέλιξη, που όμως είχε προβληματικές συνέπειες για τη ζωή των εργατών και στη Ρωσία και σ' όλο τον πλανήτη.

Γ: *Υπάρχουν πράγματα που πολλοί μέσα στο «κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση» δεν τα έχουν ξεκαθαρίσει. Θέλουν να επιστρέψουν στον εθνικό προστατευτισμό; Ή θέλουν να κάνουν μια ρήξη και να δημιουργήσουν κάτι καινούργιο, πέρα απ' το ιδιωτικό και κρατικό κεφάλαιο;*

Γ: Υπάρχει μεγάλη διαμάχη πάνω σ' αυτό μέσα στο κίνημα, κι επιπλέον, αυτό είναι κάτι για το οποίο και σεις οι ίδιοι πρέπει να πάρετε μια πολιτική απόφαση. Είναι αυτά τα ζητήματα πολιτικά τόσο σημαντικά για τη δουλειά που κάνετε ώστε να πρέπει να συμμετέχετε σ' αυτές τις διαμάχες; Πρέπει ν' αποφασίσετε.

Συμμετέχω σ' αυτές τις διαμάχες εδώ και πολλά χρόνια γιατί συμμετείχα στους αγώνες ενάντια στα ΠΔΠ στην Αφρική απ' τα μέσα της

δεκαετίας του '80. Επιπλέον, δεν μπορώ ν' αντιμετωπίσω επιπόλαια ένα κίνημα που έχει κατεβάσει χιλιάδες ανθρώπους στους δρόμους με τα ίδια αιτήματα που προωθώ και εγώ πάνω από μια δεκαετία! Όσο για σας, πιστεύω ότι θα υπάρξει ένα σημείο όπου, αν δεν ασχοληθείτε με τις διαμάχες που προκαλεί αυτό το κίνημα, θα θεωρηθείτε ότι είστε έξω απ' τα πράγματα.

Γ: *Μα ασχολούμαστε μ' αυτό.*

Γ: Κανείς μπορεί ν' ασχοληθεί μ' αυτό λέγοντας, «δεν πρόκειται ν' ασχοληθώ μ' αυτό, γιατί δεν είναι σημαντικό κομμάτι της πολιτικής μου δουλειάς».

Κ: *Η κριτική σημαίνει ήδη ότι παίρνεις θέση.*

Α: *Για μένα είναι πιο σημαντικό να επικοινωνώ με ανθρώπους που δουλεύω μαζί απ' το να προσπαθώ να πείσω μέλη πολιτικών οργανώσεων που δε φαίνονται να παίρνουν από λόγια. Έχει επίσης σημασία για ποιο πράγμα διαφωνείς.*

Κ: *Κάποιες πολιτικές επιλογές έχουν ήδη γίνει. Και για μένα, πέρα απ' την κριτική που έχω κάνει μέχρι τώρα, υπάρχουν μερικές επικίνδυνες τάσεις, ήδη ορατές σ' αυτό το «κίνημα». Για παράδειγμα, αυτή η μεταμόρφωση των ΜΚΟ σε κάτι παρόμοιο με συνδικάτα. Οι συνδικαλιστές ηγέτες, σαν νταβατζήδες της εργατικής τάξης, έχουν κάνει πολύ ζημιά, όμως οι ΜΚΟ είναι ακόμα χειρότερες. Γιατί τουλάχιστον μέσα στα συνδικάτα, ακόμα και στη χειρότερη συντεχνιακή τους μορφή, διατηρείται κάποια έννοια κατακερματισμένης μεν, αλλά εντούτοις συλλογικής εργατικής ταυτότητας, ενώ τα μέλη των ΜΚΟ είναι απλά άτομα/πολίτες που ασχολούνται φιλανθρωπικά με προβλήματα άλλων και βάζουν σε προτεραιότητα την έννοια της «κοινωνίας των πολιτών» που μας απομακρύνει ακόμα περισσότερο από μια προοπτική ταξικής πάλης. Επομένως πιστεύω ότι ήδη υπάρχει μια άσχημη τροπή. Δεν μου αρκεί λοιπόν να πω, «ας περιμένουμε να δούμε τι θα συμβεί σε δέκα χρόνια και μετά να κρίνουμε».*

Γ: *Θέλω να συνεχίσω πάνω σ' αυτό που είπε η Κ. Λες στο άρθρο που μας έδωσες ότι είναι λάθος να χρησιμοποιούν οι άνθρωποι που συμμετέχουν στο «κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση» τον όρο «κοινωνία των πολιτών» αντί του όρου «εργατικός αγώνας». Όμως δεν πιστεύω ότι είναι λάθος απ' την πλευρά τους. Ξέρουν πολύ καλά τι κάνουν όταν μιλάνε για κοινωνία των πολιτών. Τέτοιου είδους κοινωνία θέλουν. Δε θέλουν να καταστρέψουν την ταξική κυριαρχία. Θέλουν να εκδημοκρατίσουν τον καπιταλισμό.*

Γ: *Οι «άνθρωποι» στους οποίους αναφέρεσαι είναι πολύ διαφορετικοί μεταξύ τους και αν το ψάξεις θ' ανακαλύψεις ότι υπάρχουν πολλοί μέσα στο κίνημα που δε χρησιμοποιούν τον όρο «κοινωνία των πολιτών». Υπάρχουν στην πραγματικότητα πολλές οργανώσεις βιομηχανικών εργατών και αγροτών που συμμετέχουν στο κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση, χρησιμοποιούν με λειτουργικό τρόπο*

37. Η AFL (Αμερικάνικη Ομοσπονδία Εργασίας) ιδρύθηκε το 1866 ως ομοσπονδία επαγγελματικών συνδικάτων. Σ' αντίθεση μ' αυτήν το CIO (Συνέδριο για τη Βιομηχανική Οργάνωση), που ιδρύθηκε μέσα στο '30, οργάνωσε τους εργάτες σε βιομηχανική-επιχειρησιακή βάση και δεν εφάρμοζε ρατσιστική πολιτική αποκλείοντας μαύρους εργάτες ή μειονότητες, γιατί πολύ απλά τότε η περίοδος της μαζικής μετανάστευσης είχε πια τελειώσει. Αργότερα, επί μακροχρόνιου, αφού το CIO εκκαθαρίστηκε από τα αριστερά συνδικάτα, η ρατσιστικού τύπου εκπροσώπηση έγινε ο κανόνας. Το 1955 ενώθηκε με την AFL και οποιοδήποτε αριστερό του κατάλοιπο εξαφανίστηκε. Η συνεχιζόμενη πολιτική αποκλεισμού που είχε η AFL-CIO την απομόνωσε και την αποδυνάμωσε πολιτικά, με αποτέλεσμα το 1978 να μην μπορεί ν' ακυρώσει τη μεταρρύθμιση της εργατικής νομοθεσίας σχετικά με το καθεστώς των συνδικάτων που οδήγησε στη μείωση της δύναμής τους. Στα μέσα της δεκαετίας του '90, με την αλλαγή της ψυχροπολεμικής της ηγεσίας, η AFL-CIO διακήρυξε τη διάθεσή της να οργανώσει τους μετανάστες, με αποκορύφωμα της αλλαγής πλεύσης της το Φεβρουάριο του 2000 (προφανώς σ' αυτό αναφέρεται ο Caffentzis) όταν ψήφισε υπέρ της αμνήστευσης των παράνομων μεταναστών, υπέρ της κατάργησης των κυρώσεων σε όσα αφεντικά προσλαμβάνουν παράνομους και υπέρ ενός επιμορφωτικού προγράμματος για τα δικαιώματά των μεταναστών. Φυσικά, όσο κοσμοϊστορική κι αν φαίνεται μια τέτοια αλλαγή, υπάρχουν κάποιοι πρακτικοί λόγοι που ανάγκασαν την AFL-CIO ν' «αγκαλιάσει» όσους πριν απέρριπτε: αφ' ενός η τεράστια αριθμητική της συρρίκνωση σε μέλη και αφ' ετέρου η προσπάθειά της να κερδίσει τους ψηφοφόρους των Δημοκρατικών, που ως επί το πλείστον είναι αυτό που θα λέγαμε «προοδευτικοί». Και βεβαίως κανείς μπορεί βάσιμα ν' αμφισβητεί μια τέτοια «αλλαγή», αν αναλογιστεί πως συχνά η ηγεσία έχει σαμποτάρει κινήσεις συνδικαλιστών της βάσης, συνήθως μπλοκάροντας κάθε οικονομική βοήθεια.

έννοιες όπως «εργατική τάξη» και «αγρότες» και απαιτούν τη διατήρηση και επέκταση της κοινοτικής γης, αρνούνται να πληρώσουν το χρέος και αρνούνται τη δουλειά του εθνικού χρέους. Θα σου έλεγα λοιπόν ότι έχεις κάποιες προκαταλήψεις σχετικά με το τι είναι το κίνημα (ίσως λόγω της εμπειρίας σου στην Ελλάδα) που δεν τις συμμερίζομαι. Υπάρχουν πολύ περισσότερα ζητήματα και διαμάχες, πολύ περισσότερες «γλώσσες» μέσα σ' αυτό το κίνημα απ' ό,τι εσύ αναγνωρίζεις.

Γ: *Ξέρουμε όλες τις ελληνικές οργανώσεις και ομάδες που πήγαν στην Πράγα μία προς μία. Μάλιστα κάποιους ανθρώπους τους ξέρουμε προσωπικά. Ξέρουμε τις απόψεις των αναρχικών που πήγαν για τα μπάχαλα. Ξέρουμε τις απόψεις των σοσιαλδημοκρατών που πήγαν εκεί, των μελών του ΠΑΣΟΚ και του Συνασπισμού, του ΣΕΚ και κάποιων ΜΚΟ, και φυσικά τους είχαμε κριτικάρει σε διάφορες περιπτώσεις, πολύ πριν αρχίσουν να συμμετέχουν σε κινητοποιήσεις στυλ Πράγας. Για παράδειγμα, στους αγώνες ενάντια στον εκπαιδευτικό νόμο 2525 είχαμε συγκρουστεί με τους συνδικαλιστές του ΠΑΣΟΚ και του Συνασπισμού που προσπάθησαν να υπονομεύσουν το κίνημα. Όταν λοιπόν τους βλέπω να πηγαίνουν στην Πράγα για να φωνάξουν συνθήματα ενάντια στο ΔΝΤ και την ΠΤ, τη στιγμή που ξέρω ότι είχαν προσπαθήσει να υπονομεύσουν ένα κοινωνικό κίνημα που, κατά τη γνώμη μου, ήταν πολύ σημαντικό γιατί πήγαινε κόντρα στην καπιταλιστική αναδιάρθρωση στην εκπαίδευση, τότε λέω στον εαυτό μου, «πρέπει να μάθω τι παιγνίδι παίζουν».*

Γ: Πρέπει να μάθεις το παιγνίδι τους και ν' αντιληφθείς ότι το παιγνίδι αλλάζει, γιατί οι οργανώσεις που ανέφερες δεν είναι αιώνιες οντότητες. Κι αυτές βρίσκονται εν κινήσει. Κι αυτές πρέπει να επιβιώσουν. Κι αυτές πρέπει ν' αλλάξουν το παιγνίδι τους για ν' ανταποκριθούν στις δυνάμεις που εμφανίζονται τριγύρω τους. Ίσως ανακαλύψεις ότι καθώς αυτές οι οργανώσεις συμμετέχουν όλο και περισσότερο στο κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση αρχίζουν ν' αλλάζουν. Έχω πράγματι δει ότι πολλές οργανώσεις άλλαξαν το «παιγνίδι» τους πολύ εντυπωσιακά τα τελευταία 5 χρόνια. Έχω δει ίσως την πιο δεινοσαυρική οργάνωση στον πλανήτη, την AFL-CIO, ν' αλλάζει τα τελευταία 5 χρόνια. Αν αλλάζει αυτή, τότε ίσως βρίσκονται σε διαδικασία μετασχηματισμού και οργανώσεις όπως ο Συνασπισμός. Αν δεν κοιτάς αυτού του είδους τις αλλαγές, τότε ίσως να μη τις δεις παρά μόνο όταν γίνουν πολύ μεγάλες.

Γ: *Πιστεύεις στ' αλήθεια ότι σοσιαλδημοκρατικά κόμματα όπως ο Συνασπισμός θα προσεγγίσουν ποτέ τις απόψεις μας;*

Γ: Όχι, δεν πιστεύω ότι θα προσεγγίσουν τις απόψεις μας, αλλά δε μετρώ έτσι την αλλαγή.

Γ: *Εννοώ να προσεγγίσουν αντικαπιταλιστικές απόψεις.*

Γ: Εγώ λέω, «κοίτα γύρω σου». Πριν από 5 χρόνια δε θα πίστευα ότι η AFL-CIO θα ζητούσε αμνηστία για τους εργάτες χωρίς χαρτιά.³⁷

38. Στην Κοτσαμπάμπα, τρίτη σε πληθυσμό πόλη της Βολιβίας, ιδιωτικοποιήθηκε η παροχή νερού το 1988, μετά από απαίτηση της Παγκόσμιας Τράπεζας. Μια βρετανική θυγατρική της πολυεθνικής Bechtel απέκτησε το μονοπώλιο, που μεταξύ άλλων σήμαινε και απαγόρευση συλλογής βρόχινου νερού. Η τιμή του νερού αυξήθηκε κατακόρυφα, σε βαθμό που έγινε πιο ακριβό και απ' τα τρόφιμα. Έγιναν μεγάλες διαδηλώσεις από εργάτες γης, μικροεργάτες, μικρέμπορους, ιθαγενιστικές οργανώσεις, έγιναν συγκρούσεις, υπήρξαν και νεκροί. Τελικά η κυβέρνηση υποχώρησε το 2001 και η ιδιωτικοποίηση σταμάτησε.

Ούτε που ονειρευόμουν ότι θα συνέβαινε κάτι τέτοιο. Όμως συνέβη. Μια οργάνωση με εκατομμύρια μέλη που πληρώνουν συνδρομή και που κατέχει δισεκατομμύρια έχει όντως αρχίσει εκστρατεία για να δοθεί αμνηστία στους εργάτες χωρίς χαρτιά στις ΗΠΑ! Σίγουρα η AFL-CIO δεν έχει μεταμορφωθεί σε αντικαπιταλιστική οργάνωση και η ηγεσία της δεν κάνει αυτήν την εκστρατεία για να συμφωνήσει με την άποψη που έχει ο George Caffentzis για την αναγκαιότητα κατάρτησης του κεφαλαίου. Σίγουρα κάτι τέτοιο δε συμβαίνει. Όμως η ηγεσία της AFL-CIO ανταποκρίνεται σε κάτι πολύ σημαντικό που περιγράφεται με τη διαδικασία της «παγκοσμιοποίησης» και έχει γίνει κομμάτι του κινήματος ενάντια στην παγκοσμιοποίηση για να επιβιώσει ως οργάνωση. Δεν κρίνω αυτή την αλλαγή με βάση το αν η AFL-CIO θα χρησιμοποιήσει το Midnight Oil ως θέμα του επόμενου της συνεδρίου. Αν έτσι έκρινα τα πράγματα, τότε δε θα έβλεπα και μεγάλες αλλαγές στον πλανήτη.

Γ: *Και πάλι όμως μιλάς λες και δεν μπορούμε να πάρουμε μαθήματα απ' τους αγώνες των δύο τελευταίων αιώνων. Αυτό είναι το πρόβλημα με ό, τι λες.*

Γ: Ξέρω ότι μου κάνεις αυτήν την κριτική με συντροφικό τρόπο, χρησιμοποιώ όμως τη μέθοδο που αναπτύχθηκε τους δύο τελευταίους αιώνες για να κατανοήσω τη σημερινή πλανητική ταξική πάλη. Ισχυρίζομαι ότι το κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση έχει κάποια γνωρίσματα που απαιτούν διαφορετική εκτίμηση σχετικά με οργανωτικές μορφές που παλιότερα φαίνονταν εντελώς απίθανες. Αν εσύ ισχυρίζεσαι ότι το κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση δεν έχει καμιά σχέση με την σημερινή ταξική πάλη, θα σου έλεγα να το ξανασκεφτείς. Οι διαδικασίες και τα προγράμματα που έχουν διάφορα ονόματα όπως παγκοσμιοποίηση, νεοφιλελευθερισμός, νέα αποικιοκρατία, δομική προσαρμογή ή νέος διεθνής καταμερισμός της εργασίας ασκούν τέτοια πίεση σε πολλές παλιότερες οργανωτικές μορφές που αυτές αναγκάζονται έτσι να υποστούν ένα μεγάλο μετασχηματισμό. Δε λέω ότι αυτοί οι μετασχηματισμοί σημαίνουν κιόλας ότι το τέλος του καπιταλισμού βρίσκεται στη στροφή του δρόμου. Ωστόσο πρέπει να τονίσω ότι η διαδικασία δεν καθορίζεται μόνο από το κεφάλαιο. Έχει αλλάξει στ' αλήθεια η δύναμη της εργατικής τάξης τα τελευταία χρόνια. Ίσως αυτή η δύναμη να προέρχεται από μια ανασύνθεση από τα κάτω, απ' τη στιγμή που δισεκατομμύρια άνθρωποι έχουν πληγεί τόσο σκληρά, έχουν χάσει ή χάνουν τα πάντα. Ξέρεις, αν εσύ και οι γύρω σου πληρώνατε το 30% του εισοδήματός σας για νερό —όπως συμβαίνει στην Κοτσαμπάμπα— θα είχατε εξαγριωθεί και θα το παίρνατε απόφαση ότι ήρθε η ώρα να παλέψετε μέχρι τέλους.³⁸

Κ: *Το τελικό μου σχόλιο είναι ότι παραείσαι αισιόδοξος. Εδώ απλά σταματά η συνέντευξη, θα συνεχίσουμε τη συζήτησή μας αλλιώς στο μέλλον.*

Κοτσαμπάμπα, 2000.

15 Οκτωβρίου 2000